

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

TÜRK AKADEMİSİ

Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)

www.tasav.org

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 8 ▪ Sayı/No: 44 ▪ Ağustos/August 2017

ISSN: 1309-601X

TASAV Adına Sahibi / Owner on behalf of TASAV

İsmail Faruk AKSU

Editör/Editor

Doç. Dr. Mehmet GÜNAL

Sayı Editörü / Issue Editor

Prof. Dr. Nevzat AYPEK

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Konur Alp KOÇAK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA

Doç. Dr. Celal TAŞDOĞAN

Doç. Dr. Kürşad TURAN

Dr. Kubilay KAVAK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU	Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA
Prof. Dr. Nevzat AYPEK	Doç. Dr. Ali GÜRSEL
Prof. Dr. Hilmi DEMİR	Doç. Dr. Yasin ŞEHİTOĞLU
Prof. Dr. Timuçin KODAMAN	Doç. Dr. M. Halit YILDIRIM
Prof. Dr. M. Hanifi MACİT	Doç. Dr. Ruhtan YALÇINER
Prof. Dr. Mahir NAKİP	Doç. Dr. Erol TURAN
Prof. Dr. A. Bedri ÖZER	Dr. Öğr. Üy. Atila BEDİR
Prof. Dr. Eyyüp YARAŞ	Dr. Öğr. Ü. Mahmut ÇİTİL
Prof. Dr. Celalettin YAVUZ	Dr. Öğr. Ü. Hasan EŞİCİ
Prof. Dr. A. Burçin YERELİ	Dr. Öğr. Ü. Ali GÜLER
Prof. Dr. Yusuf SARINAY	Dr. Öğr. Ü. Alpay GÜNAL
Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU	Dr. Öğr. Ü. Cemil Doğaç İPEK
Doç. Dr. Alparslan BAŞARAN	Dr. Öğr. Ü. Tuğrul KORKMAZ
Doç. Dr. Savaş ÇEVİK	Dr. Öğr. Ü. Hatice MUMYAKMAZ
Doç. Dr. Mehmet EKİZ	Dr. Öğr. Ü. Hasan Sencer PEKER
Doç. Dr. Ruhi ERSOY	Dr. Öğr. Ü. Turan ŞENER

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Düşünce Dünyasında Türkiz, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) tarafından hazırlanıp Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan ve ulusal hakemli bir dergidir.

Düşünce Dünyasında Türkiz, bilimsel danışman kurulunda ve yayın kurulunda bulundurduğu farklı disiplinlere mensup akademisyenler ile bilimsel nitelik ve yenilikten ödün vermeyen saygın bir akademik dergi olarak İngilizce ve Türkçe makalelere ve kitap tahlillerine yer vermektedir.

Düşünce Dünyasında Türkiz; siyasî, sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesine, mevcut politikaların bilimsel veriler ışığında tahlil edilerek geliştirilmesine ve önemli sorunların çözümüne yönelik politika önerilerinin ortaya konmasına öncelik atfetmekte, bu çerçevede disiplinler-arası araştırmaları teşvik etmektedir.

Sosyal bilimlerin birçok alanında hazırlanacak araştırmalara yer veren *Düşünce Dünyasında Türkiz*, bilimselliğin ilk şartı olan nesnelliği temel yayın ilkelerinden biri olarak kabul eder. Dolayısıyla dergimize yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar, tarafsız hakemler tarafından en hızlı şekilde gözden geçirilir ve uygun görülmesi hâlinde telif ücretleri yazarına ödenmek kaydıyla basılı ve elektronik ortamda yayınlanır.

About the Journal

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ is a peer-reviewed journal on social sciences published quarterly by TASAV, a non-profit think-tank based in Ankara, Turkey. The editorial board has the authority to decide which papers comply with the rules and principles of academic writing and qualified for publication in the journal. Each paper submitted for publication is subject to review of at least two undisclosed referees. Having a paper published in this journal does not require any payment to TASAV.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 ▪ Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org ▪ iletisim@tasav.org ▪ turkiz.dergi@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı / Design and Printing

Net Ofset ve Dijital Matbaacılık Ltd. Şti. ▪ Sertifika No: 18566

Korkutreis Mahallesi Lale Caddesi No: 21/A Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 230 0723

Baskı tarihi / Published in: Ağustos/August 2018

İÇİNDEKİLER

Mehmet GÜNAL <i>Editörün Notu</i>	7
Nevzat AYPEK <i>Sayı Editörünün Sunuşu</i>	9
Aslıhan NAKİBOĞLU & Gülin ÖZTÜRK <i>Kadı Sicilleri Örnekleriyle Para Vakıflarına Genel Bir Bakış</i>	17
Selçuk KENDİRLİ <i>Geçmişten Günümüze Türk Dünyasında Vakıf Kavramı ve Para Vakıfları</i>	43
Sedat YENİCE & Ersin YENİSU <i>Genel Olarak Para Vakıfları</i>	69
Turgay GEÇER <i>Katılım Bankaları ve Kredi Ürünleri</i>	81
Cantürk KAYAHAN & İrfan GÖRKAŞ <i>Para Vakfından Mal Vakfına Dönüşüm: Nedenler ve Sonuçlar</i>	91
M. Kemalettin CONKAR <i>Para Vakıflarından Katılım Bankalarına Türkiye’de Riba’dan Kaçınma Çabaları Üzerine Bir Değerlendirme</i>	109
Bekir KAYA <i>Türkiye’de Finansal Erişim ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi</i>	139

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli okurlar,

Küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte sosyal hayatın içine gittikçe artan bir derecede etki eden teknolojinin ve bilişimin önemini geçen sayımızda değişik yönleriyle ele almıştık. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler finansal piyasalarda da yeniliklere yol açmış, yeni ürünler ve teknikler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak vahşi küreselleşmenin getirdiği aşırı kâr hırsı, dönem dönem krizlere yol açmış ve dar gelirli kesimler mağdur olmuştur. Küreselleşmenin ihmal ettiği sosyal kesimleri desteklemek ve dayanışmayı artırmak için yapılan çalışmalar günümüzde, sosyal ekonomi kavramı ile birlikte anılmaktadır.

Sayı editörümüzün de belirttiği gibi sosyal ekonomi kavramı; kooperatifler, birlikler, dernekler ve vakıflardan oluşan, kamu sektörü ve kâr amaçlı özel sektörün yanı sıra üçüncü bir sektörü ifade etmektedir. Kar amacı gütmeyen bu kuruluşlar dünyada hükümet dışı kuruluşlar (NGO), ülkemizde ise sivil toplum kuruluşları (STK) olarak isimlendirilmektedir. Dergimizin bu sayısının konu başlığı olan vakıflar da bu kuruluşlardan biridir.

Türk-İslam kültür ve medeniyetinde önemli bir yeri olan vakıflar özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde; eğitimden sağlığa, ticaretten dinî yapıların inşası ve işletilmesine kadar değişik alanlarda faaliyette bulunmuş ve hayır işlemleridir. Avrupa ülkelerinde hükümetin belediyenin veya kilisenin yaptığı işleri Osmanlı Devleti'nde büyük ölçüde vakıflar yapmış, sosyal ve kültürel açıdan toplumun yararlandığı her türlü hizmet vakıflar tarafından sürekli olarak sunulmuştur.

Bu amaçlarla kurulmuş olan ve mal varlığı tamamen veya bir kısmen nakit olarak vakfedilmiş olan para vakıfları da aslında faizsiz finansman sisteminin öncü kuruluşlarıdır. Bugünkü anlamda yatırım fonları gibi bir fonksiyon üstlenmiş olan para vakıfları, Dergimizin bu sayısının ana konusudur. Bu sayımızda sosyal ekonominin bir unsuru

olan vakıflardan, para vakıfları ve benzer nitelikteki katılım bankaları ele alınmaktadır.

Düşünce Dünyasında Türkiz olarak para vakıfları konusunu hem tarihi boyutuyla hem de günümüzdeki benzer kuruluşlar açısından ele alarak, kültür ve medeniyetimizin önemli bir müessesini sizlerin dikkatine sunuyor, araştırmacılara ve okuyucularımıza faydalı olmasını umut ediyoruz.

Başta dergimizin sahibi ve TASAV Başkanı Sayın İsmail Faruk Aksu olmak üzere, sayı editörümüz Sayın Prof. Dr. Nevzat AYPEK'e, yazıları ile bizleri bilgilendiren tüm akademisyenlere, Yazı İşleri Müdürümüz Sayın Konur Alp Koçak'a, Yayın Kurulu ve Danışma Kurulu üyelerimize, dergimizin tasarım ve basım işlerini gerçekleştiren Net Ofset'in çalışanlarına şükranlarımı sunuyor, bir sonraki sayıda buluşmak üzere, iyi okumalar diliyorum.

Doç. Dr. Mehmet GÜNAL
Editör

SUNUŞ

Son yıllarda dünyada sosyo-politik ve ekonomik anlamda pek çok köklü değişiklikler olmuş ve belirgin eğilimler ortaya çıkmıştır. Ekonomik hayatın değişik kesimlerinde tek tek değerlendirilen ve birbirlerinden ayrı olarak tartışılan bu değişim ve eğilimler sistem yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde; içinde bulunduğumuz çağ bilgi çağı, bilişim çağı gibi isimlerle anılmaktadır. Son derece gelişmiş olan iletişim araçları da bilişim çağının itici gücü olarak kabul edilmektedir. İletişim araçlarının gelişmesi sonucu ülkeler birbirlerine daha çok yaklaşmış, adeta dünya küçülmüş ve dünya pazarlarında küreselleşmeye doğru gidişat başlamıştır. Bu gidişatın sonucu olarak da pazarın genişlemesiyle rekabet daha da keskinleşmiş ve dünyada piyasa ekonomisi hâkim olup; bazı toplum kesimlerini dezavantajlı hale getirmiştir.

Bu durum, toplumsal barışı, sosyal huzuru ve hatta demokrasiyi olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Çünkü, demokratikleşme ve sosyal refahın artırılması yalnızca makroekonomik göstergelerinin belli bir büyüklüğe ulaştırılması ile açıklanamayabilir. Elde edilecek refahın ülkenin bütün bölgeleri ve toplumun değişik kesimleri arasında adil biçimde dağıtılabilmesi de önemlidir. Dolayısıyla, sermayenin tabana yayılması, istihdam imkânlarının artırılması, daha yaygın olarak eğitim, sağlık, ulaşım ve güvenlik hizmetlerinin sunulması da öne çıkmaktadır. Bunların sağlanması devletlerden beklenmekte ise de; gelişme, kalkınma ve toplumsal beklentileri karşılamada ana unsur özel girişimciliğin geliştirilmesi yoluyla orta sınıfın oluşturulması olarak da kabul edilebilir. Bu bağlamda, piyasa ekonomisi uygulamalarında orta sınıfın korunmasına ilişkin olarak sosyal ekonomi kavramı gündeme gelmiştir.

Genel kabul görmüş bir tanımı yapılmamış ve sınırları belirlenmemiş olan sosyal ekonomi kavramının Avrupa Birliği'nde resmi ve geçerli anlamı; kooperatifler, birlikler, dernekler ve vakıflardan oluşan kuruluşlar gurubudur. Bütün bu kuruluşlar, en azından aynı

amaçlara sahip çıkan ve bir ölçüde aynı prensipleri ve aynı değerleri paylaşan bazı müşterek özelliklere sahiptir. Bu kuruluşlar kamu sektörü ve kar amaçlı özel sektörün yanı sıra üçüncü bir sektörü oluşturmaktadırlar. Sosyal ekonomi, ekonomi ve sosyal alanın kesişme hattında durmaktadır. Sosyal ekonomi, kara yönelik bir sektör değildir. Fakat piyasa ve piyasa dışı faaliyetlerde bulunmaktadır.

Sosyal ekonomi kavramı piyasa ekonomisindeki gelişmeler paralelinde çalışma ve ilgi alanını belirlemektedir. Daha karmaşık ve çeşitlilik arz eden gelişen dünyada, hükümetler gittikçe artan bir şekilde toplum tabanlı faaliyetlere yönelmek ve yerel problemlere yerel çözümler üretmek durumundadırlar.

Sosyal ekonomi, iş yaratmayı ve yetenek gelişimini teşvik etmek, sosyal yardımlar için toplum kapasitesini geliştirmek, ekonomik büyümeyi desteklemek, komşuluk ilişkilerini yeniden canlandırmak, çevreyi korumak, zayıf grupları (yardıma ve desteğe muhtaç tüm grupları) bir araya getirerek harekete geçirmek ve girişimleri toplumun kendi amaçlarına ulaşmasına yardımcı olacak esnek ve güçlü araçlar sağlamak gibi sıralanabilir. İşte, kar amacı gütmeyen kuruluşlar veya üçüncü sektör kuruluşları olarak da isimlendirilen bu esnek ve güçlü araçlar; kooperatifler, mikro finans kuruluşları, dernekler ve vakıflardır.

Nitekim, Türk kültür ve ekonomi tarihinde vakıf önemli ve vazgeçilemez bir yer tutar. Bu bağlamda Osmanlı gerçek bir vakıf medeniyetidir. Eğitimden ticari faaliyetlere kadar değişik alanlarda kurulan vakıflarla, toplumun üretim gücü sürekli canlı tutulmaya çalışılmıştır. Keza, mal varlığının tamamının veya bir kısmının nakit para olarak vakfedilmiş olduğu para vakıfları; Osmanlı toplumunun ürün ve hizmet üretme gücünü harekete geçirme ve büyütme yanında, faizsiz finansman sisteminin de öncü kuruluşları olmuşlar ve bugünkü yatırım fonları gibi bir fonksiyon da yüklenmişlerdir. Keza para vakıfları, risk sermayesi finansman modeline de benzetilebilir.

Para vakıfları ellerindeki parayı "mudaraba" ya da "murabaha" yoluyla değerlendiren ve sağladıkları gelirleri; vakfın amaçları doğrultusunda kullanırlardı. Nitekim, İslam ekonomisinde; murabaha, mudaraba ve muşaraka olmak üzere üç temel finansman yöntemi vardır. Murabaha; hammadde ve üretim desteği anlamına gelirken, mudaraba ve muşaraka birer ortaklık türüdür. Mudaraba da bir taraf sermaye bir taraf emek koyar ve emek tarafı yatırımı yönetirken, muşaraka da taraflardan her ikisi de nakdi sermaye koyarken aynı zamanda emek de koyan yatırımı yönetir.

Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulan vakıfların dörtte birine yakınına para vakıfları oluşturmakta iken, Yıldırım Beyazıt döneminde para vakıflarının sayısı hızla artmaya başlamış ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde para vakfi kurma teşvik edilmiştir.

Dergimizin bu sayısında, "Para Vakıfları" ana başlık olarak belirlenmiş olmakla birlikte, para vakıflarının yanı sıra işletim açısından benzerlik gösteren katılım bankaları da işlenmiştir. Keza, para vakıflarının bir finansal erişim aracı olmalarından hareketle; genel manada finansal erişim konusunda amprik bir çalışmaya da yer verilmiştir.

Nakiboğlu ve Öztürk, "Kadı Sicilleri Örnekleriyle Para Vakıflarına Genel Bir Bakış" başlıklı çalışmalarında; tarihsel süreçte oldukça fazla fonksiyon taşıyan vakıfların, eğitimden sağlığa, kültürden altyapı hizmetlerine ve sosyal güvenliğe kadar birçok alanda faaliyet gösterdiklerini ve vakıfların bir çeşidi olan para vakıflarının ise toplumsal ihtiyaçları finanse edebilmek için kurulduğunu, Osmanlı İmparatorluğunun kendine özgü kabul edilen para vakıfları sayesinde yeni bir finansman yöntemiyle tanıştığını, para vakıflarının esnafa, girişimciye ilerleyen süreçte ise tacirlerin ve çeşitli kamu kuruluşlarının finansman ihtiyaçlarını gidermeye çalışan bir kurum haline geldiğini kadı sicilleri ile ortaya koyduktan sonra; para vakıflarının önemli bir kurumsal özellik taşımasının yanı sıra, imparatorlukta tefeciler tarafından uygulanan yüksek faiz oranlarından daha düşük faiz oranı uygulayarak işlem yaptıkları, ancak

Avrupa'daki faiz oranlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda sözü edilen dönemlerde belirlenen faiz oranlarından daha düşük olduğu, bunun da piyasayı belirleyen yüksek tefeci oranlarına engel olmadığına da önemli bir göstergesi olduğu, bu durumun sebepleri olarak; Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişmiş bir sanayileşmenin olmaması, tasarrufun tüketime yönelik kullanımı, kredi işlemlerinin sermaye birikimine katkıda bulunmadığı, yatırım araçlarının yetersiz olduğu, tarıma eğilimli bir iktisadi sisteme daha yatkın olduğu vb. gibi iktisadi unsurların düşünülmesi gerektiği değerlendirilmeleri yapılmıştır.

Kendirli, "Geçmişten Günümüze Türk Dünyasında Vakıf Kavramı Ve Para Vakıfları" çalışmasında; genel manada vakıf tanımlama ve açıklamasından sonra Osmanlı'da para vakıflarının kuruluşu ve işlemlerini, bağışlanan sermayenin işletilme yöntemleri ve haseten vakıf paralarının nasıl işletildiğini etraflıca ortaya koyduktan sonra Osmanlıda vakıfların ve para vakıflarının açıklanan klasik işlevlerinin sonucu olarak; gelir dağılımındaki dengesizliklerin vakıf hizmetleriyle en aza indirilmesi ile dengesiz gelir dağılımından meydana gelebilecek sosyal patlamaların önüne geçilmiş olduğu, para vakıflarının önemli bir kredi merkezi olduğu ve sosyal güvenlik fonksiyonunu yerine getirdikleri, murabaha ve mudaraba yöntemlerinin kullanımı ile dengeli bir finansman piyasasının kurulmasına yardımcı olduğu, özellikle 17. yy.'da kurulan vakıfların büyük projelere destekleriyle, elde edilen kazançları da özkaynaklarına katarak, daha güçlü bir sermaye yapısına ulaştığı, para vakıflarının finansal piyasalarda etkili ve sözü geçen kuruluşlar haline geldikleri, kurumsallaşmalarla birlikte Avrupa bankacılık sistemine yakın bir hale geldikleri ve Türkiye'de finansal sistemin temellerini oluşturdukları, Osmanlı Devleti'nde uzun yıllardır bankacılık sistemi kurulmadığından para vakıflarının banka işlevi gördükleri gibi tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur.

Yenice ve Yenisu, "Genel Olarak Para Vakıfları" çalışmalarında; Arapça kökenli olan vakıf sözcüğünün tanımını; bir hizmetin gelecekte de yapılması için belli şartlarla ve resmî bir yolla ayrılarak bir topluluk veya bir kimse tarafından bırakılan mülk, paradır diye

yaptıktan sonra, Osmanlı'da vakıfların genellikle hizmet amaçlı olmak üzere sıklıkla kullanıldığını ve para vakıflarının da daha çok finansal amaçlı kurulan vakıflar olup günümüzde kullanılan katılım bankacılığının temellerini oluşturduğu tespit ve değerlendirmelerinden ve genel olarak Osmanlı döneminde para vakıfları ve para vakıflarının işleyişi ilgili yazınına dayalı olarak derledikten sonra para vakıflarının; Osmanlı döneminde finansal anlamda oldukça önemli katkıları olduğu, İslam dininde yer alan faiz hassasiyetinden dolayı günümüzde İslami bankacılık olarak tanımlanan katılım bankacılığının temelini oluşturduğu, nakit sermaye birikimi sağladığı, sosyal amaçlı yatırımların ve eğitim hizmetlerinin realizasyonuna ciddi katkılar verildiği, toplumda ortak ihtiyaçların karşılanmasında, dayanışmanın arttırılmasında, esnaf sandıkları ve orta sandıkların kurulmalarında önemli hizmetler gördüğü şeklindeki tespitlerine dayalı olarak; para vakıflarının ve katılım bankacılığının faize dayalı bankacılık sistemine alternatif kurumlar olduğu iddiaları değerlendirildiğinde her iki uygulamanın da işleyiş bakımında modern bankacılık uygulamalarından farklı olmadığı yönündeki kanaatleri ile çalışmalarını tamamlamışlardır.

Geçer, “Katılım Bankaları ve Kredi Ürünleri” başlıklı çalışmasında; faizsiz bankacılık esasına dayalı faaliyet gösteren finansal yapıların tarihsel derinliğini onlarca yıl öteye götürmenin mümkün olduğunu, Orta Doğu'da 1960'lı yıllarda başlayan siyasal dönüşüm ve alternatif sistem arayışlarının faize dayalı olmayan finansal ürünlerin ortaya çıkmasına imkân sağladığını ve 1970'li yıllarda art arda yaşanan petrol krizleri ve sonrasında bölge ülkelerinde biriken sermayenin yeni sistem arayışlarını hızlandırdığını, Türkiye'de faizsiz finans sistemiyle ilgili sürecin Özel Finans Kurumlarının (bugünkü adıyla Katılım Bankalarının) kurulması ile 1983 yılında başladığını ve ancak 1985 yılında iki Özel Finans Kurumuyla başlayan sürecin bugün beş Katılım Bankasıyla devam ettiğini kronolojik tarzda verdikten sonra, katılım bankalarının kredi türlerini ve kullanım oranlarının seyrine dayalı olarak; Katılım Bankalarının, kâr-zarar ortaklıklarından (muşaraka ve mudaraba) ziyade, 'vade farkı geliri' esasına dayalı

murabaha ve icara (murabaha benzeri) kredilerini daha fazla tercih ettiklerini, bu tercihin sonucunda, Özel Finans Kurumlarının konvansiyonel bankacılığa yakınlaşarak Katılım Bankalarına dönüştüklerini ve Katılım Bankalarının toplam kredilerinin %98,33'ünün murabaha ve murabaha benzeri (icara) kredilerden oluştuğu tespitinden hareketle; Katılım Bankalarının 'murabaha bankası' olarak yeniden adlandırılabilceği şeklinde bir öneri de bulunmuştur.

Kayahan ve Görkaş, "Para Vakfından Mal Vakfına Dönüşüm: Nedenler Ve Sonuçlar" çalışmalarında; para vakıflarının Osmanlı dönemi bölgesel finans sisteminin işleyişinde en önemli finans örgütlenmelerinden birisi olduğu ve yerel kalkınma, sosyal hizmetler ve bölgesel fon ihtiyaçlarının karşılanmasında anahtar roller üstlendikleri; ancak para vakıflarının finans kuruluşu olması, sürekliliğinin nakit akışlarına dayanması, paranın devamlılığının sağlanmasında ve tahsil edilmesindeki sıkıntılar ve de korkuların, para vakıflarının çalışma prensiplerini ve niteliğini etkilediği yönündeki tespitlerine dayalı olarak, para vakfından mal vakfına dönüş üzerine değerlendirmeler yapmışlardır. Keza, vakıf ve para vakfi kavramsal bazda tanımlandıktan ve para vakfi ile ilgili tartışmalar ve para vakıflarının finansal hizmetleri açıklandıktan sonra, para vakıflarından mal vakfına dönüşüm örnek olay analizi sonuçlarına dayalı olarak yorumlanmıştır. Finans disiplini bağlamında; para vakıflarının finansın temel alanı olan "para"ya ve paranın yönetiminde dayanak olan kurumlara dayandığı, para vakıflarının işleyişinin ise yatırım alanı ile ilgili olduğu ve para vakıflarının yöneticilerinin bu noktada tereddüde düşmekte ve kararlarında gecikmelere neden olabildiği ve dolayısıyla para vakıflarının ana paranın korunması ve yönetilebilmesi açısından mevcut eksikliklerini, mal vakıflarına dönüşümle gidermeyi amaçladıkları değerlendirmesi ile çalışma sonuçlandırılmıştır.

Çonkar, "Para Vakıflarından Katılım Bankalarına Türkiye'de Riba'dan Kaçınma Çabaları Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı çalışmasında; İslam tarihi boyunca İslam toplumlarının ekonomik

hayatta çözüm üretmekte en fazla zorlandıkları konunun riba meselesi olduğu, riba'nın yasak olduğu hususunun tartışmasız olduğu ancak Kur'an-ı Kerim'de riba yasaklanırken herhangi bir tanımlama yapılmadığı dolayısıyla riba'dan kaçınmayı sağlayacak yöntemlerin geliştirilmesinin müslümanların çözmek zorunda oldukları bir sorun olarak 14 asırdır karşılarında durduğu tespitinden hareketle; riba kavramı ve riba yasağı, para vakıfları ve para vakıflarının fon işletim yöntemleri, çok ortaklı şirketler ve katılım bankalarını açıkladıktan ve uygulamalarını tartıştıktan sonra, İslam toplumlarının ekonomik faaliyetleri etkin biçimde yürütme çabaları içinde çözüm geliştirmekte finans alanında zorlandıkları, işletmelerin kurulup etkin biçimde çalışabilmeleri için önce özkaynak sağlamaları gerektiği diğer kaynağın ise yabancı kaynak yani borç olabileceği ancak riba yasağı dolayısıyla yabancı kaynak kullanımı ile ilgili olarak asırlar boyunca yeterli işlerlikte araçlar ve yöntemler geliştirilemediği değerlendirmelerine karşın; katılım bankalarının kar-zarar ortaklığı felsefesine uygun, bilinen ve gelişmiş batı ülkelerinde uygulanan yöntemleri uygulamaya geçirmek hususunda daha gayretli olmalarının beklendiği, bu bağlamda risk sermayesi finansmanı ve kitle fonlaması yöntemlerini uygulamaya geçirme yönünde çaba harcanması ve düzenleme yapılması gerektiği ve uzun vadeli yeni İslami finans araçlarının geliştirilmesi için, bu amaçla kurulmuş araştırma merkezlerine destek verilmesi gerektiği önerilerinde bulunmuştur.

Kaya, "Türkiye'de Finansal Erişim Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi" çalışmasında; finansal erişimi, bireylerin ve işletmelerin, işlem yapma, ödeme, tasarruf, kredi ve sigorta gereksinimlerini sürdürülebilir ve sorumlu bir yolla karşılamak için, kullanışlı ve uygun maliyetli finansal ürünlere ve hizmetlere erişebilmesidir şeklinde tanımladıktan sonra; Dünya Bankası verilerine göre, dünyada resmi bir finansal kurumda hesabı olan 15 yaş üstü yetişkinlerin oranı 2011 yılında %51, 2014 yılında %62, 2017 yılında %69 olarak finansal erişimin dünyada her geçen gün arttığını göstermekte iken, Türkiye'de bu oranın 2011 yılında %58, 2014 yılında %57, 2017 yılında ise %69 düzeyinde olduğunu ve

Türkiye Bankalar Birliği verilerine göre ise Türkiye'deki toplam mevduat hesap adedinin; 2011 yılında 112 milyon iken, 2014 yılında bu sayı 156 milyona, 2017 yılı sonunda ise 163 milyona yükseldiği yönündeki istatistiklere dayalı olarak, 2010Q1-2018Q1 dönemine ilişkin üçer aylık verileri kullanarak, Türkiye'de finansal erişim ile ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkilerinin incelenmesi amaçlanmış olup, değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin incelenmesi amacıyla ARDL sınır testi yaklaşımını kullanarak Türkiye'de finansal erişim ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığına dair bulgular sağlamış, eşbütünleşme ilişkisinin varlığının belirlenmesinin ardından, değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri incelemek üzere kullandığı VECM Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, finansal erişimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Keza, bulunan sonuçların literatürde yer alan çalışmalarla da uyumlu olduğu, yapılan çalışmalarda finansal erişimin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu yönünde bir sonuca ulaşıldığı ayrıca ulaşılan bu sonuç finansal erişim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklarken kullanılan arz takipli hipotezi de desteklediği yani finansal erişim ekonomik büyüme artışında önemli bir değişken olduğu değerlendirmelerini yapmıştır.

Prof. Dr. Nevzat AYPEK

Sayı Editörü

KADI SİCİLLERİ ÖRNEKLERİYLE PARA VAKIFLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Aslıhan NAKİBOĞLU

Doç.Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
anakiboglu@ohu.edu.tr

Gülin ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Ü., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Tarih Bölümü
gozturk@ohu.edu.tr

Özet

Tarihsel süreçte farklı fonksiyonlar üstlenen vakıflar; eğitimden sağlığa, kültürden alt yapı hizmetlerine ve sosyal güvenliğe kadar birçok alanda faaliyet göstermişlerdir. Vakıfların bir çeşidi olan “para vakıfları” ise toplumsal ihtiyaçları finanse edebilmek için kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu kendine özgü kabul edilen para vakıfları sayesinde yeni bir finansman yöntemiyle tanışmıştır. Para vakıfları esnafa, girişimciye ilerleyen süreçte ise tacirlerin ve çeşitli kamu kuruluşlarının finansman ihtiyaçlarını gidermeye çalışan bir kurum haline gelmiştir. Bu çalışma ile vakıflar ve para vakıfları hakkında bilgiler verilmiş, örnek teşkil etmesi açısından yirmi beş adet kadı sicilleri incelenmiş ve bu sicillerdeki para vakıflarını ilgilendiren olaylar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Para Vakfı, Kadı Sicilleri, Para, Osmanlı

Abstract

The foundations that have different function in the historical process get into the act in many fields from culture to substructure services and social security. The “montes pietatis”, a variety of foundations, were established to finance social needs. The Ottoman Empire was introduced to a new method

of financing thanks to its unique montes pietatis'. Montes Pietatis' have become an institution tried to be meet financing needs of tradesmen and various public institutions. This study gives information about foundations and montes pietati, twenty-five of qadi records have been examined in terms of being examples and the events related to montes pietati in these records were tried to be evaluated.

Keywords: Foundation, Montes Pietatis, Qadi Records, Money, Ottoman

Giriş

Kamu hizmetlerinin birçoğu Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıflar tarafından sağlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf sistemi kendinden önceki vakıf geleneğinin daha da geliştirilerek, imparatorlukta yaygın ve çok fonksiyonlu bir kurum haline gelme sürecidir. Vakıflar gerçekleştirdikleri faaliyetlerle birçok alanda ihtiyaç duyulan kurumsal alt yapı ve finansman ihtiyacının karşılanmasına oldukça büyük destek vermişlerdir. Öyle ki bu sistem sayesinde kişilerin ellerinde toplanan tasarruf veya servetler ihtiyaç duyulan alanların hizmetine sunulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan para vakıfları; 18. yüzyıla gelindiğinde Anadolu'da ve Rumeli'de yaygınlaşarak her kentte vakıf kurumunu geliştirmiş ve böylelikle farklı alanlarda kendilerine özgü uygulamalar meydana getirmiştir. Bunun yanı sıra, vakıfa konu olan ürünleri de çeşitlendirilerek sahip oldukları vakıf sistemini daha da genişletmişlerdir. Bu da Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf sisteminin yeni bir unsuru olan ayrıca İslam Medeniyeti'ne önemli bir katkı olarak kabul edilen, benzeri olmayan "para vakıfları" olarak ifade edilmektedir. Küçük kredi kurumları olarak tanımlanan para vakıfları, bankacılık faaliyetlerinin yeterince gelişme göstermediği toplum yapısında hem bireysel hem de toplumsal anlamda nakit kredilerin sağlanmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu çalışma sistemleriyle yükselen vergi borçları sebebiyle tefecilerden borçlanmak zorunda

kalan köylülere, küçük orta ölçekli işletme sahiplerine mevcut faiz oranından daha düşük bir faiz oranıyla kredi imkânı sunmuşlardır. Dönemleri içinde para vakıfları ile ilgili oldukça fazla tartışmalar olmasına rağmen “Risaleleri” incelenen Ebusuud efendi ve İbn Kemal para vakıflarının caiz olduğunu açıklayarak Çivizade ve Birgivi’nin görüşlerini çürütmüşlerdir” (Dumlu 2015: 333). Kendine özgü bir model olarak gelişen para vakıflarında takip edilen işlem süreçleri olmuştur. Bu işlem süreçlerinin ilki bir para vakfının kuruluşunun ne şekilde gerçekleştirildiği ve tescil işlemleri, ikincisi işlem kuruluşu tanımlanan vakfın işlemlerini ne şekilde devam ettirdiği, hangi aşamaların uygulandığı, üçüncüsü ise vakıf gelirlerinin nerelere tahsis edildiğidir.

Para vakıflarında sermaye ile kurulan ve elde edilen gelirlerin vakfın sürekliliğini sağlaması açısından çeşitli vakıf hizmetlerinin finansmanı için kullanıldığı görülmektedir. Para vakıflarının kuruluşu Kadı’ya tescil ve malın 1/3’ünü aşmaması şeklinde gerçekleşmektedir. Yöneticisi mütevellidir. Vakfiyename vakıfla ilgili her türlü işlem hacmini gösterir. Vakıfların gözetimi ve denetiminden Kadılar sorumludur. Bu denetim sayesinde vakıfların kuruluş amaçları doğrultusunda belli bir bütçe hedefleriyle destekleyip desteklemedikleri de görülmüş olmaktadır.

Para vakıflarında fon kullandırma yöntemleri olarak Mudaraba, Bidaa ve Muamele-i Şeriyye veya (Murabaha)kullanılmıştır. Bu işletim türleri içinde en fazla Muamele-i Şeriyye kabul görmüştür. Vakfın elinde bulunan sermaye önceden belirlenen faiz oranı üzerinden getiri sağlayacak şekilde işletilmiş ve tefecilik sistemine karşı bir alternatif finansman sistemi kurulmaya çalışılmıştır.

Bu sistemde farklı tarihlerde farklı faiz oranları belirlenerek yapılan işlem faiz değil de Muamele-i -Şeriyye olarak tanımlanmıştır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu’nda “Tefecilerin %40-%50 gibi yüksek faiz oranları uygulamalarına karşılık para vakıfları yapmış oldukları piyasa işlemlerinde muamele oranları olarak %10 ile %20 arasında bir işlem oranı uygulamışlardır.” (Usta 2016: 74)

Vakıflar, kendilerinden önceki devlet yapılarında olduğu gibi İslam devletlerinde de sosyal, iktisadi, kültürel, dini ve hukuki etkilere sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nda döneme hâkim olan yöneticilerin hepsi dönemleri itibariyle oluşturulan vakıfları geliştirmeye, sürekliliğini sağlamaya ve ayakta tutmaya çalışmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu kurumları ve uygulamaları gelişmiş bir vakıf yapısını devralarak hayır ve dini amaçlı kurulan İslami vakıf geleneğine son şeklini vermiştir. Vakıfları, Osmanlı İmparatorluğu beşeri, siyasal, toplumsal ve iktisadi ihtiyaçları ve ülkenin mali imkânları yönünde geliştirmiş ve kendine özgü kurumlar ve uygulamalara ulaşma şansını da elde etmişlerdir. Para vakıfları da nakdi yardımlar yapılması için karşımıza çıkan vakıf türü olarak, vakfedilen paranın aslına dokunmadan iş ortaklıkları, fakirlere ve tahsisi edilen kimselere, ticaret sermayesi olarak yani kredi olarak kullanılması ve muamele-i şeriyye olarak tanımlanan usule göre gelir sağlanarak elde edilen kar ve gelirin fakirlere dağıtılması olmak üzere farklı şekillerde kullanılmıştır.

Para vakıflarının, uygun şartlarda kredi sağladıkları, kuruldukları bölgelerde sosyal ve hayır işleri sağlama, iş imkânları ve istihdam oluşturma, küçük iş sahiplerine borç verme, mahalle avarızı için para vakıfları, arsa ve binaların, cami, imam ve müezzinleri için para vakıfları, hüccetler ve bunların içinde para vakfı olayları, vakfiye ve ilgili vakfiye isimleri, Üsküdar'ın en yoğun vakıf faaliyetine sahip olduğunu gösteren hüccetler, Dava konuları (hüccetlere göre): Finans kaynağı olan vakıflardan ödünç para alınması, vakıf analizlerinin ve mülklerinin kiralınması/mukataya verilmesi, alınan borca karşı kefil ve rehin verilmesi, vakıfların işletilmesi, gelirlerin toplanması, vakıf ve görevlilerin hesaplarının incelenmesi, henüz kurulmamış vakıfların alacakları, para vakıflar kayıtları, terekelerden kesilen akçelerin para vakfı için ayrılması, para vakfına mütevellî tayini, para vakıflarından alınan ödünçler için rehin verilmesi, mütevelliden alacağı olanlar, çeşitli gayrimenkullerin gelirleri karşılığında para vakıflarına satılması, ödünç alma işlemlerinde para vakıflarının yoğun bir şekilde kullanıldığı ve

çeşitli para vakıflarına nazır atamalarının gerçekleştirildiği görülmektedir.

Elde edilen bilgiler ışığında, İmparatorluğun para vakıflarının sosyal amaçlı, yatırımların gerçekleştirilmesi ve beklenen kamu hizmetlerinin yürütmesi açısından gerekli finansman temininde önemli bir rol oynadığı net bir şekilde görülürken İmparatorlukta tefeciler tarafından uygulanan %40-%50 gibi yüksek faiz oranlarına karşılık para vakıflarının yapmış oldukları işlemlerde muamele oranı olarak %10 ile %20 arasında bir işlem hacmi uygulamış oldukları dikkat çekmektedir. Bu oranın Avrupa'daki faiz oranlarıyla karşılaştırıldığında Avrupa'daki faiz oranlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda sözü edilen dönemlerde belirlenen faiz oranlarından çok daha düşük olduğu, bunun ise piyasayı belirleyen yüksek tefeci oranlarına engel olamadığının da önemli bir göstergesi olduğu görülmektedir. Sebebi ise alınan ödünçlerin daha çok tüketime yönelik olması, üretken alanlarda kullanılmaması Avrupa'daki faiz oranlarının Osmanlı'dan daha düşük olması tefeciliğinin önlenemediği, sermaye birikiminin az olduğu ve üretimi teşvik edecek sanayi yatırımlarına yönlendirilemediği gibi bir sonuca bizleri ulaştırmaktadır.

Çalışmada birinci bölümde vakıflarla ilgili teorik bilgiler; ikinci bölümde para vakıfları özellikleri, işleyişi, finansman yöntemi; üçüncü bölümde ise çeşitli kadı sicillerinde para vakıfları örnekleri tespit edilerek değerlendirilmiş ve çalışma sonuçla tamamlanmıştır.

Literatür

Vakıflar Türk İslam Kültürü açısından oldukça önemli bir çalışma konusu olmuştur. Bu sebeple Akademik çalışma alanında Vakıflar Osmanlı İmparatorluğu vakıfları, vakıfların sosyal ve iktisadî boyutları hakkında oldukça fazla çalışma yapılmış olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde her bir çalışmanın Akademik yol izleyen bilim insanına oldukça katkıda bulunduğu kaçınılmazdır. Bilimsel çalışmaların en önemli konularından bir tanesi kaynak taraması işlemidir. Literatür taraması sonucunda

elde edilen ve araştırmada kullanılan bilgilerin kaynaklarına yapılan atıflar sayesinde çalışmalar daha anlamlı bir hale gelmektedir. Para Vakıflarına Genel Bir Bakış “ Kadı Sicilleri Örnekleriyle isimli makale çalışmasında vakıflar hakkındaki literatürle ilgili yapılan çalışmalarda, vakıflar dergisinin 2018 tarih ve 49 sayılı yayını Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınlarından 2015 yılında çıkan Vakıflar kaynakçası dikkatimizi çekmektedir. Vakıflar kaynakçasında Hüseyin Çınar ve Miyase Koyuncu tarafından hazırlanan bibliyografik bilgiler yer almaktadır.

Çalışmada “vakfın tanımı, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde Türkiye’de vakıf çeşitleri, vakıflarla ilgili belge türleri, vakıf çalışmaları arşiv kaynakları, vakıf kayıtlar arşivi, Başbakanlık Osmanlı arşivi Tapu ve kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi konularına göre tasnif edilmiş vakıf çalışmalar (vakıf ve iktisat, vakıf ve Devlet, Aile vakıfları, Cemaat vakıfları, Para vakıfları vb.), Tezler (Yüksek Lisans, Doktora ve Doçentlik) ve sonuç başlığı yer almıştır.” (Hüseyin Çınar, Miyase Koyuncu, Vakıflar Kaynakçası, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Yayınları Ankara, 2015 s. XI – Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları: 117 Ankara, 2015.

Amaçları, son yıllarda farklı bilimsel ve idari toplantılarda tartışılan vakıflar konusunda bir kaynakça hazırlayabilmek, alandaki boşluğu doldurabilmek hataları, eksiklikleri gün yüzüne çıkarmak alanla ilgili çalışma yapacaklara rehberlik etmek konuyla ilgili değişik çalışmaları bilim insanına yeni ufuklar açacak şekilde tanıtmak, çalışılan konularda tekrardan kaçınmak vb. olmaktadır.

Vakıflar Dergisi Haziran 2018 sayı 49 incelendiğinde ise, Muhammed Emin Durmuş ve Süleyman Kaya tarafından yapılan “Türkiye’de Vakıflar Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi” isimli çalışma dikkatimizi çekmiştir. Çalışmada vakıfların Türk ve İslam kültürünün önemli unsurlarından biri olduğu hatırlatılarak birçok bilimsel akademik çalışma yapıldığı ve doktora tez çalışmalarının oldukça fazla katkı sağladığı düşünülmektedir. Çalışmada, 1984-2016 tarihleri arasında vakıf-

larla ilgili sosyal ekonomik ve hukuki kavramlarıyla ilgili yapılan çalışmalar dikkate alınarak Bibliyometrik bir analizle çalışmalar analize tabi tutulmuştur.” (Durmuş vd:2018) Çalışmada amaç: Bibliyometrik kavramından hareket edilerek belgelerin ve yayınların bir takım özelliklerin çözümlenerek bilimsel iletişime katkı da bulunacak verilere ulaşmak için faydalı olacağı düşüncesidir. Vakıflar hakkında kaynakça, bilim insanlarının hangi konularda odaklanması, hangi konularda boşlukların olduğunu algılaması ve konu seçimine yardımcı olmak olarak belirlenmiştir. Her iki literatür çalışması bir arada ele alındığında, konu ile ilgili çalışmaların toplu bir şekilde bir arada gösterilmesine yönelik, bir vakıf çalışması rehberi, çalışmaların daha çok Osmanlı İmparatorluğu, vakıfları ve bunların iktisadi sosyal ve hukukî yönleriyle ele alındığı görülmüştür.

Para Vakıflarına Genel Bir Bakış “Kadı Sicilleri Örnekleriyle isimli makale çalışmasına geçmeden önce, vakıflar ve vakıflarla ilgili olarak literatür çalışmaları hakkında kısa bir bilgi vermeye arzuladık. Vakıflar Osmanlı İmparatorluğunda yaşamın birçok alanında varlığını sürdürmesi açısından önemli olmuştur. Vakıflar sayesinde dini, siyasi ve toplumsal her türlü hizmet insanlara sunularak vakıfların iktisadi açıdan toplumsal hayatta ne kadar önemli olduğu da böylece anlaşılmıştır. Literatür çalışmalarına bakıldığında, vakıflar sisteminin işleyişi, hukuki boyutu, dini, iktisadi kültürel, siyasi, eğitim vb. birçok konuyla ilişkinin ele alındığı görülürken, Osmanlı İmparatorluğunun bünyesinde çıkan para vakıfların ismi verilen sistem hakkında daha az odaklanıldığı fark edilmiştir.

Umuyoruz ki konuyla ilgili hazırlanan Para Vakıflarına Genel Bir Bakış “ Kadı Sicilleri Örnekleriyle isimli. makale çalışmasıyla elde ettiğimiz bilgilerin ilerleyen dönemlerde yukarıda sözü edilen literatür kaynaklarına eklenerek iktisat tarihi bilim alanındaki yerini alarak vakıflarla ilgili araştırmalarda kullanılan bilgilerin kaynaklarına yapılan atıflar içinde yerini alır. Vakıf müessesesi; Türk-İslam dünyasının en önemli müesseselerinden, İslam

Hukukunun da temel kurumlarından birisi olup Osmanlı Devleti'nde altın dönemini yaşamıştır. Vakıfların iktisadi ve sosyal gelişimleri geçmişten günümüze kadar geçen süreçte dönemsel olarak incelendiğinde iktisadi ve sosyal tarih açısından önemli sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir.

Vakıf

Vakıf, “bir kimsenin Allah'a yakın olmak ve hayır işlemek amacıyla, menkul ve gayrimenkul mülk ve emlakini, dini ve içtimai bir gayeye ebedi olarak tahsis etmesi ve bu durumu hukuki bir akid ile belirtmesi” şeklinde tarif edilebilir. (Çiftçi 2004: 80) Vakıf, insanların karşılıklı dayanışma ve başkalarına iyilik yapma duygusunu, hukuki statüye kavuşturan tüzel kişiliğe sahip sosyal bir müessese olup İslam Toplumu'nun ortak ve manevî değerlerini teşkil etmektedir. (Akbulut 2007: 64)

İslam Medeniyeti'nin bir mirası olan vakıf uygulamaları, Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarından itibaren devletin siyasi ve malî gücüne bağlı olarak değişme ve gelişme göstermiştir. Bu sebeple de vakıf müessesesi, Ortaçağ ve Yeniçağ Türk ve İslâm dünyasını konu alan çalışmalarda başvurulması gereken önemli bir kaynak olmaktadır. (Alkan 2007:5)

Allahın rızasını kazanma, gönüllülük, insanlık ve yurt sevgisi vakıf kurumunun felsefi temellerini oluşturmakta olup imparatorluğun hâkimiyet alanı dâhilinde ki pek çok mescit, türbe, ribat, tekke, medrese, mektep, köprü, sulama kanalı, su yolu, kervansaray, hastane ve imaret gibi dinî ve hayrî tesisler vakıf kurumu sayesinde tesis edilmiştir. (Sırım 2017:177)

Bir vakfın kurulmasında; Vakıf (vakfeden), mevkuf (vakfedilen şey) ve vakfın menfaatlerinin tahsis edildiği kişiler olmak üzere üç temel unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar birbirinden ayrılmayan bir bütün olup topluma yöneliktir. (Akyıldız vd 2017: 144) Dayanışma ve yardımlaşma kurumu olarak ele alınan vakıf kurumları eğitim ve kültürel faaliyetler başta olmak üzere farklı toplumsal ihtiyaçların karşılanması hedeflenmiştir. Vakıf müessesesi vasıtasıyla ihtiyaç

sahiplerine ulaşılmış, vakıflardan elde edilen gelirler ile de yapılması gerekli olan hizmetler belirli bir düzen çerçevesinde yürütülmüştür. Bir başka ifadeyle vakfa devir edilen mallar özel mülkiyetten çıkarılarak kamu malı statüsüne girmekte ve söz konusu mallardan elde edilen gelirler de tabana yayılarak, toplum için faydalı alanlara kanalize edilmektedir. (Keskin 2011:1)

Vakıfların hayrî, dinî, bayındırlık, ictimaî gibi çeşitli yönlerden yaptıkları hizmetler ile sosyal ve ekonomik hayatın vazgeçilmez unsurlarından birisi olup, bu vakıf türlerinden birisi de para vakıflarıdır. Çalışmanın konusunu para vakıfları oluşturmakta olup tarihî süreçte gelişimleri ve ekonomideki fonksiyonları incelenmektedir.

Para Vakıfları

Para vakıfları, Osmanlı İmparatorluğunda oldukça eski dönemlerde ortaya çıkmış, zamanla Anadolu ve Rumeli’de birçok kentte yaygın hale gelerek küçük birer kredi kurumu haline gelmişlerdir.” (Aydın 2014: 87) Para vakıfları “Kuruluş sermayesinin bir bölümü ya da bütünü nakit paradan oluşan vakıftır. Para vakıflarında ana sermaye yani bir başka ifadeyle asl-ı mal vakfa konu olmaktadır. Bu para farklı şekillerde işletilerek, elde edilen gelir vakfiye gerekli gördüğü hizmet finansmanı için kullanılmıştır.” (Heybeli 2016: 16)

Para vakıfları daha çok bankacılık faaliyetlerinin henüz şekillenmediği toplumsal yapılarda ticari, bireysel ve toplumsal sebepler yüzünden ortaya çıkan nakit kredi kullanımını giderebilmek amacıyla kullanılmıştır.” İktisat tarihinde bilim insanları vakıflarla ilgili çalışmalarında sosyal özellikli olup dönemin şartlarına göre bankacılık işlevi görevi gören kuruluşların en önemlilerinden bir tanesinin de Osmanlı İmparatorluğundaki para vakıfları olduğunu açıklamışlardır.” (Bayındır 2007: s.20)

“Para vakıfları, çeşitli hizmetleri gerçekleştirmek amacıyla maddi durumu iyi olan biri tarafından bağışlanan parayla Allah’ın adıyla yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda 15. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan para vakıfları zamanla gelişerek Kanuni döneminde Şeyhülislam Ebussuud Efendinin fetvasıyla

yasallaşmıştır. Bu kurum daha sonra çeşitli muhalefetlere rağmen Osmanlı İmparatorluğunda başta Anadolu ve Rumeli olmak üzere imparatorluğun dört bir tarafında yaygın ve yerleşik bir kurum haline gelmiştir.” (Aydın 2014: 88) Para vakıfların “Gayrimenkul varlıkların yanında menkul değerlerinde vakfedilmesine destek olduğu bilinen bir gerçektir. Bu şekilde vakıf sistemine dâhil olan fonlarda ciddi artışlar kaydedilmiş ve küçük sayılabilecek meblağların da vakıf işlemlerinde kullanıldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra vakfedilen nakit varlıkların çeşitli işlemlerle işletilmesiyle kredi piyasasına sunulan nakit miktarında önemli değişiklikler olmuştur. Ülke de yasadışı tefeciliğe karşı yasal bir alternatif kredi imkânı oluşturularak işlem oranlarına getirilen düzenlemelerle de kredi piyasaları da daha düzgün işlemiştir.” (Özcan 2008: 125) Vakıflar, bağış tiplerine göre isimlendirilmektedir. “Vakfın varlığının gayrimenkul ya da menkul olması açısından önemli bir konu olmuştur. Gayrimenkul vakıfları “kira getiren bir mülkün bağışlanması ifade eder. Vakfedilen maldan elde edilen yıllık kira geliri, gayrimenkul vakfının belirlenen amacına hizmet eder. Menkul vakıflar da para vakıfların olarak tanımlanan ve temeli nakit sermayeye bağlı olarak kurulan vakıflardır.” (Kayahan vd 2016: 73)

Para vakıfları Osmanlı İmparatorluğunda kendine has özellikleri sebebiyle zaman zaman eleştirmiştir.” Vakıf paralarının işletilmesinde kabul edilen usulün faiz uygulanmasına benzerliği para vakıflarının süreklilik göstermeyeceği” (Çınar vd 2015: 35) konuları en fazla eleştirilen konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konular hakkındaki tartışmalar sonucunda, Ebusuud Efendinin görüşleri ağır basarak, yasaklanana para vakıfları artık kanunlaşarak toplumda geçerlilik ve süreklilik kazanmıştır.” (Dumlu 2015: 335) Para vakıflarının uygulamadaki ilk örneği, “Fatih Sultan Mehmet devrinde gerçekleştirilmiş olup, Kanunname ile tanzim edilmediği ifade edilmiştir. Yavuz Sultan Selim Kanunname yayınlamış ve kar sınırını da net bir şekilde belirtmiş, Kanunu Sultan Süleyman ise Ebusuud Efendi gibi değerli şeyhülislamında desteğiyle diğer padişahlar gibi ulul-emr hakkını kullanarak yeni

kanunnamelerle para vakfını desteleyerek yaygın bir kullanım alanı haline getirmişlerdir.” (Keskin 2011: 37) Osmanlı İmparatorluğunda “13. yüzyıldan sonra giderek önem kazanan para vakıflarının 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl incelemelerinde 18. yüzyıl %31,7’sinin, 19. yüzyıl vakıflarında ise %56,8’inin para vakfi olduğu tespit edilmiştir. İzzet Akyol’un 1641 yılındaki çalışmasında da Manastır kadı Sicillerine göre bölgede yaşayan 176 köyün 90 tanesinin para vakıflarını topluca borçlu oldukları tespit edilmiştir.” (Kayahan vd 2016: 73)

Osmanlı devletinin mali teşkilatının en önemli unsurlarından biri olan vakıfların (Tabakoğlu 2003:201) Toplam vakıflar içindeki dağılımlarına dikkat edildiğinde “1450-1800 yılları arasında İstanbul’da kurulan 2506 vakıftan 1150 tanesinin para vakfi olduğu diğer vakıflar içerisinde %45,89 oranında 1700-1800 yılları arasında da Türkiye genelinde kurulan vakıflardan rastgele incelenen 330 vakıftan 97 tanesinin para vakfi olduğu bununda yaklaşık %29,42 oranına karşılık geldiği görülmektedir.”(Kayahan vd 2016: 74)

Cumhuriyet dönemi, vakıf anlayışının şekillenmesinde önemli bir unsur olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda “Serbest piyasa şartlarına ve yerinden yönetim kurallarına göre faaliyet gösteren vakıfların her biri hükmü şahsiyete sahiptir. Devletin yükselme ve alçalma hareketliliğine göre vakıfların hizmet alanları da genişleme ve daralma göstermiş toplum ve devlet yaşamında kültürel, iktisadi, sosyal siyaset anlamında oldukça belirgin bir sektör olma özelliğini elde etmiştir. Vakıflarda bu faaliyetler sonucunda 1586 yılında Haremeyi Evkaf Nezaretinin 1774 yılında Hamidiye, sonra Laleli ve Hamidiye, 1826 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nezaretin kurulmasıyla vakıflar için merkezi bir tescil sistemi olmuştur.” (Şenel vd 2009: 125) Cumhuriyetle birlikte daha kurumsal bir anlam kazanan vakıfların “2 Mayıs 1920’de Şeriyeye ve Evkaf Vekâletine devredilen para vakıfları 3 Mart 1924 yılında Başkanlığa bağlı Vakıflar Genel Müdürlük tarafından Türkiye Vakıflar Bankası, 11 Ocak 1954 yılında 6219 sayılı özel kanunla kurulmuştur.” (Kayahan vd 2016:

74) Vakıfbank “elde edilen parasal gelir ile bu gelirin en sağlıklı şekilde değerlendirebileceği günümüz bankacılık gereklerine göre yönetim ve çalışma bilici ile ülkenin ihtiyaç duyduğu tasarruf birikimine katkıda bulunarak iktisadi kalkınmayı desteklemek şeklinde amacını belirtmiştir.” (Kayahan 2009: 215)

Para Vakıflarının Kuruluşu, İşleyişi ve Denetimi

Para vakıflarının kuruluş işlemleri diğer vakıf türlerindeki gibidir. Para vakıfları “vakfettiği mülkiyetine ve vakıf yapma yetkisine sahip aklühür olma nitelikleri vb. özellikleri bünyesinde taşıyan kişiler tarafından oluşturulmaktadır. Bu şartları üzerinde taşıyan bir insan, oluşturacağı vakıfla ilgili şartları belirleyerek vakfiyesine hazırlayarak mütevelliyeye teslimini yapar.

Vakfiye: “Vakıfla ilgili vakıf fikrinin gelişmesi ve kadı tescilinin yapılması ile düzenlenen hüccet kavramı çevresinde kullanılan bir terimdir.” (Teber 2002: 204) Bilim insanları tarafından bir çeşit nizamname olarak da tanımlanan vakfiyelerin aşağıda belirtilen unsurlara sahip olması gerekmektedir.

“Vakıf ismi, amacı, para vakfının hangi bölgede kayıtlı olduğu, Yed-i Eminin ismi, vakfın kuruluş sermayesine katkıda bulunan kişi, kuruluşlara ait katkı tutarı, vakfın bilançosunda meydana gelen yeni sermaye miktarı, sene sonundaki getirisi, getirinin hangi gider gruplarına aktarıldığı, borç para alanlarında iyi bilgiler, zimem olarak tanımlanan bölümde de vakfa ait sermayeden borç verenler ve borç para kullananlara ait bilgiler yer almıştır.” (Ülker vd 2012: 68)

Para vakıflarının kuruluşu iki başlık altında değerlendirilmektedir. Birincisi “vakfın kurucusunun vakfiyesinin kendisinin hazırlayarak Kadıya tescil ettirmesi, ikincisi ölüm sebebiyle beraber vasiyet işlemlerinin aracılığıyla geçerlilik kazanması” (Kayahan vd 2016: 75)

Mütevelliyeye “Vakıf oluşturduktan sonra vakfa ait paraların idare edilmesi işi mütevelliyeye tarafından yapılmaktadır. Mütevelliyeye, vakıf işlerinin vakfiye ve şer-i hükümler çerçevesinde yürütülmesinden

sorumlu kişidir. Vakıfta görev yapan personelin maaş ödemeleri, harcama alalarına para aktarılması, vakıf paralarından borç verme, borç tahvil işlemleri vb. işlemler mütevellî heyeti tarafından yürütülmektedir.” (Keskin 2011: 34) “Vakıfların denetimi ve gözetiminde sorumlu olan kişi kadılardır.” (Çiftçi 2004: 83)

2.2. Fon Kullandırma Yöntemleri

Vakfedilen paranın anapara muhafaza edilerek işletilmesi ve elde edilen gelirin vakıf amaçları yönünden harcamasını esas kılan para vakıflarının aslında imparatorluğun en önemli sorunu olan “borçlanma ve fon kullanımı ihtiyacının sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. Bir takım sebepler sonucunda ortaya çıkan ihtiyaçların temininde borçlanmaya başvurulmuştur. İktisadi ortamın sıkıntılı olması yüzünden bazı insanların bu durumu kendi menfaatlerine uygun olarak kullanmaları yüzünden piyasada güvene dayalı bir borç alacak ilişkisi olmamıştır. İşte bu sırada para vakıfları bu sıkıntılı ortamın giderilmesinde insanlara net gelir oranıyla destek vermeye çalışmıştır. Para vakıflarının işletilmesinde dönemin toplumsal, kültürel, gelenek ve görenekleri çerçevesinde bir takım yöntemler geliştirilmiştir.

Para vakıfları genellikle Muammele-i Şeriyye ile fon kullandırmışlardır. Farklı yöntemlere de başvurmuşlardır fakat kâr-sermaye oranı diğer yöntemlerde net olmadığı için uzun süreli kullanılmamıştır. (Kayahan vd 2016: 75) Para vakıfları fon kullanımını üç başlık altında gerçekleştirmişlerdir.

a-Mudaraba

b-Bida-a

c-Muamele-i Şeririye veya Murabaha” (Kayahan vd. 2009:217)

Günümüz girişimcilik sermaye kavramı ve risk sermayesi sisteminin ilk nüvesi olarak tanımlanan Mudaraba bir “emek-sermaye” sistemidir. (Döndüren 2008:2) Mudaraba, “girişime her türlü kar, zarar ortalığı kapsamında yönetim desteği vererek öz sermaye temin edilmesi ve risk sermayesiz benzer bir yapı çizmesi olarak tanımlanmaktadır. Mudaraba sukukta sertifika, ihraççısı

mudarıptır. (girişimci). Sermaye sahipleri fon verenlerdir. İşlem sırasında toplanan fonlar mudaraba sermayesi olarak ifade edilir. Mudaraba işlemlerindeki sertifika sahipleri, varlıklar ve yapılan her anlaşma sonucu elde edilen kar birikiminin sahibidir. İşlem sonunda zarar sadece sermaye sahibine ait olacaktır.”(Yılmaz 2014: 88)

“Osmanlı İmparatorluğunda şeri hukuk yapısına uygun olmasına rağmen, Mudaraba sistemi, kişiler arasında gerçekleşen bir ortaklık olması yüzünden kötüye kullanılmış ve bu sebeple para vakıflarında çok fazla kullanım alanı bulamamıştır. Ayrıca yatırım yapılan alanın denetlenmesi kontrol edilmesi gerekliliği karlı yatırım için uzmanlaşmış işgücü ihtiyacı olması bu sistemin diğer eksiklikleri olarak ifade edilmiştir.” (Kayahan vd 2016: 76) Elde edilecek karın “tamamen sermaye sahibine bırakılması durumu bida-a olarak tanımlanır. Burada mudaribe kardan herhangi bir pay verilmez. Sadece emeğinin karşılığı olarak belli bir miktar ücret takdir edilebilir.” (Güner 2005:203)

Muamele-i Şerriye(Murabaha): Bu işlem Osmanlı İmparatorluğu para vakıflarında en fazla kullanım imkânı olan nakit para işletiliş şekli olarak kabul edilmektedir.

“Murabahanın bir diğer ismi Muamele-i Şeriye’dir. Murabaha tanım olarak, bir malın alış fiyatı ya da maliyeti üzerine belli bir kar eklenerek müşteriye işin maliyetiyle ilgili bilginin verildiği bir satış işlemidir.” (Terzi 2014:7) “Muamele-i Şerriye fon fazlası olan insanların fonlarını karşılıksız kullandırmak istemedikleri bir finansal ürün olarak Osmanlı imparatorluğunda yaygın olarak kullanılmıştır. Yüksek kredi kullandıran tefecilik sistemine karşı alternatif bir finansman sistemi olan murabahadan farklı tarihlerde farklı faiz oranları tespit edilerek uygulanacak faiz oranlarına sınırlama getirilmiştir. II. Beyazıt %20’den fazla bir işlem oranının yasaklarken Kanuni Yavuz Sultan Selim ve III. Murat tarafından bu oran %10 olarak tanımlanmıştır. Ebusuud efendi 1536 tarihli bir fetvasında ise kadılardan %14’in üzerinde işlem oranı istememelerini talep etmiştir. Ayrıca hangi padişah tahta geçerse onun

tanımladığı faiz oranının dışına çıkılmadığı da görülmektedir.” (Keskin 2011: 74). Osmanlı İmparatorluğunda, Klasik dönemden başlayarak ülkede nüfus artışının oldukça yoğun olduğu bilinmektedir. Artan yoğun nüfusluğu köyler ve kentler arasındaki iktisadi işlem hacmini giderek artırırken, “büyüyen mübadele işlemleri, işlem hacimleri sıklıkla ve küçük miktarda yapılarak bireylerin nakit talebi azalmış paranın tedavül hızı artmış ve sonuçta Osmanlı İmparatorluğu’nda para vakıfları önemli bir konuma gelerek orta ölçekli kredi mekanizması hızlanmıştır.” (Çiftçi 2004: 80)

Görülmektedir ki Osmanlı İmparatorluğunda para vakıfları iktisadi ve sosyal yaşama oldukça önemli katkılar sağlamaktadır. Para vakıfları girişimciye finansman kaynağı temini ve elde edilen gelirler sayesinde “beşeri sermayeye, zengin ve fakir arasındaki gelir farkını azaltmaya, sağlığa, ihtiyaç sahiplerine, üniversiteler vb unsurlara destek vererek beşeri ve sosyal sermayenin etkisini artırmaya çabalamışlardır” (Çizakça: 21). Para vakıfları faiz oranları piyasadaki faiz oranlarından daha düşük tutulmaya çalışılmış olmasına rağmen yine de Osmanlı İmparatorluğunda Ribadan kaçış olmamıştır (Tuğrul vd 2017: 295). Osmanlı İmparatorluğunda kurulan vakıflarda (örnek Filibe) oranı %15 civarında olup, bu oran o dönemin Avrupa faiz oranlarıyla karşılaştırıldığında Avrupa’daki faiz oranlarının Osmanlı İmparatorluğundaki faiz oranlarından daha düşük olduğu görülmüştür. Fakat belirlenen bu faiz oranında piyasayı belirleyen ve yüksek tefeci faiz oranlarına engel olmadığı da anlaşılmıştır. (Bulut vd 2016:111)

Kadı Sicillerine Göre Para Vakıfları’nın Tespiti

Kadı Sicilleri Osmanlı Tarihi araştırmalarında birincil kaynaklar olarak kullanılmaktadır. Osmanlı Kadı Sicilleri disiplinler arası çalışmalarla iktisadi, siyasi, sosyal yönlerden destek sağlamaktadır. Mahkeme kayıtları olarak tanımlanan kadı sicillerinde çeşitli konularda mahkemeye intikal eden hukuki anlaşmazlıklar, belediyecilik ile ilgili işlemler, noter kayıtları gibi olayların kayıt

altına alındığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel yaşamını en önemli yönleriyle ortaya koyan bu belgelerde vakıflar, para vakıfları, alım-satım işlemleri, borç-alacak işlemleri, miras kayıtları, vasiyetnameler, esnaflar, zanaatkârlar, boşanma gibi konulara ait hukuki belgeler yer almaktadır. Bu kayıtlara dikkat edildiğinde imparatorlukta hukuki yapının bütünlüğü konusu ve hukuki işlemlerin hangi seviyeye geldiğini de daha rahat gözlemlemek mümkün olmaktadır. Bu düşünceden hareketle, kaynakçada belirtilen kadı kayıtları içerisinde para vakıfları hakkında yer alan hukuki belgeler incelenerek dönemleri içerisinde para vakıflarına ait olan bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır.

Kadı Sicillerinde karşılaştığımız hüccetler bilindiği üzere “Osmanlı diplomatiğinde Şer-i Mahkemeler tarafından verilen ve hüküm içermediği için ilamdan farklı olan sadece Kadı önünde iki tarafın anlaşmaya ulaştıklarında Kadı'nın tasdikini içeren belgelerdir. Kadı huzurunda tespiti yaptırılan şahsın eline verildikten sonra diğer şeriyeye sicillerine de kaydedilmişlerdir. Burada söz konusu işlemler olarak alım-satım, kira, nafaka, borç, hibe, kefalet, şahadet, rüştün ispatı, vakıf ve vakıf görevlileri arasındaki ihtilaflar diğer mahkemeler tarafından verilmiş kararlar vb. hükümler karşımıza çıkmaktadır.” (Alkan 2007: 5) 3 Numaralı sicilde çeşitli vakıflara ait hüccetler mevcuttur. 113 adet hüccetin genel hüccetler içinde %10'luk bir dilime karşılık geldiği açıklanmaktadır.

3 numaralı Bab Mahkemesi Şeriyeye sicil defterlerinde hüccetlerin dışında yedi tane vakfiyeye kaydı bulunduğunu açıklanmaktadır. Vakfiyeler vakıf çalışmalarıyla ilgili en fazla kullanılan kaynaklardandır. Vakfiyeye “Vakfa dair, vakfın takrir ve Kadı'nın tesciline göre düzenlenen hüccet hakkında kullanılan bir terimdir.” (Teber 2002:204)

Vakfiyelerin bir belge özelliği taşımaları sebebiyle vakfın kurulduğu bölge itibarıyla nasıl çalıştığı çalışanlara ne kadar ücret verileceği, kayıtlar vb. unsurlarla ilgili bilgileri bize aktarmaktadırlar. 3 numaralı Bab Mahkemesinde bu sözü edilen vakfiyelerin

sadece bir tanesinin para vakıflarına ait olduğu ifade edilirken (Fatıma Hatun bt. Elhac Mehmet Ağanın para vakfı) diğerleri, arsa gelirlerinin medine-i münevvere fukarasına vakfı, Avarız için para vakfı, arsa, bina, cami imam ve müezzinler için vakfı gibi konular üzerinde odaklanmış olduğu anlaşılmaktadır.

2 numaralı sicildeki defterde çok sayıda vakfiyeden söz edilmektedir. (Veziriazami İbrahim Paşa, Tavaşi Ahmet Ağa Vakfı, Mevlana Muslihiddin Vakfı vb) 2 numaralı sicilde, Üsküdar'da en faal çalışan vakıflar olarak İbrahim Ağa Vakfı ve Hüccetle Selman Ağa Vakfı ifade edilmiştir. Bu iki faal vakıf dışında olan vakıflara da örnekler verilmiştir. (Abdullah Ağa Vakfı, Ebu İshak Vakfı gibi) Vakıflara ve bunlara ait hüccetler incelendiğinde, çeşitli dava konuları (vakıflardan ödünç alınan paralar, vakıf arazilerinin ve mülklerinin kiralanması, mukataya verilmesi, alınan borca karşı kefil ve rehin verilmesi, vakıfların işletilmesi, gelirlerin toplanması, vakıfların ve görevlilerin hesaplarının incelenmesi bu hüccetlerin en önemli konularıdır). 2 numaralı sicilde çok az da olsa para ve aile vakıflarının kuruluşuyla ilgili kayıta da rastlanmaktadır.

5 numaralı sicile bakıldığında da yine defterdeki kayıtların büyük çoğunluğunu hüccet suretlerinin oluşturduğu ve daha çok alacak-borç verecek konularının ağırlıklı olduğu görülmektedir. Selman Ağa Zaviyesi Vakfı, Deniz Çelebi Vakfı, Bahriye Mescidi Vakfı'ndan verilen borç paralarla ilgili işlem kayıtlarını içermektedir.

9 numaralı sicil kaydında henüz kurulmamış 67 adet vakıf bilgisine rastlanılmaktadır. Kayıtların Emir b. Çepni ismine kayıt edildiği görülmektedir. Ayrıca Kemal, Sinan Ağa, Topal İbrahim Ağa Vakıfları ile birlikte Selman Ağa Vakfı'nın kullandığı kredilerin özellikle Üsküdar'ın iktisadi yaşamında önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kayıtlarda Dimitri ve Dimitri b. Marko'dan vakıf adına para alındığı para vakıfları bilgisi de yer almaktadır.

2 numaralı sicilde yine çok sayıda vakfiyeden söz edilmektedir. (Şam Beylerbeyi, Şah Huban Hatun Vakfı gibi) Ayrıca yine aynı

sicilde kurulan para vakıfları ve bu vakıflardan elde edilen akçeler ve terekelerden üçte bir alınan akçelerin hayır işlerine ve para vakıflarına tekrar kullanılmak üzere aktarılması anlatılmaktadır.

21 numaralı sicilde Ahmet Ağa b. Abdülmennan'ın para vakfi tesis ettiğine 3 numaralı sicilde Kurd b. Mehmed'in para vakfiyesinin tescili, para vakfi ve para vakfi şartlarının gösterildiği vakıfnamesi anlatılmıştır.

12 numaralı sicilde para vakfi ve müteveli olarak Mehmet Çelebi b. Abdullah'ın tayini anlatılmaktadır.

3 numaralı sicilde; ölen müteveli yerine para vakfına Ali Beşe b. Şaban'ın atanması. Yamandi V.Dimon'un para vakfına borçlu olması, Haticebt. Abdullah'ın para vakfının eski mütevellisinin vakıf malını yeni müteveli Mehmet Efendiye teslim etmesi, Fatma Hanımın para vakfından ödünç alıp karşılığında bahçesini rehin etmesi olayları anlatılmıştır.

18 numaralı sicilde, El Hac Kaya'nın para vakfına müteveli olan Halil Efendi b. Ali'nin eski müteveli Ali Çelebi b. Hasan'da olan alacağı taksitlendirmesi, El Hac Ahmet'in para vakfına eş-şeyh Mustafa Efendi ile Cafer b. Abdullah'ın nazır tayin edildiği para vakfi kayıtları, ayrıca, Ali ve kardeşi Safiye Hatun'un ev ve dükkânlarını yeni çeri vakfına, geliri kullanılmak üzere satışının yapıldığı anlatılmıştır. Buna ilaveten Eski Rum Patriği Diyonisyosun At meydanındaki Sultanahmet Medresesi'ne ait para vakfına borcu olduğu anlatılmıştır.

46 numaralı sicilde Havva bt. İbrahim'in para vakfının Ayşe Hatun bt. Muslihiddinin menzil, eşya ve bahçesinin geliri yeniçeri ağa bölüğü para vakfi mütevellisine satılması anlatılmıştır.

54 numaralı sicilde; Hüseyin Çelebi b. Ahmed'in para vakfını Mehmet Çelebi b. Süleyman'ın menziline yeni çeriler 12. Cemaati para vakfına geliri verilmek üzere satılması işlemi anlatılmıştır.

3 numaralı sicilde iki vakfiye tanımlanmıştır. 994 tarihli vakfiyenin bir para vakfını göstermesi açısından önemi anlatılmıştır. 999 tarihli vakfiyede ise yapılan mescidin ihtiyaçlarının

karşlanması amacıyla 3 dükkân bir berber ve bir bakkal dükkânlarının vakfettiği görülmektedir.

5 numaralı sicilde; mülk evlerinin Şehit Mehmet Paşa'nın para vakfına geliri aktarılması için satıldığı anlatılmıştır.

19 numaralı sicilde; Eynehan b. Abdullah'ın para vakfını tesisi anlatılmıştır.

37 numaralı sicilde; Saliha Hatun bt. Hüserv'in para vakfı kurması anlatılmıştır.

49 numaralı sicilde; Haydar Kethüda'nın b. Hasan'ın evini Hatice Hatunun zevcesi için kurulan para vakfına geliri verilmek üzere satıldığı anlatılmıştır.

61 numaralı sicilde; Yamindi ve Yorgi'nin mülklerinin sevgi ile dostluk adına yeni saray bostancıları odasının para vakfına satması, Efendirebt Anton ile kız kardeşinin Hamza Çavuş'un para vakfından aldıkları borca karşılık evlerini rehin vermeleri anlatılmıştır.

74 numaralı sicilde; para vakfına gelirleri verilmek üzere ev satışları yapılması, para vakfına olan borçlara kardeş kefilisi, para vakfına müteveli tayini, fakir Yahudiler için kurulan para vakfı ve ödünçlerin talep edilmesi anlatılmıştır.

15 numaralı sicilde; Galata'da bulunan satışı yapılan gayri-menkul satışlarına ait 12 adet hüccet bulunduğu anlatılmaktadır. Bu hüccetlerin 11 tanesi ev satışı, bir tanesi dükkân satışıyla ilgilidir. Aynı defterde 9 tane arapça vakfiye kaydı da bulunmakta olup 6'sı ev vakfı, 2'si hem ev hem de para vakfını temsil etmektedir.

32 numaralı sicilde; çeşitli para vakıflarına ait nazır atanması anlatılmıştır.

10 numaralı sicilde; vakıf mallarının tadilatı gibi işlemlerin (vakıf camii, vakıf ev tamiri) yapılması, para vakıflarının ödünç işlemlerinde oldukça yoğun bir şekilde faaliyette buldukları, yenicilerinin 55. cemaatine ait para vakfı da yer almasına rağmen bu vakfa ait çok sayıda hüccetin de var olduğu ifade edilmektedir.

Fakir Yahudiler için kurulan para vakfından söz edilmekte. Ayrıca bu kayıtlarda, ödünç işlemleri sırasında kilisenin ihtiyaçları için İstanbul Patriği Deyones'in Mustafa Ağa'dan aldığı ödünçle ilgili 23 muharrem 1089 tarihli kaydında oldukça dikkat çektiği belirtilmektedir. Patriğin aldığı ödünçün kefilinin de bir Yahudi olduğu anlatılmaktadır.

1 numaralı sicilde ise; Mustafa b. Abdullah'ın muhallevatından alınan terekelerin 311 hayır işlerine ve para vakıflarına tahsisi için vasiyet ettiği ve çeşitli isimlerin para vakfı kurdukları anlatılmıştır. (Emine Hatun bt. Husamın, Hasanb. Abdullah, Abdullah el Hur).

Sonuç

Çok fonksiyonlu bir özellik taşıyan vakıflar tarihsel bir süreçte eğitimden sağlığa, alt yapı hizmetlerinden, refahın topluma yayılmasına kadar birçok alanda faaliyet göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri oluşturulan vakıfları sürekli kılmak, geliştirebilmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu çaba sonucunda devraldıkları vakıf kurumlarını geliştirmiş oldukları kurumlar ve uygulamaları sayesinde iktisadi, siyasi, toplumsal vb ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirerek İmparatorluğun kendine özgü kurumlar ve uygulamalarına dönüştürme işlemini de başarmışlardır. 15.yy'da ortaya çıkan ve Osmanlı İmparatorluğu'na özgü bir kurum olarak tanımlanan para vakıfları da bu dönüşümdeki önemli uygulamalardan biri olarak kabul edilmektedir.

Para vakıfları üzerinde taşıdığı özellikleri sayesinde mal birikimi, nakitle kurulan ve borç vererek sağladıkları faiz geliriyle amaçladıkları faaliyetleri yerine getirmeye çalışan kurumlar olarak, iş ortaklıkları, çeşitli birimlere ticaret sermayesi olarak kredi kullanılması, fon işletimini muamele-i şeriyeye şeklinde vakfedilen paranın aslına dokunulmadan kullanmışlardır. Para vakıfları ihtiyacı olanlara piyasadaki faiz hadlerinden daha düşük bir faiz oranıyla kredi sağlamak, kuruldukları bölgelerde her türlü sosyal ve hayır işleri gerçekleştirmek, iş ve istihdam sahası yaratma, tüketim amaçlı da olsa küçük iş sahiplerine borç verme, küçük orta ölçekte

faaliyet gösteren esnaf ve girişimciye finansman kaynağı sağlamak, kamu kuruluşlarına kredi sağlamak gibi birçok faaliyete öncülük etmişlerdir. Böylece para vakıfları kullandıkları tüketim ve ticari kredileri sayesinde ihtiyaç duyulan sıcak para problemini ortadan kaldırmış bir yandan da piyasanın iktisadi faaliyet hacmini canlandırmışlardır.

Çalışma sırasında taranan literatür ve kaynakça taramalarını da dikkate aldığımızda para vakıflarının Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir dini, sosyal ve iktisadi etki yaratan özellikleri bünyesinde taşıdığı, imparatorluğun o dönemdeki yöneticilerinin para vakıflarını ve işlemlerini kurumsallaştırarak para vakıflarını daha ileri, daha sürekli, daha dinamik bir çalışma sürecine yönlendirmeye gayret gösterdikleri ve bunların sonucunda para vakıflarının sosyal amaçlı yatırımları gerçekleştirilmesi ve belirlenen kamu hizmetlerinin yürütülmesi adına finansman kaynağı sağlamada oldukça önemli bir rol oynadığı da açıkça netleşmiştir. Para vakıflarının bu kadar önemli bir kurumsal özellik taşımasının yanı sıra, imparatorlukta tefeciler tarafından uygulanan yüksek faiz oranlarından daha düşük faiz oranı uygulayarak işlem yapmaları dikkat çekmektedir. Çünkü bu oran Avrupa da uygulanan faiz oranlarıyla karşılaştırıldığında Avrupa'daki faiz oranlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda sözü edilen dönemlerde belirlenen faiz oranlarından çok daha düşük olduğunu, bunun da piyasayı belirleyen yüksek tefeci oranlarına engel olmadığını da önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu durumun sebepleri olarak; Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişmiş bir sanayileşmenin olmaması, tasarrufun tüketime yönelik kullanımı, Avrupa'daki faiz oranlarının Osmanlı İmparatorluğu faiz oranından daha düşük olması, kredi işlemlerinin sermaye birikimine katkıda bulunmadığı, yatırım araçlarının yetersiz olduğu, tarıma eğilimli bir iktisadi sisteme daha yatkın olduğu vb gibi iktisadi unsurların sözü edilen performansın nedenleri olarak düşünülmesi gerektiği kanaatine biz iktisat tarihçilerini yönelterek

para vakıfları ve bu kavramlar üzerine yeni çalışma alanlarına yoğunlaşmamız gerektiğini göstermektedir.

Kaynakça

A- Kadı Sicilleri

- İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi, 3 Numaralı Sicil, (H.1077/M.1666-1667), (Haz. Rifat Günalan, Editör: Çoşkun Yılmaz, (2011). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Üsküdar mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H.924-927/1518-1521), (Haz. Rifat Günalan, Vildan Kemal, Özlem Altıntop, Hatice Ayyıldız Bahadır. Editör: Çoşkun Yılmaz, (Ocak 2010). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H.970-971/M.1563), (Haz. Mehmet Akman, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Nisan 2011). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Üsküdar mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H.930-936/1524-1530), (Haz. Yasemin Dağdaş-Zeynep Berketaş, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Ocak 2010). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Üsküdar mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H.940-942/1534-1536), (Haz. Kenan Yıldız, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Şubat 2010). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H.1002-1003/M. 1594-1595), (Haz. Rasim Erol-Hüseyin Kılıç, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Nisan 2011). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/M. 1618), (Haz. Yılmaz Karaca, rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Eylül 2010). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H.1057-1059/M. 1647-1649), (Haz. Fuat Recep-Rasim Erol, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Mart 2011). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H.1073-1074/M. 1663-1664), (Haz. Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Ekim 2010). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H.1086-1087/M. 1675-1676), (Haz. Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep,

- Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Kasım 2010). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H.1096-1097/M. 1685-1686), (Haz. Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Ocak 2011). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H.1102/M. 1691), (Haz. Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Şubat 2011). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Eyüb Mahkemesi(Havass-ı Refia) 3 Numaralı Sicil (H.993-995/M. 1585-1587), (Haz. Baki Çakır, Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan Editör: Çoşkun Yılmaz, (Nisan 2011). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H.1020-1053/M. 1612), (Haz. Baki Çakır, Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan Editör: Çoşkun Yılmaz, (Mayıs 2011). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Eyüb Mahkemesi(Havass-ı Refia) 19 Numaralı Sicil (H.1028-1030/M. 1619-1620), (Haz. Yılmaz Karaca-Rasim Erol, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Şubat 2011). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Eyüb Mahkemesi(Havass-ı Refia) 37 Numaralı Sicil (H.1047/M. 1637-1638), (Haz. Salih Karıman, Sabri Atay, Fuat Recep, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Haziran 2011). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Eyüb Mahkemesi(Havass-ı Refia) 49 Numaralı Sicil (H.1054/M. 1644), (Haz. Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Mayıs 2011). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Eyüb Mahkemesi(Havass-ı Refia) 61 Numaralı Sicil (H.1065-1066/M. 1655), (Haz. Baki Çakır, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Haziran 2011). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Eyüb Mahkemesi(Havass-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (H.1072-1073/M. 1661-1662), (Haz. Hüseyin Kılıç, Salih Karıman, Fuat Recep Sabri Atay, Rasim Erol, Yılmaz Karaca, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Şubat 2011). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H.981-1000/M. 1573), (Haz. Rıfat Günalan, Talip Mert, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Mart 2012). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.

- İstanbul Kadı-Sicilleri Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil (H.1015-1016/M. 1606-1607), (Haz. Mehmet Akman, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Şubat 2012). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H.1085-1090/M. 1674-1679), (Haz. Tahsin Özcan, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Nisan 2011). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İstanbul Kadı-Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.919-927/M. 1513-1521), (Haz. Bilgin Aydın, Ekrem Tak, Editör: Çoşkun Yılmaz, (Kasım 2008). İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.

B- Diğer Kaynaklar

- Akbulut, İ. (2007). "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi", *Vakıflar Dergisi*, XXX. Sayı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 61-72.
- Akyıldız, Y. Ve Abay, A.R.(2017). "Vakıf Müessesesinin Gelişimi ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(15):141-157.
- Alkan, M. (2007). "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi", *Vakıflar Dergisi*, XXX. sayı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1-34.
- Aydın, H. V. (2014). "Selanik'te 18.yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Tarih İncelemeler Dergisi*, XXIX(1): 87-106.
- Bayındır, S. (2007). Asya ve Afrika Kültürünün Dünyaya Bir Örneği: Faizsiz Bankacılık, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu, Eylül, Ankara (38), ICANAS, " Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Yurtta Sulh Cihanda Sulh (38. ICANAS Ankara, Türkiye 10-15, ss.17-29)
- Bulut, M. ve Tuğrul, M. (2016). "Osmanlı Filibe'sinin Sosyo- Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış", *Adam Akademi*, 611/85, (101-187).
- Çınar, H. ve Koyuncu, M. (2015). *Vakıflar Kaynakçası*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Çiftçi, C. (2004). "Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşleyişi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(36): 79-102.
- Çizakça, M. Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi, TÜSEV, [www.tusev.org.tr/.../Osmanlı_Donemi_Vakıflarının_Ekonomik_Boyutları\(1\)](http://www.tusev.org.tr/.../Osmanlı_Donemi_Vakıflarının_Ekonomik_Boyutları(1)).
- Döndüren, H.(2008). Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1): 1-24.

- Dumlu, E. (2015). *XVI. Yüzyıl'da Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar* (Ebusuud, İbn Kemal Çivizade, Birgivi). Erzurum: 303-337.
- Durmuş, M. ve Kaya, S. (2018). "Türkiye'de Vakıflar Üzerinde Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi (1984-2016)". *Vakıflar Dergisi*, (49): 131-146.
- Güner, D. (2005). İslam Hukukunda Mudarebe (Emek+Sermaye) Şirketinde Tarafların Hak ve Borçları, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 63.(1-2): 192-212.
- Heybeli, H.(2016). *XVIII. yüzyıl sonlarında Manisa Vakıfları (Şeriye Sicillerine Göre)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayahan, C. ve Görkaş, İ. ve Önk, H. (2009). "Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı", *The Journal of Accounting and Finance*, (44): 212-227.
- Kayahan, C. ve Görkaş, İ. ve Önk, H. (2016). "Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Afro-Avrasya Özel Sayısı): 70-90.
- Keskin, A. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Uygulamaları İçerisinde Para Vakıflarının Ekonomik Durumu, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Edirne.
- Özcan, T. (2008). Osmanlı Toplumuna Özgü bir Finansman Modeli: Para Vakıfları, Dosya, İslam Ülkeri arasında Ekonomik İşbirliği, *İstanbul Üniversitesi MÜSİAD*, Ekim.
- Sırım, V. (2017). Bir Finansman Kaynağı Olarak Vakıflar: Osmanlı Örneği, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmalar Dergisi*, 6(6): 173-188.
- Şenel, Ş. ve Tuyan, Z. (2009). "1926-1967 yılları arasında Türkiye Cumhuriyetinde Kurulan Tesisler (Vakıflar)", *Gazi Akademik Bakış*, 3(5): 123-141.
- Tabakoğlu, A. (2003). *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Teber, Ö. F. (2002). Osmanlı Toplumunda Bir Sosyal Kurum Olarak Vakıf Çeşitleri ve İşleyişi, *Dini Araştırmalar*, Ocak-Nisan, 4(12): 197-205.
- Terzi, A. (2013). "Katılım Bankacılığı: Kitaba Uymak mı? Kitabına Uydurmak mı?", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, (Karadeniz Özel Sayısı), 9(6).
- Tuğrul, M. ve Bulut, M. (2017). "Bir Mikrofinans Modeli Olarak Osmanlı Para Vakıflarının Karşılaştırmalı Analizi: Edirne, Filibe, Selanik, Tekirdağ ve Üsküp Para Vakıfları", *Adam Akademi*, 7(2): 289-302.

- Usta, S. (2016). "Trabzon'da Para Vakıfları (1550-1650)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (20) :55-76.
- Ülker, Y. ve Toroman, C. (2012). "Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Hayatında Para Vakıflarının Rolü ve Muhasebe Uygulamaları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2): 55-84
- Yılmaz, E. (2014). "Yeni bir Finansman Araç olarak Sukuk Çeşitleri Türkiye Uygulaması ve vergilendirilmesi", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 81-100.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK DÜNYASINDA VAKIF KAVRAMI VE PARA VAKIFLARI

Selçuk KENDİRLİ

Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, Bankacılık ve Finans Bölümü
selcukkendirli@hitit.edu.tr

Özet

Vakıf geleneği, geçmişten günümüze Türk Dünyasında önemli bir yer tutmuştur. Hayatın şekillendirilmesinde ve hayatın yükünün çekilmesinde, vakıfların azımsanmayacak rolleri ve görevleri vardır. Süreklilik gösteren işlerde ve işin süreklilik göstermesi isteniyorsa, bu süreç kurulan ya da kurulmuş olan bir vakıfla mutlaka desteklenmiştir. Bu kapsamda vakıfların üstlendiği görev ve yönlendirdikleri kaynak zaman zaman devlete yardımcı nitelikte olmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi kullanılarak yapılan bir çalışmada XVIII. yüzyıla ait vakfiyeler üzerinde yapılan bir çalışmada, vakıf gelirlerinin, devlet gelirlerinin yarısına eşit olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışmada belirtildiğine göre, vakıf olarak kurulan binalara harcanmış olan paralar bu hesaplamada nazarı dikkate alınmamıştır. Bu veriden de anlaşılacağı üzere, vakıflar Türk Dünyasında çok önemli bir yapı taşı oluşturmakta ve çok büyük bir işlevi yerine getirmektedir. Bu çalışmada, toplumsal hayatta önemli bir boşluğu dolduran para vakıfları incelenecektir. Para vakıfları; ellerindeki kaynaklardan kullanmak şartıyla, ihtiyacı olanların kaynak ihtiyacını karşılayan vakıflardır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Vakıflar, Para Vakıfları

Abstract

The tradition of the foundation has taken an important place in the Turkish World from past to present. In shaping life and pulling the burden

of life, foundations have a considerable role and duties. If continuous work and continuity are desired, this process is supported by a foundation which is established. In this context, the duties undertaken by the foundations and the resources they directed were occasionally semi-auxiliary to the state. In a study carried out using the General Directorate of Foundations' Archives, it was determined in a study conducted on XVIII century foundations that the foundation revenues were equal to half of the state revenues. As stated in the study, the money spent on buildings established as foundations has not been taken into consideration in this calculation. As can be seen from this data, the foundations constitute a very important building block in the Turkish World and fulfill a very big function. In this study, money foundations that fill an important gap in social life will be examined. Money foundations; they are the foundations that meet the resource needs of those in need by using the resources they have.

Keywords: Turkish World, Foundations, Money Foundations

Giriş

Tarihsel perspektifi değerlendirirken, vakıfların insanlık tarihinin köklerine uzandığını söyleyebiliriz. Günümüzde her insan bulunduğu toplumda kurulan sosyal ve kültürel unsurlara katkı yapma ve katılma konusunda bir harekete yönelebilir ya da sosyal problemlerin çözümüne de katkı yapabilir. Elbette sosyal hayattaki problemler, insanlığın varlığı ile başlar. İnsanoğlu, çevreyi kontrol etmek ve etkilemek için kendisine verilen zekâ ile birlikte, sınırsız ihtiyaçlarını, sınırlı fırsatlar bağlamında değerlendirebilir. İnsanın ihtiyaçlarını karşılamak, güvenliğini sağlamak, sahip olduklarını korumak ve çevresindeki tesisleri verimli kullanabilmek için etrafında oluşturulan bir gruba dâhil olma isteği, sosyal olmanın getirdiği bir sonuçtur. Bu bağlamdaki alışverişin, insanlığın başladığı noktada başladığı söylenebilir. Tarih boyunca, form ve sistem değişse bile, kendisinde olmayana sahip olmaya, insanın duyduğu ihtiyaç ve onu edinme isteği, sosyo-ekonomik dönüşüme yol açmıştır. Her ne kadar bu durum ayrı bir sosyolojik çalışma

alanı olsa da, sosyal oluşum ve ekonomilerin bu sosyal koşullar altında daha net bir şekilde ortaya çıkmaları açısından önemlidir ve bunlar para vakıfları açısından açıklayıcı bir unsurdur.

İslam devletlerinde beşeri yapıyı oluşturan “ahiret inancı”, ekonomik yapıda da etkinliğini devam ettirerek toplumu oluşturan diğer dinamiklerle bir uyum oluşturur (Tabakoğlu, 2005: 14). İslam inancında, birikimden ziyade dağıtma fikri ve Allah'ın servetini Allah'ın yolunda kullanma isteği baskınlıkla öne çıkmaktadır. Toplumunu oluşturan her birey arasında dayanışmanın oluşumu ve korunması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle İslam toplumları dayanışma esasına dayanan ilkeler belirlemişlerdir. Bu konuda en dikkat çeken kurum vakıflardır. Osmanlı Devleti'nde toplumdaki hemen hemen bütün yardımcı hareketler vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş kültürü olarak vakıf kültürünü benimsemiştir denilebilir. Sosyal konulardan eğitim ve kültürel faaliyetlere kadar birçok ihtiyaç vakıflar tarafından karşılanmıştır. Sonuç olarak, Vakfın gelirinin dayandığı hizmetler, Vakfın toplum yaşamının merkezinde bulunan kurum tarafından sağlandığı gibi istikrarlı hale getirilmiştir. (Özcan, 2003: 10). Her ne kadar vakıfların belli dönemlerde etkinliklerini kaybettikleri, iyi yönetilmedikleri ya da kuruluş amacıyla çelişen uygulamalar gös-terdikleri de belirtilebilir. Bu noktada bu ve benzeri çalışmalarla hedeflenen geçmişte var olan ve faaliyetlerini sürdürmüş olan kurumların, günümüz açısından değerlendirilmesi, bilimsel bir felsefeyle ele alınması ve de çalışma prensiplerinin net olarak ortaya konulabilmesidir.

Osmanlı Devleti'nin geleneksel emlak vakıflarının aksine, para vakıfları, toplumun ihtiyaçlarını ve sosyal hizmetlerini karşılamak için belirli bir sermaye temelinde kurulmuşlardır. (Kayahan, Görkaş ve Önk, 2016: 71). Para vakıfları, Osmanlı İmparatorluğu döneminde hayata geçirilmiş, dikkat çeken ve halen tartışılmalı vakıf sistemlerinden bir tanesidir. Vakfın kuruluş amacı, toplumsal ihtiyaçların giderilmesi ve ihtiyaç duyulan sosyal hizmetlerin karşılanması gayesidir. Her vakıfta olduğu gibi, işlemlerin

yürütülebilmesi için, kendisine ait bir sermayesi mevcuttur. Bu vakıflar, sadece fon ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, sosyal dayanışma ve işbirliğini de pekiştirmişlerdir.

Vakıf Kavramına Genel Bir Bakış

İslâm Hukuku kaynakları incelendiğinde, vakıf kelimesi "Vakıf", "Habs" veya Hubs" ve "Sadaka" olarak kullanıldığı görülmektedir. Sözlük anlamı açısından vakıf, "durdurma, alıkoyma, ayırma ve bağlama" anlamlarına gelir (Yeğin, 2008: 1074). Vakıf kavramı M. Zeki Pakalın'ın "Osmanlı Terimleri ve Deyimleri" sözlüğünde ise; "Bir malı belirli bir gaye için alınıp satılmaktan ebedi olarak alıkoymak Allah yolunda vakfetmek ve gelirini kamu yararına harcamak" manasında ifade edilir. Her hangi bir varlığını Allah yolunda harcanması üzere bağışlayan kişiye vakıf, söz konusu bağışlanan mala ise mevkuf denilmektedir. Vakfiye ise, Allah yoluna harcama yapacak olan vakfın kurulma amacını, bu amacın ortaya çıkarılıp gerçekleştirilebilmesi için hangi miktarda menkul ve gayrimenkul bağışlandığını, bağışlanan memalekin nasıl işleteceğini, gelir ve giderlerin ilke ve esaslarını belirten, hâkim kararı ile onaylanmış yazılı bir belgedir. Kısacası, vakfiye demek, vakfın kuruluşu sırasında hazırlanmış olan, vakfın işleyiş anayasası olarak değerlendirilebilir (Döndüren, 2009: 30; Kayahan, Görkaş ve Önk,2016: 72).

Vakıf kurarak bir fon yaratmanın nedeni, toplumu oluşturan insanların çok farklı ihtiyaçlarını karşılamaktır ve bu ihtiyaçlara cevap vermektir. Bu ihtiyaçlar ve ihtiyaçlara cevap verme şekli toplumdan topluma dönemden döneme değişiklik gösterse de İslam toplumlarındaki şekli usul ve esasları Kur'an-i hükümlere tabidir. İslam toplumlarında, özellikle Türk toplumlarında vakıflar, özellikle para vakıfları, devlet politikalarında ve tarihi belgelerde açıkça yer almaktadır. (Özcan, 2003: 3).

Prensip olarak, vakıflar toplumun ihtiyaçlarına göre ortaya çıkarlar. Bu nedenle, para vakfı olarak kurulan kurumlar da, İslam hukuku kapsamındaki bireysel ihtiyaçları karşılamak için belirli

bir getiriye sahip olarak kurulan kurumlardır. Bununla birlikte, para vakıflarının temel felsefesi sadece bireysel ihtiyaçları karşılamak için değil, aynı zamanda toplumun yararına çalışan kurumların da faaliyetlerini kolaylaştırmaktır. Para vakıfları, buldukları bölgede ihtiyaç duyulan her türlü dini, kültürel, eğitimsel, tıbbi, altyapı, toplum hizmeti, sosyal yardım hizmetleri, danışmanlık ve finansal yardım gibi hizmetleri sunmaktadır. Elbette ki bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sürecinde, Allah'ın rızasının aranması şarttır. Yapılan tüm işlemlerin Hak'ın rızası çerçevesinde yapılması gerekir. İslami yasa ve ilkelere göre bireysel veya kurumsal ihtiyaçları karşılamak ve ticareti teşvik etmek amacıyla kurulan vakıflardır, para vakıfları. Bu vakıfların temel amacı, ticareti teşvik etmek, üretimin teşvik edilmesi, stokçuluktan kaçınma, ihtiyaçları karşılama, piyasada güvenilirlik sağlama, belirsizliklerin ortadan kaldırılmasıdır. Aynı zamanda bu vakıflar kumarın engellenmesi ve israftan kaçınmayı da teşvik eder. Para vakıfları, bu amaçlara yönelik piyasa koşullarına dayalı gelir odaklı kurumlardır.

16. yüzyılda, Osmanlı toprak varlığının %20'si vakıf sistemine dâhil olmuş ve vakıfların elde ettiği kazançların ortalama olarak %15'ini devletten elde edilen kazançlardan olduğu görülmektedir. Söz konusu dönem dikkate alındığında, vakıfların elde ettikleri kazançlar toplamı, devletin elde ettiği gelirlerin %12'sini oluşturuyordu. Bu rakamın gelecek dönemler incelendiğinde %20'ye kadar çıktığı belirlenmiştir. Söz konusu bu gelirler hesap edilirken, sadece vakıfların arazilerinden elde edilen gelirler dikkate alınmıştır. (Tabakoğlu, 2005: 230). 19. asır içerisinde kurulan hayır kurumlarının (vakıf) kurucuları arasında %42'si devlet adamı, %16'sı zamanın üniversite mensubu âlimler, % 9'u dini tarikatlardan kimselerce, % 2'si esnaf kişilerden, % 11'i ise meslek grubu belirlenemeyen kişiler bulunmaktadır. Bu dönem itibari ile vakıf kurucularının % 18'i ise kadınlardan oluşmaktadır. Kadınlar kategorisinde yer alan kurucular ise, dini meselelerle

uğraşan din adamlarının veya askeri sınıftaki insanların zevceleri ya da kız çocuklarından oluşmakta idi. (Armağan, 2006: 169-171).

Para vakıfları; altın ya da gümüş üzerinden para sisteminin geçerli olduğu bir ortamda faaliyet gösterdiklerinden, enflasyon hissedilemeyecek derecede düşük seviyededir ve kullanılan kıymetli madenlerden basılmış olan para alım gücünü yitirmez. Bununla birlikte, para vakfının devamlılığı, vakfa bağışlanan paraların ve sermayenin geriye döndürülmesi üzerine kurulduğundan, oldukça güvenilebilecek bir kefalet sistemi gerektirmektedir (Önk, 2015: 83).

Para vakıflarının ihtiyaç duyduğu fonlar, vakfın kurucusu yani banisi tarafından belitilmiş olan büyüklükten oluşur. Oluşturulan vakıf fonları, süreç içerisinde ihtiyaç sahiplerine, Murabaha, Mudaraba ve Müşareke kapsamında veriler ve kullanılır. Elde edilen kazançlar ise vakıf anayasasında (vakfiyename) belirlenen şartlarda, ilgili ihtiyaçların giderilmesi amacıyla kullanılır. İhtiyaçların karşılanması için kullanılan fonlardan geriye kalan kullanılmayan kaynak kısmı ise Para Vakfının ana parasına ilave edilirdi. Para vakıflarının işleyiş sürecinde, ihtiyaçların karşılanması amacıyla kullanılan fonlar genel olarak Murabaha sistemi ile yaygın olarak kullanılmaktadır.

Para vakfının temel amacı, vakıf kapsamında oluşturulan fonun korunmasıdır. Çünkü bu ilke, vakfın sürdürülebilirliğinin sağlanmasının tek sonucudur. Para Vakfı, kaynak tahsisatında, kefil-i meli adı altında güvenilir kefiller vasıtası ile tahsisat gerçekleştirirler. Para vakıfları, ihtiyaçların karşılanması sürecinde güvenilir kişilerden kefil talep etmek zorundadırlar. Bu kapsamda hem kefil-i meli ismi ile ifade edilen, toplumda güven sahibi kefiller, hem de rehin talep edebilir ya da her ikisini birden talep edebilirler. Bu işlemin temel amacı, tahsis edilen fonun, geriye iadesini garanti altına almaktır. Vakıflar bölgesel olarak faaliyet gösterdiklerinden dolayı, ilişkiler birebir gerçekleşmektedir ve kefalet usulü bu açıdan yerinde bir işlem olarak varsayılabilir.

Para vakıflarının amacı, ana sermayeyi korumak ve toplumsal ihtiyaçları karşılamak olduğundan, kaynaklar, belirli bir sermaye getirisi ile kullanılırdı. Bu kapsamda kullanılan fonlar için belirlenen en yüksek getiri oranı % 20'den fazla olmamak üzere belirlenmiştir.

Osmanlı Devletinde Para Vakıfları

Parasal vakıfları, gayrimenkulle değil, belirli bir miktar paranın ortaya konulması ve bağışlanması ile oluşturulan vakıf türleridir. Bağışlanan bu para genellikle emlak ve mülke bağlanmıştır. Bunun temel sebebinin ise paranın kendi başına ebediliği sağlayamamasından kaynaklanmaktadır. Bu mantıktan hareketle, vakıfların sonsuz bir ömrü olduğu varsayıldığından bu kaynaklar, belirlenen vakfiyeler çerçevesinde vakıflara bağışlanmışlardır (Kurt, 1996: 19).

Para vakfi sisteminin ortaya çıkışı açısından bakılacak olursa her hangi bir resmi bilgi bulunmamaktadır. Bu bilginin bulunmamasına rağmen, kurulan bu vakıfların Osmanlı Devletinin kurup geliştirdiği, ona has bir sistem olarak söylenebilir (Özcan, 2003: 10). Para vakıfları, bunlar emlak değil de, belirli bir miktar para bağışlanarak oluşturulan vakıf türleridir. Bu vakıflarda ortaya konulan sermaye, müteveli heyeti (vakıf konseyi) adı verilen bir heyet tarafından yönetilirdi. Elde edilen kazanç da vakfın amacına uygun olarak harcanırdı (Çizakça, 1993: 67). İşleyiş açısından, para vakıfları, emlak vakıflarına kıyasla önemli ölçüde farklı değildir (Özcan, 2008: 126).

Para vakıflarının vakıf sistemi içerisindeki en ayırt edici özelliği aslı malın yani vakfın mal varlığının tamamının veya bir kısmının nakit para olarak vakfedilmiş olmasıdır. Meşruiyeti ve nasıl işletileceği konusu bir hayli tartışmalı olan para vakıflarının ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı sorusu hala aydınlatılabilmemiş değildir. Mandaville tarafından Para Vakıflarının Osmanlılara özgü bir icat olduğu "Para vakıfları Osmanlıların İslam medeniyetine bir katkısıdır" şeklinde söylenmiştir. Para vakıfları, bir vakıf türü

olarak, Osmanlı modeli olarak tarihteki yerini almıştır. Bu vakıfların kuruluşu ve faaliyetleri oldukça sıkıntılı bir süreci takip etmiştir. Çünkü para vakıflarının işleyiş sisteminden elde edilen gelir, faiz olarak kimi âlimlerce nitelenmesinden dolayı, İslam'ın da faizi yasaklanması nedeniyle uzun yıllar kabul edilmedi ve yüzyıllar boyunca tartışmalara neden oldu. Başka açıdan değerlendirilecek olursa, bu vakıf sistemi sayesinde, bireylerin elinde biriken ve ihtiyaç fazlası olarak gördükleri tasarrufları ve zenginlikleri, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir mekanizmaya dönüştürüldü. Bu bağlamda, daha önce başka bir emsali bulunmayan para vâkıfı sistemi, Osmanlı tarafından tanıtılmıştır. Bir yenilik olarak kabul edilmiştir ve İslam medeniyetine katkı olarak değerlendirilmiştir (Çizakça, 1999: 24).

Para vakıflarının faaliyeti için ilk tespit edilen vakıf örneği; Edirneli Hacı Yağcı, Musluhuddi'nin kimi dükkânlarıyla beraber bağışladığı 10.000 akçe bağışlayarak kurulmasını sağladığı vakıf şeklinde tespit edilmiştir (Akyol, 2006). Ancak, en net olarak tespit edilebilen ilk para vakfı, Fatih Sultan Mehmet'in kurulmasını sağladığı vakıftır. Fatih Sultan Mehmet yapmış olduğu uygulamada, Yeniçeri ocaklarında kullanılmak için teslim edilen etleri sübvans etmek amacıyla 24.000 altın bağışlamıştır. Yapılan tespitlere göre, İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet'ten sonra, 1456-1551 yılları arasında 1161 para vakfı kurulmuştur (Döndüren,2008;4).

Rumeli Kazaskeri Çivicizade'in, karşı çıkmasına kadar, belirli bir süre kullanılmaya devam eden para vakıfları, bu aşamadan sonra tartışılmaya başlanmıştır. Rumeli Kazaskeri Çivicizade'in muhalefetiyle, dönemin âlimleri, para vakıflarının şer'an (dini uygulamalar ve itikadi açıdan) caiz bulunup bulunmadığı ile ilişkili olarak, çok önemli münakaşalar ve tartışmalar yapmışlardır. Bu münazaraların merkezine ise, menkul ve gayrimenkul varlıkların tahsis edililmeyeceği oturmuştur. Ticarete nakit para yatırım yapılsa bile, zarar etme olasılığı olduğu için, vakfın ebedi karakterini yitirebileceği ve bu durumun zarar görebileceği fikri, ciddi şekilde desteklenir (Saydam, 2008: 64). Para vakıfları yalnızca sermayeleri

bakımından değil aynı zamanda işleyişleri bakımından da çok tartışılmıştır. Birçok İslam âlimi bu tartışmalara katılmıştır. Vakıf sistemi içerisindeki yeri bakımından para vakfı hem kuruluşteki sermaye hem de işleyiş bakımından her zaman ayrı bir yerde bulunmuştur. Kuruluş ve işleyiş bakımından tartışmalı kabul edilen para vakıfları, vakıflar medeniyeti olarak adlandırılan Osmanlı Devleti vakıfları arasında sayısal olarak da göze çarpmaktadır. Aynı zamanda Para vakıfları da diğer vakıflar gibi Müslüman- gayri müslim yahut kadın- erkek ayırt etmeden her kesime hitap etmiştir. Ancak, Ebusuûd Efendi'nin görüşleri para vakıfları açısından ağırlık kazanınca, daha önce yasaklanan para vakıfları yasalarda yerini bularak, sistem içerisinde yaygın bir şekilde işlem görmeye başlamıştır (Keleş, 2001: 193).

Osmanlı döneminin ilk para vakfı örnekleri II. Murat, Fatih Sultan Mehmet idare yıllarında görülmektedir. Para vakıflarının çalışma süreçleri aşamasına bazı tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar esnasında en ehemmiyetli hususu faiz (riba) konusu oluşturmuştur. Çünkü bu vakıflar, emanet verdikleri paralarını belli bir gelir oranı üzerinden işletiyorlardı. Bu nedenle, para vakıfları mevcutlarındaki sermaye kaynaklarını, belirlenen ihtiyaç sahiplerine tahsis ederken, belirli bir oran üzerinden gelir tahsil ediyorlardı. Verilen paralar karşılığında geri ödeme zamanı geldiğinde, anaparadan bağımsız olarak, %10 ile %15 arasında ilave bir geri dönüş talep ederler (Kayahan ve Görkaş, 2009: 216).

Para vakıfları, emlak vakıflarına nazaran daha esnektir ve emlak vakıflarından daha hızlı çalışırlar. Bu tür bir yapının husule gelmesi, Osmanlı Devleti'ndeki bölgesel ekonomik farklılıklar açısından da bir ihtiyaçtır. Bölgesel ekonomik ihtiyaçların karşılanması da bu vakıflar eliyle giderilmiştir. Bu sebepten dolayı, avarız vakıfları, eytam sandıkları, orta sandıkları ve esnaf sandıkları şeklindeki vakıf kuruluşları, Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik, yardımlaşma ve dayanışma şemsiyesi çerçevesinde oluşturulmuştur. 19. asırda, para vakıflarının, mevcuttaki kurulmuş olan yekûn vakıflara oranlaması yapıldığında, 0.57 olarak gerçekleşmiştir (Öztürk, 1995:

32). Elde edilen bu değer yorumlandığında, para vakıflarının Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik sistemindeki önemini ifade etmektedir. Aşağıda bu vakıflarla ilgili açıklayıcı bir tablo bulunmaktadır.

Tablo 1: 1456-1800 Yılları Arasında Var Olan Vakıfların Genel Görünümü

Faaliyet Yılı	Faaliyet Yeri	Adet	Para Olarak Vakfedilen	Vakıf Kapital Toplamı (Akçe)	Kapitalin Borca Verilen Kısmı (Akçe)	Faiz Geliri (Akçe)
Belli değil	İstanbul	2506	232 (%20,17)	3.809.323	-----	-----
1456-1494	İstanbul	2506	41 (%3,56)	728.600	-----	-----
1495-1519	İstanbul	2506	224 (%19,47)	3.594.125	-----	-----
1520-1546	İstanbul	2506	653 (%56,78)	13.253.736	-----	-----
1456-1546	İstanbul	2506	1150(%45,89)	21.385.784	-----	-----
1561	Bursa	----	159	3.349.046	3.250.799	333.119
1700-1800	Türkiye	330	97 (%29,42)	42.120.220	----	----

Kaynak: Şimşek, 1986: 220.

Yukarıdaki tabloda 1456-1800 yılları arasında faaliyet gösteren vakıf sayıları verilmektedir. Tabloya göre; 1456-1546 yılları arasında İstanbul'da kurulan 2506 vakfın 1150 tanesi para vakfı niteliğinde olup, toplam vakıflara oranı %45.89'dur. 1700-1800 yıllar arasında Türkiye genelinde kurulan vakıflardan tesadüfi örnekleme ile seçilip incelenen 330 vakıftan 97 adedi para vakfı olarak kurulmuştur. Seçilen örnek içerisindeki yeri ise %29.42 oranındadır.

Para Vakıflarının Kuruluş Ve İşleyişi

Para vakıflarının kuruluş ve işleyişiyle alakalı hususlar üç adımda değerlendirilmektedir. Öncelikle, her hangi bir para vakfının ortaya çıkışının hangi şartlarda ve kurallar çerçevesinde kurulduğuna bakılacaktır. Daha sonra hangi şartlarda kayıt altına alındığı (tescil işlemleri), sonraki sırada kuruluş işlemlerini tamamlayan ilgili

vakfın varlığını sürdürebilmesi için (idame işlemleri) yapılması gereken işlemlerinin nasıl yapıldığı, hangi işlemlerin uygulandığı ve son aşamalarda vakıf faaliyetlerinin gelirlerinin nasıl ihtiyaç sahipleri için kullanıldığıdır (Özcan, 2003: 27).

Para vakıflarının ortaya çıktıkları ilk dönemdeki genel geçer hedefi; mahallenin, köyün veya bölgenin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik faaliyetlerdir. 16. yüzyılda ise, yerleşik ahalinin avarız vergilerini ödemek, dini ve eğitimsel ihtiyaçları karşılamak ve hayır faaliyetlerinin finanse edilmesi gibi amaçlar da bu vakıfların faaliyetleri içerisine girmiştir (Çiftçi, 2004; 52).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde vakıflar, İslam'a bağlılık testi yapıldıktan ve kadı sicili altına kaydı yapıp kayıtlandıktan sonra kurulmuş olurlardı. Para vakıflarının kuruluş temeli de, diğer vakıfların kuruluş süreçleri ile benzerlik göstermektedir. Ancak, para vakfının kuruluş süreci ve şekli, iki kısımda değerlendirilebilir. Bunlardan ilki; vakfı kuracak olan kişinin, bizzat kendisinin vakfiye belgesini hazırlayarak, belgeyi kadıya tescil ettirmesi gerekirdi. İkincisi ise; ölümden sonra kurulan vakıflardır. Ölümden sonra kurulan para vakıfları ise vasiyet yolu ile geçerlilik kazanmıştır. Ölen kişinin vakıf kurulmasına yönelik vasiyet etmesi gerekmektedir. Bu yöntemle kurulan para vakıflarında, vakıf için bağışlanan mal bedelinin (sülüs-ü malını), şahsın mal varlığının 1/3'ünü geçmemesi önerilmektedir (Özcan, 2003; 51).

Mütevelli heyeti vakfın yönetim kurulu, Mütevelli ise vakfın yöneticisidir. Mütevelli bu idari meseleleri, vakıf kuruluş sözleşmesindeki (vakfiye nağme) yer almış olan dini açıdan uygun olacak şekilde (şer'i hükümlere göre) görevini ifa eder. Vakfiye nağme, vakıfla ilgili olarak, vâkıf kurucusunun takdiri ve vakfın kurulduğu bölgedeki sorumlu kadının değerlendirmesini, değerlendirme sonucunda vardığı yargıyı da gösterecek bilgileri içeren belgeyi ifade etmektedir. Vakfiye'de; bağışlanan mal listesi, vakıf idaresinin şekli, gelirler, giderlerin türü, kurucular, çalışanlar ve ödenecek ücretler, kurulan vakfın hukuka uygunluğuna dair mahkeme

hâkiminin kararının, tarih ve mühür satırlarını ihtiva eder (Kayahan ve Görkaş, 2009; 216).

Para vakıflarını işletmedeki esas ilke, bağışlanan nakit varlığın, ana sermayesinin mümkün olduğunca korunarak faaliyetlerde kullanılmasını ve kazanılan getirinin, vakfın amacına hizmet edecek cihette değerlendirilmesidir (Alper ve Erdoğan, 2008: 90). İdareten ve ekonomik olarak devlete bağlı bulunan bu kurumlar, kadıların denetimi ve kontrolü altındadır. Vakfın kurulduğu bölgede görevli olan kadı, müteveli yönetimini inceleyerek ve kullanılan nakdin nasıl değerlendirildiğini doğrulayarak denetler (Çiftçi, 2004: 83).

Osmanlı döneminde ortaya çıkan para vakıfları; iktisadi organizmaların en dikkate değer ihtiyaçlarından bir tanesi olan borçlanma ve finansman gereksinimlerinin neticesinde kurulmaları elzem olmuştur. Değişik nedenlerden dolayı söz konusu olan ve hissedilen kimi ihtiyaçları karşılayabilmek adına, kredi ilişkisi kurulmuştur. Bu durumun kimi insanlar tarafından suiistimal edilmesiyle, ekonomik sistem içerisinde oluşturulmuş olan güven duygusu sarsılmış, güven içinde, borç alacak ilişkisi süreçleri sekteye uğramıştır. Para vakıfları, mevcut açığı doldurmuş ve bireylerin parasal ihtiyaçlarını önceden belirlenmiş bir kazanç esasına göre gidermişlerdir. Anılan çerçevede, uygulamaların gerçekleştirilebilmesi için, kültürel yapıya ve gelenek-göreneklere göre uygun görülen yöntemler dercetmişlerdir. Ekseriyetle, muamele-i şer'iyeye ile bağışlanmış olan fonları işleten para vakıfları, sermayenin kullandırılması sürecinde değişik yöntemler kullanmıştır. Filhakika kazanç/ana para rasyosu başka uygulama biçimlerinde çok açık değildir, bu nedenle uzun ömürlü olmamıştır. Bir kredi kurumunda toplanan fonların vakfiye nağme şartlarına uygun olarak işletilmesi esastır.

Para vakıflarının, para kullandırma yöntemleri bir kaynağa göre üç şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar; Mudaraba, Bidaâ, Muamele-i şer'iyeye veya Murabaha şeklindedir (Çizakça, 1993: 70). Fakat genel olarak, Osmanlı dönemi fıkıh yazını ve para vakıf nağmeleri incelendiğinde daha farklı yöntemlerle para kullandırıldığı da

görülmüştür. Para vakıflarına ait olan ana sermayenin işletilme yöntemleri değerlendirilmesi şu yöntemler aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki “Mudaraba”dır. Bu uygulama, emek-sermaye ortaklığı yoluyla işletme paranın işletilmesidir. İkincisi, “Müşareke”dir ve sermaye ortaklığı anlamına gelir. Üçüncüsü, “Murabaha”dır. Bu işlem herhangi bir ürünü, peşin değeri ile elde edip, üzerine belirli bir kazanç miktarı ekleyerek, talep edenlere satma işlemidir. Dördüncüsü, “Bidâa”dır, bağışlanan nakdi Huda rızası amaçlanarak çalıştırma, çalıştırılan sermayeden her hangi bir kazanç elde etmeden, kazancı ve ana sermayenin küllisini ilgili vakıfa verme anlamına gelir. Bir başka ifade ile, vakıf adına bağışlanmış olan ana sermaye niteliğindeki nakdi, hayır hasenat adına çalıştırmak, faaliyet sonucunda bir kazancın ortaya çıkması durumunda da toplam kazancı ve ana parayı vakıfa devretmektir. Bu işlem yapılırken, işlemi yapan kişi tarafından, her hangi bir karşılık beklenmez. Beşinci olarak ise, “Karz-ı Hasen”dir, faizsiz olarak ödünç verme, ödünç verme anlamına gelir. Para vakıflarının paralarının, bu yöntemlerden birisiyle veya birkaçı ile işletildiği görülür. Bu şekilde işletilerek gelir elde edilen ana sermaye kazancı, vakıf senedinde belirtilen amaçlar için kullanılır. Altıncısı, mu'âmele-i şer'iyye veya bey'ul-'îyne olarak ifade edilmektedir. Bu uygulamanın anlamı, bir makbuz üzerine bir mal satın alarak ve onu bir ön ödemeli fiyattan ve daha düşük bir fiyattan alıcıdan satın alarak fiyatta bir fark yaratma sürecidir. Yedincisi, paraya ihtiyaç duyan kişilerin taşınır veya taşınmaz mallarının satışından sonra para alındıktan sonra, bu mülkün belirli bir süre için kiralanması ve daha sonra vakfa iade edilmesi veya mülkün geri alınması veya vakıf adına bir mülk satın alarak kiraya verilmesidir. Vakfa ait olan fon kaynağı, bu yöntemlerden bir veya daha fazlasına göre işletilir (Döndüren,2008:6, Kurt,1996).

Mevcut faiz yasağı, para vakıflarının, günümüz banka uygulamalarındaki kredi tedarikinden men etmiştir. Bunun yerine, İslami esaslara göre uygulanan, Karz-ı hasen, bidaa, mudaraba, muamele-i şer'iyye, akara tebdil, bey ve istiglal türündeki uygulama

metotları, farklı zamanlarda işleme konularak, piyasada ihtiyaç duyulan kredilendirme sisteminin çalışması sağlanmıştır (Yavuz, 2007: 86).

Para Vakıflarında, Bağışlanan Sermayenin İşletilme Yöntemleri

Karz-ı Hasen

Karz-ı hasen, hiçbir fayda sağlamadan verilen borcu aynı şekilde, sermayeye her hangi bir kazanç eklemekten geri suçu almaktan bahsetmektedir. Finansal zorluklarla karşı karşıya kalan insanlara herhangi bir faiz yürütmeyen krediyi ifade eden bir uygulamadır. Söz konusu borç verilen taraf, sıkıntılı sürecini atlatana kadar, emanet bir para verilmesi gibi değerlendirilmektedir (Darçın, 2007: 35). Bu uygulama, yalnızca bazı vakıflarda, güvenilir kefil ve nitelikli rehin karşılığında yapılan bir uygulamadır. Bu uygulama yönteminden amaçlanan durum ise, para kazanmaktan daha fazla, ihtiyacı olan bir kimseye borç para vermek üzere sevap kazanmak olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu yöntemle gelir elde etmek ve geri dönen paranın kazancının hayır işlerine harcama yapmak mümkün değildir. Bir kişinin kazancı, diğer kişilere verebileceği tamamen kendi sermayesi olmalıdır (Berki, 1978).

Mudaraba

Söz konusu uygulamaya taraf olanların, karşılıklı olarak kazanç ve zarar ortaklığı oluşturulması yoluyla ana paranın amaç uğrunda kullanılmasıdır. İşlemi yapan taraflardan birisi işgücünü, diğeri ise sermayesini ortaya koyar. Çalışma kapsamında, emeğini ortaya koyan kişi ya da tarafa müdarib denilmektedir. Bu bağlamda sermaye olarak parasını ortaya koyan kişi ya da kuruluş ise Rabb-ul-Mal diye adlandırılmaktadır (Kayahan ve Görkaş, 2009: 217). Yapılan bu uygulamada Rabb-ul-mal elinde bulunan ihtiyaç fazlası kaynağını, işletip para kazanması amacıyla mudaribe teslim eder. Müdarib teslim aldığı para ile kazanç elde etmek amacıyla sermayeyi kullanır. Çalışma sonucunda kazanç elde edildiğinde, rabb-ul-mal, karşı tarafa teslim ettiği parasını geriye iade almanın yanı sıra, elde edilen kârdan da önceden belirlenmiş bir kâr payı elde edilir

(Çizakça, 1993: 19). Yapılan işlem sonucunda zararın ortaya çıkması halinde ise, sermayenin sahibi malvarlığını kaybe-derken, işçi ise işinin değerini alamamış olur. Bu işlemde sermaye sahibi taraf para vakıfları olmaktadır. İşlem sonucunda, para vakıfları kullandırmış olduğu anaparayı kaybeder. Zararın ortaya çıkması durumunda, para vakıflarının, vakıf gereği olan sonsuzluk anlamı ortadan kalkmaktadır. (Kayahan ve Görkaş, 2009: 217).

Yapılan Mudaraba girişiminin başka bir ciheti ise, Mudarib'in şahsına devredilen işletmeden yararlanmak için üçüncü taraflarla yeni ve ayrı bir Mudaraba ortaklığına girebilmesidir. En önemlisi, Mudarib bir veya daha fazla sermayeyi bir araya getirir ve bunları çok sayıda kullanıcıya sunar (Çizakça, 1993: 20). Osmanlı İmparatorluğunun yönetim şeklinin, şer'i yasalarla örtüşmüş olması ile birlikte, Mudaraba sermaye tedarik etme metodu, istismar edilmiştir. Çünkü para kazanmakta çok fazla bir şey bulamayan kişiler arasında yapılan ortaklık, işlemlerin istismar edilmesini beraberinde getirmiştir (Özcan, 2003: 74).

Müşaraka

Mudaraba uygulama girişiminde elde edilen kazanç, bazı durumlarda, değişik yöntemlerle paylaştırılabilmektedir. Mudarib, ayrıca sermayesi ile birlikte, emeği ile de ortaklıklar kurmuştur. Gerçekleştirilen bu uygulama sonucunda gerçekleştirilen temettü ödemesinde, Mudarib ortaya çıkan gelirden ziyadesiyle fazla hisse elde edebilir (Kurt, 1996: 153).

Bidaâ

Uygulamanın taraflarından birisinde sermaye sahibi bulunmaktadır. Sermaye sahibi bir şahsın, elde edilecek kâr tamamen kendisine ait olmak üzere, başka bir kişiye kaynak sağlamasıdır. Kaynak sağlayan şahsa mubdi, fon kullanan tarafa ya da kuruma da müstebdi ismi verilmektedir (Özcan, 2003: 74) Para vakıfları, söz konusu bu işlemi gerçekleştirerek, sermayenin mülkiyetini elinde tuttuğu gibi, elde edilen kazancın bütünü de ilgili kuruma (vakıf) devredilmesini sağlar (Kayahan ve Görkaş, 2009: 217).

Uygulanan bu metotta taraflarca daha önceden akdedilmiş, belirli rıbh (kâr) marjı bulunmamaktadır. Kar/sermaye durumu, geriye iade ödeme yapılıp yapılmayacağı bilinmediği için değişir. Bu durumda, bu yöntem yaygın olarak kullanılmaz, çünkü kaynak tedarik eden kişi ya da kuruluşun tek avantajı yardım yapmaktır. Yapılan uygulamada, kendisine teslim edilen parayı kullanarak kazanç elde eden tarafın, işlemle ilgili olarak bir beklentisi ve elde ettiği bir kazancı söz konusu olmamaktadır. Yapılan işlemde, parayı çalıştıran kişinin elde edeceği yegâne fayda, yapılan işle birlikte, sevap kazanma arzusudur. Bu durumdan dolayı, uygulama yaygınlık kazanmamıştır. Bu nedenle, bu prosedürün genel olarak kabul edilmediği ve parasal fonlarda yaygın olarak kullanılmadığı ifade edilemelidir. Para vakıfları, Mudaraba veya bidâa işlemini uygulamayı uygun gördü ise, Vakıf, faaliyetler sonucunda, kendisine ne kadarlık bir kazancın geriye döneceğini, uygulama öncesinde bilemez. Zira dönemsellerde elde edilebilecek kazanç marjlarında farklılıklar olabilmektedir. Aksi takdirde, sabit bir geri ödeme oranı verilirse, muamele-i şer'iye uygulaması tercih edilmiş ve yapılmış kabul edilecektir (Kayahan ve Görkaş, 2009: 218).

Muamele-i Şer'iyye (Murabaha)

Osmanlı Devletinde, kendisinin kurup geliştirdiği para vakıfları açısından, uygulamada en fazla kullanılan yöntemdir. Bu yöntem muamele-i şer'iyye ya da murabaha olarak isimlendirilir (Keleş, 2001: 195). Osmanlı İmparatorluğu'nda, hukuk sistemi olarak, şer'i hukuk geçerli olduğundan, bu hukuka göre yapılan işlemlerde faizin cari olması yasaklanmıştır. Durumun bu şekilde olmasına rağmen, ekonomik koşulların getirdiği çözüm yöntemleri ve toplumsal olarak finansal kaynak gereksiniminin giderilmesi için bu yöntem geliştirilmiştir. Bu uygulamada, vakıf paralarının, "muamele-i şer'iyye" uygulama yöntemine göre çalıştırarak kazanç elde edilmesi daha uygun bulunmuştur (Kayahan ve Görkaş, 2009: 217). Muamele-i şer'iyye, kaynak ihtiyacı olmayan ve fazlalığı bulunan yatırımcıların, ellerindeki kaynakları, her hangi bir karşılık almadan, karşılıksız olarak sermayenin çalıştırılmasının isten-

mediği bir finansal yöntemdir (Özcan, 2003: 54). Bir başka tanımda, bu tür borçlanma, nakit hibenin önceden belirlenmiş bir oranda kazanç elde edecek biçimde işleyiştir (Kayahan ve Görkaş, 2009: 218).

Muamele-i şer'iyye, uygulamada yapılan birkaç işlem açısından faize (riba) benzetilmiştir. Ribanın Osmanlı Devleti'nde yasak olması, bu uygulamanın çok sert şekilde eleştirilmesine neden olmuştur. Bu eleştiriler, İbn Kemal ve Ebussuud Efendi'nin verdiği fetvalardan sonra ortadan kalkmıştır. Olayın daha da ayrıntısına bakılacak olursa, İbn Kemal'in konu ile ilgili verdiği fetvanın içeriği de çok enteresandır. Bu fetvaya göre, eğer taraflar birbirlerine karşılıklı olarak zarar vermiyorlarsa, yapılan hile caiz olarak değerlendirilmiştir ve riba gibi bir haramı engellediği için de, fetva vermiştir. Aslında, o zamanki toplumsal yapı incelendiğinde, verilen fetvanın yerindeliği takdir edilecektir. Şöyleki, insanlara nakit para sağlama imkânı bulunmadığından, ribahor olarak adlandırılan tefeciler, toplumda yayıldı ve %50 ila %60'lık faiz oranları ile insanlara kredi kullandırmışlar ve toplumu bir nevi sömürmüşlerdir. Bu durumda, söz konusu vakıf kuruluşları, belirlenen işlem bedeli (muamele) ile ihtiyacı olanlara kredi sağlamışlardır. Bu uygulama ile birlikte, adaletsizliğin önüne geçmişlerdir. Sistemde bir denge kurarak, piyasa faiz oranlarını dengelemişlerdir. Fahiş fiyatlarla toplumu sömürmeye çalışan tefecilere karşı, alternatif bir finans sistemi kurmuşlardır. Muamele-i şer'iyye uygulamalarında, genel olarak işlem bedeli (muamele oranı) anapara ile birlikte, 10'a 11 (%10) olarak uygulanmıştır. Yani, 10 akçe karşılığında 11 akçe talep edilmiştir. Bilahare, yapılan incelemelerden elde edilen bilgilere göre bu oran, 10'a 12'den (%12), hiçbir zaman fazla olmamıştır (Özcan, 2003: 55-64).

Bey İşlemleri (Satış İşlemleri)

Muamele-i Şer-iyya kapsamında, belirli bir süre içinde îyne uygulaması meşru bir biçimde kullanılmıştır. İyne satış uygulamasına bakıldığında; her hangi bir malın önceden belirlenmiş bir

fiyat üzerinden veresiye olarak satılması, daha sonra ise aynı malın peşin değeriyle, satın alan kişiden yeniden, daha düşük bir fiyata satılması işlemi olduğu görülmektedir (Kurt, 1996; 17). Bey (satış) işlemi ise, bugün günümüzde “barter” olarak da bilinen, mal karşılığında mal satılmasıdır. Yani satılan bir malın ödemesi yine mal ile yapılmaktadır. Bu işlem dört farklı şekilde uygulanabilmektedir. Bunlar;

1. Mukayaza: Yapılan işlemde, satışa konu olan bir malın, ücretinde başka bir mal ile tahsil edilmesidir. Mal mübadelesi olarak da söylenebilir.

2. Semen: Yapılan işlemde, satışa konu olan bir malın semen yani nakden bir ücret, belirli bir bedel vasıtasıyla satışının tamamlanması işlemidir,

3. Sarf: Yapılan işlemde, satışa konu olan bir malın para ya da ücret olması gerekir. Bir başka ifade ile, paranın para ile değiş tokuş yapılmasıdır,

4. Selem: Yapılan işlemde, satışa konu olan bir malın peşin değerden satın alınması, veresiye olarak vadeli fiyatla satılması işlemidir.

Para vakıfları çerçevesinde uygulanan işlemlerde, işleme taraf olan kişi ve kuruluşların hak ve yükümlülükleri çerçevesinde değişiklik gösteren satış türleri de bulunmaktadır. Bu satış türleri ise şu şekilde sıralanabilir: (Özcan, 2003; 70-72).

1. Bey' Bat: Yapılan işlemde, satışa konu olan bir malın kesin ve geri dönülemez olarak, belirli bir fiyattan satış işlemidir. Bu satış işleminde, satışa konu olan malın, önceden belirlenen bedeli alıcı tarafından karşı tarafa ödenir.

2. Bey' bil-vefa: Satışa konu olan söz konusu ürünü, önceden belirlenen süre içerisinde, malın değerini iade ederek ve söz konusu ürünü geri satın almak koşulu ile satış işlemidir. Karşılıksız para kullanılmak istemeyen insanların var olduğu bir ekonomik sistemde, insanların meşru olmayan yollara gitmeden, ihtiyaç

duydıkları kaynağın tedarik edilmesini sağlayan bir borç para bulma sistemidir.

3. Bey'lil-istiğlal: Ticaret konu olan bir ürünün, kiralama şartı ile yapılan iadeli (bey'bil-vefa) satış işlemidir. Bir başka ifade ile Bey'bil – istiğlal, satışa konu olan malın parası alıcı tarafından ödenir. Alıcı, ilgili ürün ile işini bitirdikten sonra ürünü mal sahibine iade eder. Mal sahibi de belirlenen bedeli iade edene geri öder. Bu yöntemle yapılan bir satış işlemimde, satışa konu olan ürün, asıl sahibinin mülkiyetinden hiç çıkmamaktadır. Söz konusu malın kiralayanı, satışa konu olan ürünü, karşılıklı olarak yapılan akit çerçevesinde, belirlenen kiralama süresinin sonuna kadar, kiralama tutarına istinaden kullanmış olmaktadır.

Bazı yasal sonuçlar dışında, isim olarak farklı olan bu üç işlem arasında belirgin bir fark yoktur. Bu işlem yapılırken, borç verme fikri kapsamında faize (riba) bulaşmadan işlemin yapılması hedeflenir. Sonuç olarak, para vakıfları sadece sosyal ihtiyaçları karşılamak için değil, aynı zamanda iş hayatında ve kaynak gereksinimlerinde de önemli bir kolaylaştırıcı olarak hareket etmiş ve aracılık işlemlerini gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda, para vakıflarının gerçekleştirmiş olduğu aracılık faaliyetleri, gerçek sonuçlara göre yol bulmuştur. Yapılan işlemler de genel olarak ticaret yaşamına zenginlik katmıştır (Özcan, 2003: 70-72).

Akara tebdil

Vakfedilen para ile vakıf için mülk satın alınarak değerlendirilmektedir. Bir başka ifade ile bağışlanmış olan ana sermaye kullanılarak, çeşitli gayrimenkuller satın alınmaktadır. Satın alınan gayrimenkuller ise, değişik faaliyetlerde, belirli bir ücret karşılığında kullandırılmakta, elde edilen kazançlar ise vakıf uhdesine aktarılmaktadır. Vakıf uhdesine aktarılan kazanç ise, vakıf senesinde yazan temel ilkeler çerçevesinde kullanılmıştır (Bulut and Korkut, 2016: 11; Kudat, 2017: 265; Türkoğlu, 2013: 191).

Vakıf Paralarının İşletilmesi ve Değerlendirilmesi

Gayrimenkulde olduğu gibi, para vakıflarına bağışlanan ve toplanan para, vakıf senedi koşullarına göre işletilmelidir. Para vakıflarının faaliyetlerinde karz-i hasen/faizsiz borçlanma uygulaması en çok görülen uygulamalardan birisidir. Vakıf parasını hayır amaçlı kullanma anlamına gelen bidâ'a uygulaması da oldukça yaygın görülmektedir. Başka bir deyişle, Allah rızası için vakıf parasını kullanıp kazanç elde ettikten sonra, alınan ana sermaye ve kazancın tamamının, karşılık beklemeden vakfa iade edilmesi işlemidir bidâ'a.

Bir başka sıklıkla yapılan işlem ise müşarekedir. Müşareke, para vakfının sermayesi ile parayı kullananın emeğinin birlikte kazanç elde ettiği yöntemdir. Yine çok kullanılan uygulamalardan birisi de murabaha'dır. Bu uygulama, peşin olarak satın alınan malların, vade farkına göre kar elde etmek için yapılan satış işlemidir. Vadeli işleme bir başka örnek ise mu'âmele-i şer'iyeye / bey'ul-îyne olarak yapılan uygulamadır. Bu uygulamada, alışverişe konu olan ürün vadeli olarak satılmakta, geriye daha düşük fiyatla peşin olarak satın alınmaktadır. Yapılan uygulamalardan bir diğeri ise, istiğlâldir. Bu uygulamada, paraya ihtiyacı olan, gayri-menkulünü para vakfına satardı. Daha sonra bu gayrimenkulü belirli bir süreliğine kiralar ve bu işle vakfın parasını geriye öderdir. Yine bu uygulama çerçevesinde, vakıf parası ile gayrimenkuller satın alınır, bunlar kiralanarak elde edilen kazanç, vakıf amaçlarına göre sarf edilirdi. Ticari bir işlem yapılması sürecinde, ribih kâr anlamına gelir ve sermayeye artı olarak görünür. İşlem sürecinde ribih(kar) unsurdan hiç bahsedilmemesi, verilen kaynağı karşılıksız olarak borç verilmesi işlemine (karz-ı hasene/karşılıksız verilen borç) yani, faizsiz bir krediye çevirir. Yapılan uygulamalarda kullanılan anapara ve anaparadan elde edilen kazancın para vakfına verilmesi taahhüdü ise uygulamayı bidâ'a uygulamasına çevirir (Bulut ve Korkut, 2016: 11-12; Kudat, 2017: 265; Türkoğlu, 2013: 191).

Neredeyse tüm para vakıflarında "Rehn-i kavi, kefil-i melî" uygulamalarından biri ya da her ikisi ile birden kefalet alınması, ön

şart olarak koşulmuştur. Para vakıflarından kullanılan kaynaklarla ilgili olarak, kar durumunun sabit olup olmamasından bağımsız olarak, yapılan işleme "İdâne" denir. Hem "İdâne" uygulamasında hem de "muamele" uygulaması işlemlerinin her ikisinde de müteveli heyeti sorumludur ve işlemleri gerçekleştirir. Müteveli heyetlerince yapılan bu uygulamalar, şeriat mahkemeleri tarafından tescil edilirdi. Tescili yapılan işlemler, "Sicil 39" adlı bir sicil defterine kayıt edilirdi ve zbit ve kayıt altına alınmış olurdu. Arşiv belgeleri arasında yer alan bilgilere göre, sadece yapılan "idâne" işlemlerinin müstakil, kendi başına kayıtları mevcuttur. Kitapların sadece 1.40 numaralı iddiaların tescili için tutulduğunu göstermektedir. İstanbul Şer'î Siciller arşivi. Kısmet-i askeri mahkemesinde bulunan 2088 sayılı sicil buna bir örnektir. Ayrıca bağış parası ödünç verme ve katılma ile ilgili birçok fetva vardır. İslam hukukuna göre, vakıf nakit şartları altında iki kısma ayrılmıştır. Bunlar: (a) Nukûd olarak ifade edilen ve muhtaçlara adanmış faizsiz borçlanma çeşididir. (b) Elde edilecek kazancın, bir hayır işine adanması suretiyle üzerine bir kar (ribih) marjı eklenerek verilen borçlar ve açılan kredilerdir. İslam hukukunda faiz (riba) haram sayılmıştır ve Osmanlı Devleti'nde de bu husus uygulanagelmıştır. Ancak, Ebu Yusuf'a göre, her hangi bir kazançla ilgili işlem yapılacağı zaman, borç verilme sonucunda elde edilecek kazancın hayırlı bir işe adanması durumunda, mezkûr ikrazın yapılabilmesi uygun sayılmıştır (Bulut ve Korkut,2016: 11-12, Kudat, 2017: 265, Türkoğlu, 2013:191).

Sonuç ve Değerlendirme

Vakıflar, yoksulluğu ortadan kaldırmayı, gönüllü refahı zenginden yoksullara aktarmayı ve sosyal hareketliliği arttırmayı amaçlayan kâr amacı gütmeyen kuruluşlardır. Vakıflar, İslam dünyasında ve özellikle Osmanlı döneminde en önemli kurumlardır. Toplumun en önemli ihtiyaçları, sağlık, eğitim, bayındırlık işleri, dini ve kültürel hizmetler vakıflar tarafından karşılandı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamak ve ihtiyaç sahiplerinin

sorunlarına çözüm bulmak için para sağlamak suretiyle fonlar yaratıldı. Özellikle, mahallede yiyecek, içecek, giysi ve yakacak odun taşıyan fakir ve ekonomik açıdan umutsuz tüccarların ihtiyaçları, emek ve sermayeyi düzenlemek için temel ihtiyaçların karşılanması gibi hususların halledilebilmesi için, çeşitli vakıflara paralar adanmıştır. Bu konuda, söz konusu işlemleri yerine getirmek amacı ile çeşitli vakıflar kurulmuştur. Gelir dağılımındaki dengesizlikler vakıf hizmetleriyle en aza indirilmeye çalışılmıştır. Bu türden sosyal dayanışma uygulamaları ile gelir dağılımındaki adaletsizlikler en aza indirilmeye çalışılmıştır. Bu vesile ile, dengesiz gelir dağılımından meydana gelebilecek sosyal patlamaların da önüne geçilmiş oldu.

Önemli bir finans merkezi olarak, para vakıfları, Osmanlı ekonomisinde önemli bir rol oynadı. Bu kapsamda, söz konusu vakıflar, önemli bir kredi merkezi olmuş ve sosyal güvenlik fonksiyonunu yerine getirmişlerdir. Vakıflara bağışlanan paralar ve kurulan para vakıflarında biriken paralar; uygulamadaki faiz yasağı nedeni ile faiz karşılığı alınarak borç verme işleminde kullanılmamışlardır. Bunu yerine, İslam Hukuku açısından uygun görülen Karz-ı hasen, bidaa, mudaraba, muşaraka, muamele-i şeriyye, akara tebdil, bey ve istiglal yöntemlerinden her hangi bir uygulama yöntemi vasıtasıyla kullandırılmıştır. Para vakıfları, bağışlanan menkul kıymetlerin işletilmesi veya leasingi ile ekonomik faaliyetlerle, halka fayda sağlamışlardır. Toplumun kalkınmasına katkıda bulunmuşlardır. Para vakıflarında tercih edilen uygulamalar, gerçek bir ürün veya gayrimenkul varlığına dayanmalıdır. Bu durum vakfın sürekliliğini sağlamanın yanı sıra oynaklığı ve kararsızlığı azaltmak için bir önlemdir. Vakıflar, insanların nakit gereksinimlerini İslami prosedürlerle yerine getirmeye çalıştı, hem de bir hayır kurumu olarak elde edilen kazançları toplumun faydalanması için kullanıma sundu. Murabaha ve Mudarebe gibi emek ve emtia ticareti arasındaki gerçek bir ortaklığa dayanan yöntemler, dengeli bir finansman piyasasının kurulmasına yardımcı olmuştur.

Para vakıflarının kurulduğu 16. yüzyılda, girişimcilerin büyük projeleri için finansman sağlayamamışlardır. Ancak, tüketicilerin ve küçük üreticilerin ihtiyaçlarını karşılayan küçük kredi kuruluşları şeklinde faaliyetler yürütmüşlerdir. Bununla birlikte, 17. yüzyılda oluşturulan vakıflar, piyasaya 16. yüzyıldan daha fazla kredi sağlamıştır, daha büyük projeleri desteklemiştir. Bununla birlikte, elde edilen kazançları da özkaynaklarına katarak, daha güçlü bir sermaye yapısına ulaşmışlardır. Sermayeye eklenen kazançlarla da, daha büyük ve kapsamlı hayır işlerine girişmişlerdir. Dolayısıyla, para vakıfları, finansal piyasalarda, etkili ve sözü geçen kuruluşlar haline gelmişlerdir. Kurumsallaşmalarla birlikte de Avrupa bankacılık sistemine daha yakın bir hale gelmişlerdir ve modern Türkiye’de finansal sistemin temellerini oluşturmuşlardır.

Bankacılık sistemi, Osmanlı Devleti’nde uzun yıllardır kurulmadığından, para vakıfları, Osmanlı toplumunda, banka işlevi görmüşlerdir. Bu vakıflar, bankalar vasıtasıyla karşılanan kredi ihtiyaçlarının finanse edilmesini sağlamaktaydı. Bu kurumların temel amacı kar etmek olmadığı için, elde edilen gelirler, dini, kültürel ve sosyal amaçlar için eğitim kurumlarına harcandı. Osmanlı Devleti’nde, devletle birlikte, kamunun yerine getirmesi gereken pek çok hizmeti, üstün vasıflı bir şekilde topluma sunmuşlardır. Uzun yıllar boyunca, Osmanlı toplumunda, önemli bir işlevi olan, toplumun ve ihtiyaç sahiplerinin firmanın ihtiyaçlarını karşılamaya ek olarak, hayır kurumları vakfın amacı çerçevesinde birçok hayır faaliyetinde bulunmuştur.

Kaynakça

- Alper D. ve Erdoğan C. (2009). “16. ve 18. YY. Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri”. *Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 28(1): 85-99.
- Armağan, M. (2006). “Osmanlı Bir Vakıf Medeniyeti,” *Sivil Toplum Düşünce ve Armağan Dergisi*, Sayı 15, İstanbul.
- Berki, A. H. (1978). *Açıklamalı Mecelle*. Hikmet Yayınları: İstanbul.

- Bulut, M. and Korkut, C. (2016). "Financial Stability and Cash Waqfs: Samples of Rumelia Cash Waqfs", *Journal of Islamic Economics and Finance*, 2(1): 55-76.
- Çizakça, M. (1993). *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*. İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayını, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi, İlimi Neşriyat: İstanbul.
- Çizakça, M. (1999). *İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Döndüren H. (2008). "Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübeleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1): 1-24.
- Döndüren, H. (2009). "Para Vakıfları ve Günümüz Bazı Alternatif Finansman Kaynakları". *Yeni Ümit Dergisi*, (84).
- Kayahan, C. ve Görkaş, İ. (2009). "Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı". *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (44): 212-227.
- Kayahan, C.; Görkaş, İ. ve Önk, H. (2016). "Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Afro-Avrasya Özel Sayısı): 70-90.
- Keleş, H. (2001). "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma: Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1): 189-207.
- Kudat, A. (2017). "Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. Dec2017, Vol. 7 Issue 2, ss.257-271.
- Kurt, İ. (1996). *Para Vakıfları*. İslami İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi: 23, İstanbul, 170.
- Önk, H. (2015). *Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, SBE: Afyonkarahisar.
- Özcan, T. (2003). "Osmanlı Para Vakıfları "Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği", *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, VII. Dizi, Sayı: 199, 10.
- Özcan, T. (2008). "Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları", *Çerçeve*, İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği Dosyası, İstanbul, 126.
- Öztürk, N. (1995). "XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerindeki Etkileri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 8(1): 13-33.

- Şimşek, M. (1986). "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münakaşalar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1): 207-220.
- Tabakoğlu, A. (2005). *İktisat Tarihi Toplu Makaleler 1*. Kitabevi Yayınları: İstanbul.
- Türkoğlu, İ. (2013). "Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2): 187-196.
- Yavuz, E. (2007). *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisinin Finansmanında Vakıfların Rolü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Başkent Üniversitesi, SBE: Ankara.

GENEL OLARAK PARA VAKIFLARI

Sedat YENİCE

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi
sedatyenice@gmail.com

Ersin YENİSU

Özet

Arapça kökenli olan vakıf sözcüğünün anlamı, bir hizmetin gelecekte de yapılması için belli şartlarla ve resmî bir yolla ayrılarak bir topluluk veya bir kimse tarafından bırakılan mülk, paradır. Osmanlı'da vakıflar sıklıkla kullanılmış olup genellikle hizmet amaçlı kurulmuşlardır. Para vakıfları ise daha çok finansal amaçlı kurulan vakıflar olup günümüzde kullanılan katılım bankacılığının temellerini oluşturmaktadır. Bu çalışmada, genel olarak Osmanlı döneminde para vakıfları ve para vakıflarının işleyişi açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Para Vakıfları, Ribh

Abstract

The foundation is an Arabic word, which means the property or money that is separated or endowed in a certain formal condition by a person or community to continue providing a service in the future. During the Ottoman Empire the foundations are frequently used, generally it was established for the purpose of service. Nowadays money foundations are established for financial purposes and constituted the basis of banking. In this study, it is generally tried to explain the functions of money foundations in the era of Osman Empire.

Keywords: Foundation, Money Foundation, Interest

Giriş

İslam dini inancına göre üç koşulda kişinin amel defteri kapanmaz. Bunlar; ardında hayırlı evlat bırakanlar, faydalı bilgi bırakanlar ve yararı devam eden mal ve mülk bırakanlardır (Çizakça 2000: 6). Medrese, mektep gibi eğitim hizmetlerinden cami, tekke gibi dini hizmetlere; kaldırım, köprü, saat kulesi gibi altyapı hizmetlerinden aşevleri, fakirlere yemek dağıtımını gibi hayır hizmetlerine kadar birçok hizmet Osmanlılarda vakıflar tarafından finanse edilmekteydi.

Vakıf sistemi Osmanlı'da en ücra köylere kadar ulaşabildiği görülmektedir. Toplumun ihtiyaçlarını karşılamadaki başarısı, dini arka planı ve bölgesel kurumlar olmaları sebebiyle yaygınlaşan vakıflar, Osmanlılarda kurumsallaşmanın ve ekonomik, sosyal ve kültürel hayattaki etkisinin zirvesine ulaşmıştır. Bu başarı sayesinde Osmanlı İmparatorluğu bir vakıf medeniyeti olmuştur. İnsanlarının ince düşünceleri ve dönemin sorunları birçok amaçla vakıf kurulmasına sebep olmuştur. Bu vakıflar sayesinde, Osmanlıların mirası günümüze aktarılabilmiştir. Günümüzde ayakta olan birçok cami, imarethane, köprü, medrese, mescit, tekke gibi eserler bunu vakıfların bu hizmetleri finansmanına borçludur. Orhan Gazi'nin 14. yüzyılın ilk çeyreğinde İznik'te, müderrisliğini Davud-ı Kayseri'nin yaptığı medrese için kurmuş olduğu vakıf Osmanlıların ilk vakfıdır. Kurduğu bu vakfın ihtiyaçlarına yetecek kadar gayrimenkul vakfeden Orhan Gazi, Adapazarı, Bursa ve Kandıra'da camiler, imarethaneler, medreseler, misafirhaneler ve zaviyelerin ihtiyaçları için de vakıflar kurmuş ve buralarda görevlilerin istihdamını sağlamıştır (Berki 1962: 127-129).

Vakıf kelime anlamı olarak, bir kimsenin sahip olduğu menkul ya da gayrimenkulünü, herhangi bir maddi karşılık beklemeden, hayır amacıyla tahsis etmesi ve bu durumu "vakfiyename" olarak ifade edilen "hukuki bir sözleşme"yle somutlaştırmasıdır (Kayahan ve Görkaş 2016: 305). Vakıfları çok çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkün olmakla birlikte, sermayesini oluşturan unsurlar

bakımından temelde iki tür vakıftan söz edilebilir. Birincisi “aynıyla intifâ olunan” yani bizzat kendisinden yararlanan vakıflardır ve “Müessesât-ı Hayriye” olarak adlandırılır. Medrese, cami, mektep, zâviye, köprü ve çeşme gibi yapıtlar bu gruba girer. İkincisi ise, aynı ile intifa olmayan ancak, müesses ât-ı hayriye’nin işletilmesini temin eden; bina, arazi ve nakit paranın vakfedilmesi yolu ile oluşturulan vakıflardır. Para vakıfları, ikinci grup içinde, yani “geliri ile intifa edilen” vakıflar kapsamında değerlendirilmektedir (Keleş1. 2001: 189-190).

Para Vakıflarının Tanımı

Para vakfı, sermayesinin tamamının veya bir kısmının nakit paradan oluştuğu vakıflardır. Gayrimenkul vakıflarındaki kira geliri nasıl vakfın gayesine göre kullanılıyorsa, para vakıflarında da vakfın sermayesi olan nakit para usulü dairesinde işletildikten sonra elde edilen gelir vakfın gayesi doğrultusunda harcanmaktadır. Para vakıflarında bulunan nakit paranın işletim yöntemi, günümüz İslami finans kuruluşlarının uyguladıkları yöntemlerin temelini oluşturmaktadır. Vakfiyelerde yer alan istirbah, istiğlal gibi yöntemler, modern İslami finans kuruluşları tarafından günümüz şartlarına uyarlanarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu vakıflar uzunca bir dönem Osmanlı girişimcileri, tüccarları, zanaatkârlarının finansman kaynağı olmuş ve uyguladıkları kâr oranlarıyla bir nevi finansal sistemde borçlanma maliyetinin belirleyicisi olmuşlardır.

Osmanlı, finans sisteminin belkemiği ve günümüz İslami finans uygulamalarının öncüsü olarak düşündüğümüzde para vakıflarının rolü ve önemi daha rahat kavranacaktır (Bulut ve Korkut 2016: 56). Para vakıfları küçük ölçekli ticaretin teşvik edilmesinde etkisi yüksek olan, kredi arzına sahip olan vakıf bankalar olarak da belirtilebilir. Ancak bankalardan farklı olarak, bir vakıf için sermayenin maliyeti hiç yoktur ve sermaye dağıtımından kazandığı ribhin (faiz) tamamı kar olarak gözükmektedir (Çiftçi 2001, 6).

Vakıf müessesesinin geçerli olabilmesi için öncelikle vakfın sermayesini oluşturan “asl-ı mal” denilen menkul ve gayrimenkullerin

vakfedilebilir olması şarttır. Vakıflarda te'bîd/ebediyet şartı arandığı için vakıf malların da bu vasıflara uygun olarak, gelirinin veya intifa'sının/kullanım hakkının devamlılık göstermesi gerekmektedir. Para vakıflarının vakıf müessesesi içinde yer aldığı göz önüne alınarak paranın vakfedilebilirliğinden önce herhangi bir malın vakfedilebilmesi için gerekli şartların neler olduğuna bak-makta fayda vardır. Bu gerekli şartların toplamına bakıldığında da o malın vakfının caiz olup olmadığına karar verile-bilmektedir (Gürsoy 2015: 14).

Hayır yapmak, bu hayrını ebedileştirmek, öldükten sonra da hayrının devamını sağlamak, hepsinden de önemlisi ibadullah'a (Allah'ın kullarına) hizmet ederek Allah'ın rızasını kazanmak gayesiyle paralar vakfedilmeğe başlamış ve halktan gördüğü rağbetle yayılmış, te'amül haline gelmiş olup bugün Şer'i Sicil kayıtları arasında yer alan binlerce vakıf tescilleri yaptırılmış ve para vakıfları ile işleyen binlerce tesis vücuda getirilmiştir. Yalnız İstanbul Şer'i Mahkemeleri'nde tescil edilen 3950 nakit vakfı bu vakıfların sadece bir bölümünü teşkil etmekte, vakfolunan paralar Anadolu ve Rumelide de devam ettiğini gösteren Şer-i Sicil kayıtları bulunmaktadır. Şu halde, para vakıflarının mevcudiyeti inkârı mümkün olmayacak derecede ortadadır. Yalnız bu müessesenin işleyiş tarzı hala münakaşa konusudur. Günümüz âlimleri dahi, aradan bu kadar sene geçmesine rağmen bu hususta ittifak etmiş, fikir birliğine varmış değildir. Çünkü meseleye farklı açılardan bakıldığında böyle bir sonuca varılmaktadır (Kurt 1994: 185).

Konunun önemi ve yapıların sürdürülebilirliği hakkında ilk açıklamaları 16.yy'ın ortalarında Sofyalı Bâli Efendi'nin yaptığı görülmektedir. Kanûnî'ye hitaben yazdığı para vakıflarının neden kapanmaması gerektiğini anlattığı mektuplarında, hayır müesseselerinin gelirlerinin kesil-mesiyle düştüğü durumlar ele alınmıştır. Bu mektuplar sayesinde Bali Efendi'nin konuya değişik bir bakış açısı getirdiği, mimari eserlerin üzerinden de farkındalık yarattığı anlaşılmaktadır. Bâli Efendi'nin kurulmuş olan müesseseleri sürdürülebilir kılmak için oluşturmaya çalıştığı alginın da para

vakıflarının tekrar açılmasında katkısı olduğu göz ardı edilmemelidir (Gürsoy 2015: 31).

Para Vakıflarında İşleyiş

Para vakıfları kurulurken kuruluş prosedürü diğer gayrimenkul vakıflarda olduğu gibidir. Ancak, para vakıflarında sermaye vakfedilmiş bir gayrimenkul değil, hayırsever tarafından vakfedilmiş nakit paradır. Para vakıflarının kuruluşu hakkında bilgilere Vakfiyeler ve Şeriyeye Sicillerinde ulaşabilmekteyiz. Para vakfı kurmak isteyen kişi öncelikle vakfın kuruluş senedini (vakfiyesini) hazırlar ve Kadı'nın ofisinde bunu kaydettirirdi. Bunun haricinde kişinin vasiyeti üzerine de para vakfı kurulabilmektedir. Vasiyet olarak kurulan para vakıflarında dikkat edilecek husus, vakfedilen paranın vefat eden şahsının malının üçte birini geçemeyecek olmasıdır. Bu da kişinin vasiyeti malının tamamını vakfetmek istese de buna engel olduğunu göstermektedir. Ölümden sonra mütevellinin teslim aldığı mal veya nakit para, vakfiye kurucusunun vasiyetinde belirterek oluşturduğu vakfiye çerçevesinde işletilmekte ve vakfın amaçları doğrultusunda kullanılmaktaydı (Bulut ve Korkut 2016: 62). Bununla birlikte; para vakıflarının kuruluş amaçlarını dört başlık altında toplayabilmek mümkündür. Bunlar (Çiftçi 2004: 54-65):

1. Hirfet (küçük el sanatları) gruplarının ihtiyaçlarının giderilmesi: Osmanlı'da aynı meslek grubuna dâhil lonca teşkilatı ile örgütlenmiş meslek gruplarının, yardımlaşma ve işbirliği amaçlı olarak kurdukları vakıflardır.

2. Sosyal işlerin yerine getirilmesi: Bayındırlık ve temizlik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, avarız türü vergilerin ödenmesi, hayır işlerinin karşılanması amacıyla kurulmuşlardır.

3. Eğitim kurumlarının ihtiyaçlarının giderilmesi

4. Dini kurumların ihtiyaçlarının giderilmesi

Para vakıflarının kabul edilmesi, kurulmaları ve yaygınlaşmaları bir hayli problemlili ve mücadele dolu bir sürecin ardından mümkün olmuştur. İslam dininin faizi yasaklamış olması, para vakıfları

uygulamasında elde edilen kazançların faiz kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği konusu tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Yüzyılı aşan tartışmaların ardından, Şeyhülislam Ebussuud Efendi tarafından verilen bir fetva ile kurulmalarına izin verilmiştir (Okur 2005: 46). Para vakıflarının varlığı günümüzde tartışılmakla birlikte, özellikle 15. yy ve 18. yy'ın Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatında, son derece önemli bir kurum olarak yer almıştır. (Alper ve Erdoğan 2009: 97).

Örnek bir vakfiyede; (1) Vakfı kuranın yaşadığı yer, (2) Vakfı kuranın ismi, (3) Mütevellini ismi, (4) Vakfettiği para, (5) Vakfedilen paranın işletim yöntemi, (6) Vakfın kuruluş amacı (paranın işletilmesinden gelen gelirin nerelere aktarılacağı), (7) Vefattan sonra vakıfta yetkili olacak kişi, (8) Müçtehit (din âlimi) imamların görüşleri, (9) Genel olarak vakfiyenin son kısımda Bakara Suresi'nin 181. Ayeti: *Fe men beddelehu ba'de mâ semiahu feinnemâ ismuhu alellezîne yubeddilûnehu, innallâhe semûn alîm. / Her kim bunu işittikten ve kabullendikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı onu değiştirenleredir. Şüphesiz Allah (her şeyi) işitir ve (her şeyi) bilir.* (10) Tescil tarihi, (11) Şahitlerin isimleri yer alır (Bulut ve Korkut 2016: 62-63).

Vakfın geçerlilik ve işlerlik kazanması ise tescile bağlıdır. Vakfın tescilini kadı yapmaktadır. Kadının vakfın kurulmasının lüzumuna onay verilmesiyle vakıf tescil olunmaktadır. Bu süreç vakıf kurmak isteyen yazdırmış olduğu vakfiye ile kadıya gelmesiyle gerçekleşmektedir. Vakfın kurulma surecini iki kısma ayırabiliriz. İlk kısım hayırseverin parayı vakfetmesi ve daha sonra İmam Ebu Hanife'ye göre menkul vakfedilmesi gayr-i lazım olduğu içinden bundan vazgeçmesi olarak gerçekleşmektedir. Daha sonra ikinci kısım olan mütevellinin itirazı ve vakfın müçtehit imamların görüşlerine göre tasdik kısmı gerçekleşmektedir (Korkut ve Bulut 2017)

Para Vakıfları, vakfedilen paraları; Karz-ı Hasen (Faizsiz borç verme), Bidaa, (Hayır amacıyla paranın işletilmesi ve sonucunda kar ve anaparanın vakfa verilmesi) Mudaraba, (emek-sermaye ortaklığıyla işletilme) Murabaha, (peşin para ile mal alıp vadeli

satarak kar elde edilmesi) istiğlal (paraya ihtiyacı olanların menkul ve gayrimenkulünü vakfa satarak, bunları vakıftan kiralaması ve borcun ödendikten sonra mülkün geri alınması bir nevi “sellandleaseback” halen uygulanmakta olan) ve muamele-i şeriyye (faiz karşılığı kredi verilmesi) yöntemleriyle işletmiştir. (Uysal, 2017)

Para vakıflarının kullanmış olduğu para aktarma mekanizmaları günümüzde faizsiz bankacılık olarak adlandırılan katılım bankalarının kullanmış olduğu yöntemler ile aynıdır. Hatta faizsiz bankacılığın temellerinin para vakıflarına dayandığı söylenebilir. Katılım bankalarının kullanmış oldukları yöntemler incelendiğinde genel olarak mudaraba, bidaa ve murabahanın ön plana çıktığı görülmektedir.

Mudaraba, kar ya da zarar ortaklığı biçiminde sermayenin işletilmesidir. Sermaye koyan taraf para vakfidir. Bu işlemde para vakfından sermaye kullanan tarafın kayıp olasılığına karşı her hangi bir sorumluluğu yoktur. Bunun yanında zarar sadece kendi emeği ile sınırlı kalmaktadır. Bu sistem günümüz finansal sisteminde risk sermayesi ya da girişim sermayesi olarak da ifade edilmektedir. Bidaa, temelde hayır amaçlı bir işlemdir. Yani bu finansman sisteminde para vakfı, finansman işlemini gerçekleştirirken mülkiyeti kendisinde tutmakta ve işleten kimsenin her hangi bir çıkarı olmamaktadır. Murabaha, vakıf elindeki sermayenin ya da paranın önceden belirlenmiş olan belli bir getiriyi sağlayacak biçimde işletilmesidir. Bu gelir riba, rıbh, faide gibi isimlerle açıklanır. (Kayahan ve Görkaş, 2016)

Bu yöntemlerden en çok kullanılanı sonda sayılan muamele-i şeriyye yöntemi yani borç, kredi verme uygulamasıdır. Kredi işlemlerinde gayrimenkul rehni alındığı gibi şahsi kefalet de kabul edilmiştir. Kredi işlemlerinin yarısından fazlasının 500-1000 akçe arasında olması, 5000 akçenin üzerinde işlem sayısının çok az olması genellikle orta ölçekli firmaların, şahısların ve esnafın kredilendirildiğini gösteriyor. Borç verme işlemlerinde vade genellikle bir yıl olmuş, zorunlu olunursa süre uzatılmıştır. (Uysal, 2017)

Vakıfların ekonomik sistem içerisinde bir finansman aracı olarak yer almaları ise para vakıfları sayesinde olmuştur. Para vakıfları, ülkelerin ve bölgelerin sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamlarının gelişmesinde ve kalkınmasında önemli işlevler üstlenmektedirler. Ancak bu vakıfların uyguladıkları finansman politikaları, beraberinde bir takım tartışmaları da getirmektedir. Bununla birlikte bu vakıfların tarihi gelişim süreçlerinin ve uygulama sistemlerinin öğrenilmesi ya da bilinmesi, günümüzde uygulanan alternatif finansal sistemlerin anlaşılmasına önemli derecede katkı yapacaktır (Kayahan ve Görkaş 2009: 2012)

Nitekim Osmanlı döneminde ihtiyaç duyulan fonun sağlanması "para vakfı"yla gerçekleşmekteydi. Tüzel kişilikle işletme niteliği kazanan para vakfı, belli bir sermayeye sahiptir. Para vakfı kurucusunun bir amacı vardır. Bu amaç, vakıf sermayesinin finansal yönetimiyle gerçekleşecektir. Finansal yönetimde, öncelikle sermayenin muhafazası gerekmektedir. Sermayenin muhafazası, vakıf kurucusunun amacını ebedi olarak gerçekleştirmek için son derece önemlidir. Bu sebeple vakıf kurucuları, sermayenin muhafazası için, özellikle fon kullandırma ile ilgili önemli tedbirler almışlardır. Alınan tedbirlerin en önemlileri, vakıf sermayesiyle yapılan muamelelerin vakıf yönetimi ve denetimi tarafından kontrol altında tutulması, muhasebe kayıtlarının düzenli ve periyodik olarak kaydedilmesi, borç işlemlerinin kefil ve rehin gibi teminatlar altına alınarak kadı defterlerine işlenmesidir (Kayahan ve Görkaş 2016: 307)

Ondokuzuncu yüzyılda 42.120.200 akçeye ulaşan nakitlerin gelirleri, (para vakıflarındaki) toplam tüm vakıf gelirlerinin yaklaşık %32'sine kadar yükselmiştir. Uygulanan faiz oranı eski deyimle ona onbir yani %10'dur. Zaman zaman %11,25, %12,5 ve %15 oranları uygulansa da ağırlıklı uygulama %10 olmuştur. Bu oranlara ilişkin muhtelif dönemlerde uygunluk fetvalar verilmiştir. (Uysal, 2017)

Para vakıfları gayrimenkul vakıflarına nazaran kurulum açısından işlem maliyetleri daha düşük olan vakıflardır. Ayrıca

dönemin gayrimenkul kiralari ile kıyaslandığında vakfedilen paranın satın alabileceği değerde bir gayrimenkulün kira getirisi ile para vakfında İslam usul ve yöntemlere göre işletilen paranın kar ve getirisi yanında daha düşük kalmaktadır. Dolayısı ile gayrimenkulün harap olma riski ve bakım giderleri, getirisinin nispeten düşük olması, işlem maliyetlerinin daha yüksek olması gibi sebepler hayırseverlerin para vakfı kurmaya sevk eden nedenlerden bazılarıdır (Korkut ve Bulut 2017).

Avrupa'da anonim şirket, banka, borsa gibi girişimcilerin ve kurumların finansman ihtiyacını sağlayan kuruluşların oluştuğu dönemde Osmanlıların kendilerine özgü bir kurum olarak benimseyip yaygınlaştırdıkları para vakıfları, finansal açıdan Osmanlıların uzun dönem yüksek kar etme güdüsü, maddi varlıklara sahip olma iştahı ve sömürgecilik faaliyetleri ile de desteklenen bu kurumlara karşı direnebilmesini sağlamıştır. İlk bankanın kurulduğu 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar para vakıfları sayesinde insanların nakit ihtiyaçları sağlanmış ve bu vakıfların birincil hedefi olan hayır hizmetleri devam etmiştir. Merkantilizm ve devamı niteliğindeki devlet destekli kapitalizm ile Avrupa'da tamamen maddi zenginlik temelli, servetlerin belirli kişilerde toplanmasını sağlayan ve zenginliği tabana yaymayan bir sistem kurulurken, Osmanlılar aynı dönemde Avrupa'nın çok yakın komşusu olmalarına rağmen finansal ve iktisadi zihniyetleri ile bu değişime direnmiş ve başarılı olmuştur (Korkut ve Bulut 2017)

İslam dini Batı'nın zenginleşmesine sağlayan sömürgecilik fikrine, sömürüye, adaletsizliğe, bireyselleşmeye, riba/faize, kumar ve spekülasyon işlemlere yani kapitalizmin ekonomik olarak dayattığı sistemin bileşenlerine geçiş imkanı vermemektedir. Batı'nın gelişmesinde Sanayi Devrimi ve kapitalizmin yayılması konusunda Merkantilist dönemdeki sömürgecilik faaliyetlerinin ve köle sömürüsünün sermaye birikimi sağlamaları açısından büyük etkisi vardır (Tabakoğlu 2010). Oysa Osmanlılar ve İslam medeniyeti, dünya kapitalist sistemin tartışmasız üstünlüğünü kabul ederken 19. yüzyılın ortalarına kadar yani ilk bankanın kuruluşuna kadar bu

sistem karşısında kendi ekonomik zihni ve kurumları ile direnebilmiştir. Başkalarının kaybettiği ve sadece birinin kazandığı sıfır sonuçlu oyun olarak tanımlanabilecek bu tur bir ekonomik kalkınmaya zihin olarak yabancı olan İslam medeniyeti bu sebeple Batı'ya göre görece maddi anlamda başarısız olmuştur (Korkut ve Bulut 2017).

Sonuç

Para Vakıfları Osmanlı döneminde finansal anlamda oldukça önemli katkıları olduğu görülmektedir. Hatta İslam dininde yer alan faiz hassasiyetinden dolayı günümüzde islami bankacılık olarak tanımlanan katılım bankacılığının da temelini oluşturmaktadır. Para vakıflarının tanımı ve işleyişi konularında bahsedildiği gibi para vakıfları ile ilgili konuları özetleyecek olursak, para Vakıflarının ekonomik açıdan faydaları şunlardır: (Uysal, 2017)

- Nakit sermaye birikimi sağlanmıştır.
- Devlet kontrolünde ve denetiminde kredilendirme kurumuna işlerlik kazandırılmış ve 400 yıldan fazla bir sürede uygulama alanı bulmuştur.
- Sosyal amaçlı yatırımların ve eğitim hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde ciddi katkılar vermiştir.
- Toplumda ortak ihtiyaçların karşılanmasında, dayanışmanın artırılmasında esnaf sandıkları, orta sandıkların kurulmalarında önemli hizmetler görmüştür.
- Para vakıfları idari açıdan bağımsız, özerk çalışmasıyla esnek bir yapıda verimlilik sağlamıştır.
- Vakfın müteveli heyeti ve denetçileri (kurumları ve yöneticileri) hukuki çerçeveye uyduklarında dışarıdan hiçbir müdahale yapılamamıştır.
- Darüssaade Ağası, Şeyhülislam ve Kadılar denetimine tabi olması bu kurumların yozlaşmasını önlemiştir.
- Kanundışı, aşırı oranlarda yüksek faizin önlenmesi bu kurumlarla mümkün olmuştur.

Sonuç olarak, yukarıda açıklanan konula ışığında para vakıflarının ve katılım bankacılığının faize dayalı bankacılık sistemine alternatif kurumlar olduğu iddiaları değerlendirildiğinde her iki uygulama da işleyiş bakımında modern bankacılık uygulamalarından farklı olmadığı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alper, D. ve Erdoğan, C. (2009). 16. ve 18. yy Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1): 85-99.
- Berki, A. H. (1962). Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı. *Vakıflar Dergisi*, (5): 127-129.
- Bulut, M. ve Korkut, C. (2016). Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 2(1): 55-76.
- Çiftçi, C. (2001). *Bursa'da Vakıfların Sosyo Ekonomik İşlevleri*. (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.
- Çiftçi, C. (2004). *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*. Bursa: Gaye Kitabevi.
- Çizakça, M. (2000). *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*. Bahçeşehir Üniversitesi: İstanbul, 21-31.
- Gürsoy, Ç. (2001). *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Kayahan C. ve Görkaş İ. (2009). Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı. *MUFAD*, (44): 212-227.
- Kayahan, C. ve Görkaş, İ (2016). Para Vakıfları Temelinde Osmanlı Finans Felsefesi: Sofyalı Bali Örneği, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 304-317.
- Keleş, H. (2001). Osmanlı'da 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma: Karacabey Kazası Örneği. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1): 189-207.
- Korkut, C. ve Bulut, M. (2017). Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması, *Munich Personal RePEc Archive*.

- Kurt, İ. (1994). *Nazari ve Tatbiki Olarak Para Vakıfları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Okur, K. H. (2005). Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7-8), 33-58.
- Uysal, M. S. (2017). Osmanlı'da Para Vakıfları. *Gözlem Gazetesi*, 29 Ağustos 2017, <https://gozlemgazetesi.com/HaberDetay/178209/osmanlida-para-vakiflari.html>
- Tabakoğlu, A. (2010). *İslam İktisadı ve Modern Kapitalizm. Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslâm'daki Algılanışı*, Ankara: Konrad-Adenauer-Stiftung, 91-133.

KATILIM BANKALARI VE KREDİ ÜRÜNLERİ

Turgay GEÇER

Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri
Fakültesi, Ekonomi Bölümü Öğretim Üyesi

turgaygecer@sehir.edu.tr

Özet

Faizsiz bankacılığın bir yansıması olan katılım bankaları (özel finans kurumları), Türkiye’de 1985 yılından bu yana faaliyet göstermektedir. Bu süre zarfında, Katılım bankalarının bankacılık sektöründen aldığı pay %5,55’e kadar ulaşmıştır. Katılım bankalarının temel fon kaynakları katılma hesapları ve özel cari hesaplardır. Katılım bankalarının kredi ürünleri oldukça sınırlıdır ve temel olarak dört tür kredi ürünü söz konusudur, bunlar; murabaha, icara, mudaraba ve muşaraka kredileridir. Ancak, katılım bankaları toplam kredilerinin %98,33’ü murabaha ve icara (murabaha benzeri) kredilerinden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankaları, Murabaha, İcara

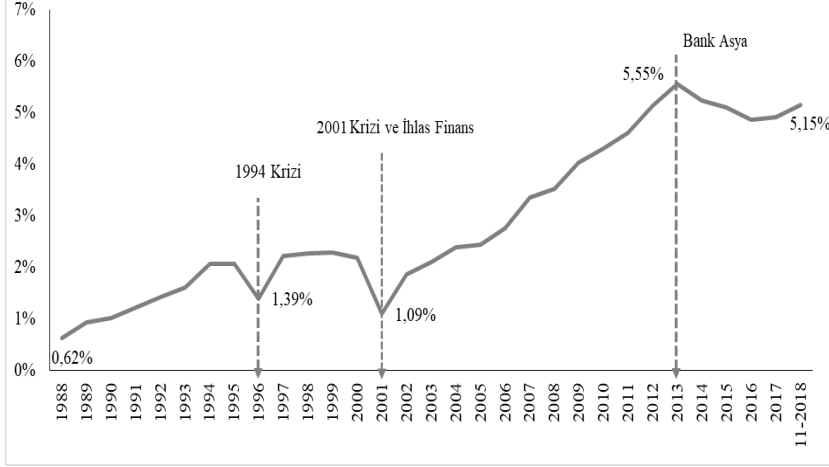
Abstract

Participation banks (special finance houses) operate in Turkey since 1985 as a reflection of interest-free banking. Within this period, the share of participation banks in banking sector reached up to 5.55%. participation banks’ main resources of fund are ‘participation accounts’ and special current accounts. Participation banks have a limited number of credit products and basically four types of credits, those are modaraba, ijara, modoraba and mosharaka credits. But, 98.33% of participation banks’ total credits consist of morabaha and ijara (morabaha-like) credits.

Keywords: Participation Banks, Morabaha, İjara

Bankaları üzerindeki 'büyüme baskısı' yadsınamaz. Bu büyüme baskısına rağmen, katılım bankalarının Türk bankacılık sektöründen aldığı pay beklentileri pek karşılayamamıştır.

Grafik 1: Katılım Bankalarının Bankacılık Sektöründeki Payı

Katılım bankalarının bu beklentileri karşılayamama nedenlerinden birinin Türk Bankacılık sektörünün oligopolistik yapısı olduğu göz ardı edilmemelidir. Türk bankacılık sektöründe en büyük 10 konvansiyonel bankanın aktif toplamaları sektörün yaklaşık %85,18'sini (TBB 2018) oluşturmaktadır. Konvansiyonel bankalara kıyasla; sınırlı özkaynak, fon kaynağı ve kredi imkânı gibi dezavantajlara sahip Katılım Bankalarının, bu şartlar altında %15- %20 düzeyinde bir pazar payına ulaşması oldukça güçtür. Katılım Bankaları için 'büyüme' hedefi yerine, daha etkin, verimli ve kârlı faaliyet göstermeleri, yani daha da 'gelişmeleri' için yeni hedef ve stratejiler belirlemek daha rasyonel olabilir.

'Katılım bankacılığı bu kadar hızlı gelişme gösterirken bu bankaların müşterilerine sunduğu fon kullandırma ürünlerinin çeşitliliği oldukça azdır. Katılım bankaları, müşterilerinin finansman talebini % 93 oranında murabaha yöntemini kullanarak gidermekte, ortaklığa dayalı mudarebe, muşaraka ürünlerini çok az kullanmakta, selem ve istisna' gibi sözleşmeler ise hiç kullanmamaktadır. Katılım

bankalarının müşterilerine finansman sağlamada murabaha yöntemini bu kadar yüksek oranda kullanması eleştirilmekte ve bu bankaların konvansiyonel bankalardan farklı olmadığı algısına yol açmaktadır.’ (Ülev vd. 2018: 10)

Murabaha Kredileri

Katılım bankasının temel kredilendirme enstrümanı (genel finansman, kurumsal/bireysel finansman desteği) murabaha kredisidir. *‘Alım satım sözleşmelerinin peşin ya da vâdeli olabilmesi ve peşin fiyat ile vâdeli fiyat arasında fark bulunabilmesi mümkün olduğundan murabaha akdi, peşin alınan bir malın vade farkıyla vâdeli satımı şeklinde de gerçekleşebilir.’ (Altepe 2018: 116)*

Kasım 2018 itibariye murabaha kredileri, Katılım Bankaları toplam kredilerin yaklaşık %94,25’ini (BDDK 2018) oluşturmaktadır. Bu kredi kuruluşları, Katılım Bankasından ziyade ‘murabaha bankası’ görünümü arz etmektedir. Murabaha kredisinde kredi borçlusundan talep edilen vade farkı önceden belirlenmiştir. Kredi borçlusu, önceden belirlenmiş ‘anapara ve vade farkını’ ödemeyi taahhüt etmektedir. Tablo 1’de murabaha kredileri ile ilgili mevzuatta geçen kavramların karşılığı olduğu düşünülen terimler verilmiştir.

Tablo 1: Murabaha Kredileri

Klasik Terminoloji	Yasal Düzenlemeler Terminolojisi	Finansal Terminoloji
Murabaha	Kurumsal Finansman Desteği	Genel Finansman
	Bireysel Finansman Desteği	

İcara Kredileri

Finansal Kiralama, Faktöring ve Finansman Şirketleri Kanununun 3. maddesi (ç) bendinde finansal kiralama *‘Bir finansal kiralama sözleşmesine dayalı olmak koşuluyla, bu Kanun veya ilgili mevzuatı uyarınca yetkilendirilen kiralayan tarafından finansman sağlamaya yönelik olarak bir malın mülkiyetinin kira süresi sonunda kiracıya devredilmesi, kiracıya kira süresi sonunda malın rayiç bedelinden*

düşük bir bedelle satın alma hakkı tanınması, kiralama süresinin malın ekonomik ömrünün yüzde sekseninden daha büyük bir bölümünü kapsamı veya finansal kiralama sözleşmesine göre yapılacak kira ödemelerinin bugünkü değerlerinin toplamının malın rayiç bedelinin yüzde doksanından daha büyük bir değeri oluşturması hâllerinden herhangi birini sağlayan kiralama işlemi' şeklinde tarif edilmektedir. Bununla birlikte Kanunun 3. maddesi (d) bendinde kiralayan '*Katılım Bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları ile finansal kiralama şirketleri*' olarak sıralanmaktadır, yani Katılım Bankasının icara kredisi (finansal kiralama kredisi) vermesine müsaade edilmiştir.

Kasım 2018 itibarıyla icara kredileri Katılım Bankaları toplam kredilerinin yaklaşık %4,08'ini (BDDK 2018) oluşturmaktadır. Finansal kiralama, enflasyonun düşük olduğu, yani kiralama ücretiyle finansman maliyeti arasında farkın yüksek olmadığı, gelişmiş ülkelerde yoğun şekilde kullanılan bir finansman yöntemidir. Finansal kiralamada asıl amaç, menkul veya gayrimenkulün kiralınması değil, 'kira ödüyormuş gibi' taksitle satın alınmasıdır. Bu nedenle Katılım Bankası icara kredilerinden 'kira' olarak 'vade farkı' talep etmektedir. Tablo 2'de icara kredileri ile ilgili mevzuatta geçen kavramların karşılığı olduğu düşünülen terimler verilmiştir.

Tablo 2: İcara Kredileri

Klasik Terminoloji	Yasal Düzenlemeler Terminolojisi	Finansal Terminoloji
İcara	Finansal Kiralama	Leasing
	Faaliyet Kiralaması	

Murabaha ve Murabaha Benzeri Kredilerin Fiyatlaması

Katılım Bankaları, murabaha ve murabaha benzeri (icara) kredilerinin fiyatlamasında kullandıkları formüller şu şekilde verilebilir. Tek ödemeli murabaha ve icara (murabaha benzeri) kredisi;

$$\text{Kredi} = \text{Anapara} \times (1 + \text{vade farkı})^{\frac{\text{vade}}{\text{nominal vade}}}$$

Örneğin bir Katılım Bankasından 1.000.000.-TL (anapara) tutarlı bir yatırım kredisi isteyen kurumsal kredi müşterisi, yıllık %30 vade farkı ve 2 yıl vade üzerinden 1.690.000.-TL ödeyecektir.

$$\text{Kredi} = 1.000.000 \times (1 + \%30)^2 = 1.690.000$$

Eşit tutarlı ve eşit aralıklı (taksitli) murabaha ve icara (murabaha benzeri) kredisi;

Kredi Taksiti = Anapara

$$\times \left[\frac{(1 + \text{vade farkı})^{\frac{\text{vade}}{\text{nominal vade}}} \times \text{vade farkı}}{(1 + \text{vade farkı})^{\frac{\text{vade}}{\text{nominal vade}}} - 1} \right]$$

Örneğin bir Katılım Bankasından 200.000.-TL (anapara) tutarlı bir konut almak isteyen bireysel kredi müşterisi, aylık %1,94 vade farkı ve 120 ay taksit sayısı üzerinden, aylık 4.309,62.-TL (120 için toplam 517.154,40.-TL) ödeyecektir.

$$\text{Kredi Taksiti} = 200.000 \times \left[\frac{(1 + \%1,94)^{\frac{120}{1}} \times \%1,94}{(1 + \%1,94)^{\frac{120}{1}} - 1} \right] = 4.309,62$$

Muşaraka Kredileri

En yalın haliyle müşaraka (sermaye ortaklığı), *'iki veya daha fazla sayıdaki ortaklardan her birinin belirli bir miktarda sermaye koyarak kurdukları ortaklık'* (AAOIFI 2012: 263) şeklinde tanımlanabilir. 5411 sayılı Kanununun 48. maddesi 2. fıkrasında *'... ile Katılım Bankalarının taşınır ve taşınmaz mal ve hizmet bedellerinin ödenmesi suretiyle veya kâr ve zarar ortaklığı yatırımları, taşınmaz, ekipman veya emtia temini veya finansal*

kiralama, mal karşılığı vesaikin finansmanı, ortak yatırımlar veya benzer yöntemlerle sağladıkları finansmanlar da bu Kanun uygulamasında kredi sayılır' hükmüyle, kâr ve zarar ortaklık yatırımları ile ortak yatırımların katılım bankasının kullanılabilecekleri krediler arasında sayılmaktadır.

Tablo 3: Muşaraka Kredileri

Klasik Terminoloji	Yasal Düzenlemeler Terminolojisi	Finansal Terminoloji
Muşaraka	Kâr Zarar Ortaklığı Yatırımları	Proje Finansmanı
	Ortak Yatırımlar	Ortaklık

Tablo 3'te muşaraka kredileri ile ilgili mevzuatta geçen kavramların karşılığı olduğu düşünülen terimler verilmiştir. Muşaraka, teknik olarak Katılım Bankaları dışında da uygulama imkânı bulan ticari/finansal bir çözümdür. Tüm sermaye şirketleri bir tür muşaraka uygulamasıdır. Bununla birlikte adi ortaklıklar ile bir sözleşmeye dayalı proje/iş ortaklıkları modern muşaraka uygulamasına örnek olarak verilebilir. Katılım Bankalarının kredileri ürünleri analiz edildiğinde, muşaraka kredilerinin çok sınırlı tutarda olduğu görülmektedir. Kasım 2018 itibariyle muşaraka (kâr zarar ortaklığı yatırımları) kredilerinin Katılım Bankaları toplam kredileri içindeki payı yaklaşık %1,67 (BDDK 2018) civarındadır.

Katılım Bankalarının muşaraka kredilerinin düşük olduğu düzenleyici otoriteler, katılım bankaları ve akademisyenler tarafından da kabul edilmektedir. Bu düşük düzeyin gerekçeleri olarak şunlar sıralanmaktadır: *'Faizsiz bankacılık sisteminin teorik olarak temelini oluşturan ve özkaynak finansman yöntemleri olan mudarebe ve müşareke işlemleri Katılım Bankalarının bilançolarında oldukça sınırlı yer tutmaktadır. Mudarebe ve müşareke gibi özkaynak finansman yöntemlerine yatırım yapılmasının büyük riskler içermesi ve yatırım yapılan firmaların takibinin oldukça güç olması, Katılım Bankalarının söz konusu işlemlere mesafeli yaklaşmasına neden olmaktadır. Katılım Bankaları, mudarebe ve müşareke işlemlerinin taşıdığı risklerin yönetilmesindeki zorluklar nedeniyle bu ürünlerle ilgili olarak temkinli hareket etmektedir. Mudarebe ve müşareke*

işlemleri üç temel risk barındırmaktadır: Kredi riski, kaynak ve proje vadeleri arasındaki ciddi uyumsuzluk nedeniyle ortaya çıkan likidite riski, finanse edilen firmanın elde ettiği kârın kontrol edilmesindeki riskler’. (BDDK ve TKBB 2014: 35–36)

Mudaraba Kredileri

Mudaraba, ‘*tarafardan birinin (rabbü’l-mâl) koyduğu sermayeyi diğer tarafın (mudârib) emeği ile işletmesi sonucunda elde edilen kârı paylaşmak üzere kurdukları ortaklıktır*’ (AAOIFI 2012: 297) şeklinde tanımlanmaktadır. Mudaraba kredilerinde, Katılım Bankasının katılma hesapları veya diğer kaynakları, sermaye olarak koymasına karşın, diğer tarafın emek, bilgi, tecrübe gibi maddi olmayan bir değeri ileri sürmesiyle ortaya çıkan proje finansmanı ve ortaklık şeklinde tarif edilebilir. Tablo 4’te mudaraba kredileri ile ilgili mevzuatta geçen kavramların karşılığı olduğu düşünülen terimler verilmiştir.

Tablo 4: Mudaraba Kredisi

Klasik Terminoloji	Yasal Düzenlemeler Terminolojisi	Finansal Terminoloji
Muşaraka	Kâr Zarar Ortaklığı Yatırımları	Proje Finansmanı
	Ortak Yatırımlar	Ortaklık

Sonuç

Özel finans kurumlarının (katılım bankalarının) kurulmasına dair tarihsel süreç 1983 yılında başlamış ve ilk özel finans kuruluşu 1985 yılında faaliyete geçmiştir. Katılım bankaları, faizsiz bankacılığın özünü oluşturan kâr-zarar ortaklığı esasına dayalı finansal çözümlerin (muşaraka ve mudaraba) ülkemize kazandırılması amacıyla kurulmuş finansal yapılarıdır. Katılım bankalarının, kâr-zarar ortaklıklarından (muşaraka ve mudaraba) ziyade, ‘vade farkı geliri’ esasına dayalı murabaha ve icara (murabaha benzeri) kredileri daha fazla tercih ettikleri görülmektedir. Bu tercihin sonucunda, Özel Finans Kurumları konvansiyonel bankacılığa yakınlaşmış ve Katılım Bankalarına dönüşmüştür. Katılım bankalarının toplam kredi-lerinin %98,33’ü

murabaha ve murabaha benzeri (icara) kredilerinden oluşmaktadır. Bu nedenle, katılım bankaları 'murabaha bankası' olarak yeniden adlandırılabilir.

Kaynakça

- 5411 sayılı Bankacılık Kanunu, 01/11/2005 tarih ve 25983 sayılı mükerrer Resmî Gazete
- 83-7506 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi, 25/02/1984 tarih ve 18323 sayılı Resmî Gazete
- Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI). (2012). *Finans Kuruluşları için Faizsiz Bankacılık Standartları*, (çev. M. Odabaşı ve İ.E. Aktepe). İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları.
- Altepe, İ.E. (2018). *Katılım Finans*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, Yayın No: 9.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (2014). *Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştayı*. Ankara: Çalıştay Raporu
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2018). Aylık Bankacılık Sektörü Verileri (Gelişmiş Gösterim). <http://www.bddk.org.tr/BultenAylık/tr/Home/Gelismis> (erişim: 08.01.2019)
- Finansal Kiralama, Faktöring ve Finansman Şirketleri Kanunu*, 13/12/2012 tarih ve 28496 sayılı Resmî Gazete
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB). (2018). *Banka Bilgileri (Seçilmiş Tablolar, Konsolide Olmayan, Solo Banka)*. <https://www.tbb.org.tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>
- Ülev, S. vd. (2018). *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, Yayın No: 8.

PARA VAKFINDAN MAL VAKFINA DÖNÜŞÜM: NEDENLER VE SONUÇLAR

Cantürk KAYAHAN

Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bolvadin Uygulamalı Bilimler
Yüksekokulu, ckayahan@aku.edu.tr

İrfan GÖRKAŞ

Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe
Bölümü, igorkas@aku.edu.tr

Özet

Para vakıfları, Osmanlı dönemi bölgesel finans sisteminin işleyişinde en önemli finans örgütlenmelerinden birisidir. Bu vakıflar, yerel kalkınma, sosyal hizmetler ve bölgesel fon ihtiyaçlarının karşılanmasında anahtar roller üstlenmiştir. Ancak para vakıflarının finans kuruluşu olması, sürekliliğinin nakit akışlarına dayanması, paranın devamlılığının sağlanmasında ve tahsil edilmesindeki sıkıntılar ve de korkular, para vakıflarının çalışma prensiplerini ve niteliğini etkilemiştir. Bu çalışmada Afyonkarahisar ili Bolvadin ilçesi, H 19 Şaban 1288/23 Kanunevvel (1871 M) tarihli Cilkzade Mehmet Ağa Odası para vakfı örneğinin para vakfından mal vakfına dönüşümü incelenmiş ve neden-sonuç ilişkisi perspektifinde genel değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Para Vakfı, mal vakfı, dönüşüm

Abstract

Money Trusts are one of the most important financial institutions which plays integral role in regional financial system of Ottoman Era. These Trusts are milestones of regional development, social services and fulfilling the regional fund need. However as the Money trusts are financial institutions and their continuity depend on cash flow, fears and

troubles in receiving the money back therefore flaws in continuity of cash flow influenced the principles and way of working of Money trusts. In this study, Calkzade Mehmet Agha Chambers, H 19 month of shaban 1288/23 december (1871 M) dated money trust in Bolvadin/Afyonkarahisar case has been investigated and its transformation from money trust to goods trust is analyzed. Based on this analysis general evaluations have been made within the perspective of causality relationship.

Keywords: Money Trust, Goods Trust, Transformation

Giriş

Para vakıfları, Osmanlı Dönemi finans tarihi açısından dikkate alınan ve değerlendirilen kurumlardandır. Para vakıfları üzerine yapılan değerlendirmelere bakıldığında, daha çok İslami ilkeler ve tartışmalar üzerine değerlendirmelerde bulunulduğu izlenir. Vakıflar genelde dini, sosyal ve kültürel ihtiyaçların karşılanmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

Para vakfının belli bir sermayeye (asl-ı mal) sahip olması ve vakfeden kişinin amaçları vakfiyenameye açıklanmaktadır. Vakıf sermayesinin finansal olarak yönetimi ise sermayenin muhafazası üzerinedir. Sermayenin muhafazası, vakıf kurucusunun amacının gerçekleşmesi ve ebediyeti açısından son derece önemlidir. Bu sebeple vakıf kurucuları, sermayenin muhafazası için, özellikle para vakıflarının fon kullandırma hizmetleri ile ilgili önemli tedbirler almaları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu tedbirler; vakıf sermayesiyle yapılan muamelelerin vakıf heyeti tarafından denetimi, muhasebe kayıtlarının düzenli ve periyodik olarak kaydedilmesi, borç işlemlerinin kefil ve rehin gibi teminatlar altına alınarak vakıf defterlerine işlenmesidir. Ancak tüm bu faaliyetlerle ilgili birtakım sıkıntılar da yaşanmıştır. Bu çalışmada vakıf ve para vakfı kavramı, tartışmaları, fon kullandırma sistemleri ve para vakfından mal vakfına dönüş örneği üzerinden dönüşümün sebepleri üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Vakıf ve Para Vakfı Kavramları

Vakıf kelimesi, bir kimsenin sahip olduğu menkul ya da gayrimenkulünü, her hangi bir maddi karşılık beklemeden, hayır amacıyla tahsis etmesi ve bu durumu “vakfiye name” olarak ifade edilen “hukuki bir sözleşme”yle gerçekleştirmesidir.

Vakıf sistemi içerisinde gayrimenkuller ve menkuller (para) olmak üzere iki tür mal varlığı bulunur. Gayrimenkul örnekleri olan; cami, medrese, çeşme ve şifahane gibi isimler altında açıklanan ve toplumsal ihtiyacı karşılamak üzere vakıf amacı doğrultusunda kullanılan sabit varlıklardır. Menkuller ise belirli bir gelir elde etme karşılığında ihtiyaç sahiplerinin kullanımına sunulan varlıklardır. Para vakıfları üzerine özellikle tarih, felsefe ve ilahiyat (fıkıh) alanında çalışan akademisyenlerin birçok çalışması bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların temel noktası, para vakıfları üzerine Osmanlı Uleması arasındaki tartışmalardır. Hâlbuki para vakıfları, bazı yazarlar tarafından modern bankacılık öncesi kurulan kurumlar olarak ifade edildiği gibi, bu vakıfların finansal işleyişi ve disiplinler arası karşılaştırmalarına yer verilemediği belirtilmiştir. Çizakça (1993: 67) para vakıflarını, bir gayrimenkul malın değil de belirli bir menkul malın vakfedilmesiyle oluşan vakıflar biçiminde tanımlamıştır.

Aslında bu vakıfların işleyiş sistemi, mal vakıflarından çok farklı değildir (Özcan, 2008: 126). Örneğin, Özcan (2003), Kurt (1996) ve Döndüren (2008) tarafından yapılan çalışmalarda İstanbul, Bursa ve Anadolu'nun diğer yerlerinde faaliyet gösteren vakıflar bu açıdan değerlendirilmiştir. İstanbul Tahrir kayıtları dikkate alındığında en eski tarihli para vakfı H. 866 / 1461, İstanbul Şer'i Mahkeme sicil kayıtlarına göre ise H. 888 / 1493'dür (Kurt, 1996: 170). 19 yüzyıl para vakıflarının toplam vakıflar içerisindeki oranı %57 gibi önemli bir seviyeye ulaşmıştır (Öztürk, 1995: 32). Tablo 1'de Tahrir defterlerine üzerinden 16. Yüzyıl İstanbul para vakıfları gösterilmiştir.

Tablo 1. 16. Yüzyıl Tahrir Defterleri İstanbul'da Kurulan ve Faaliyet Gösteren Para Vakıfları

Tahrir tarihi		Akar		Akar ve Nakit		Nakit		Toplam
		Adet	%	Adet	%	Adet	%	
953/1546	Eski defterden devir	672	57,78	154	13,24	337	28,98	1163
	927-953 / 1521-1546 arası kurulan	620	48,9	140	11,04	508	40,06	1268
	Toplam	1292	53,15	294	12,09	845	34,76	2431
	Eski defterden devir	1270	79,67	309	19,38	15	0,95	1594
986/1578	953-986 / 1546-1578 arası kurulan	1055	88,43	128	10,73	10	0,84	1193
	Toplam	2325	83,42	437	15,68	25	0,90	2787
	Eski defterden devir	2321	83,7	429	15,47	23	0,83	2773
1005/1596	986-1005 / 1578-1596 arası kurulan	332	81,57	15	3,69	60	14,74	407
	Toplam	2653	83,43	444	13,96	83	2,61	3180

Kaynak: Özcan, 2003: 14.

Tablo 1'de 16. yüzyılda İstanbul'daki vakıfların % 34 gibi büyük bir yüzdesi sadece para vakıflarından oluşurken; % 12'si ise hem para hem de gayrimenkul vakıflarından oluşmaktadır. Ancak dikkat çeken en önemli nokta 1. dönemdeki para vakıflarının sadece 15 tanesinin sonraki dönemde görülebmesidir. Bu çalışmanın da konusu açısından düşünüldüğünde para vakıflarının diğer gayrimenkul vakıflarıyla birleştirildiği düşünülebilir. Para vakıfları varlığını paranın işletilmesiyle sürdürmektedir. Ancak paranın değerinin korunması ve tahsil edilmesinde yaşanan sıkıntılar düşünüldüğünde işletilemeyen ya da yönetsel sıkıntı oluşabileceği düşünülen bazı para vakıflarında mal vakfına dönüşüm görülmüştür. Dönüşümün ana nedeni vakfın ebediliğinin sağlanmasıdır.

Para Vakfı ile ilgili Tartışmalar ve Para Vakıflarının Finansal Hizmetleri

Para Vakıflarının Evrimi

Para vakıflarının kullanımı konusunda Osmanlı dönemi öncesi çalışmalara rastlanmadığı söylenebilir. Ancak Selçuklu dönemi vakıfları ile ilgili ayrıntılı değerlendirmelerin yapılması gerektiği de belirtilebilir. Bu çalışmanın konusu, para vakıflarından mal vakıflarına dönüşüm olması nedeniyle, burada belli tartışmalar üzerinden detaylı bir para vakfı analizi yapılmamıştır. Osmanlı dönemine ait bilinen ilk örneklerden birisi 15. Yüzyılın ilk yarısında Yağcı Hacı Muslihiddin'in 1423'de Ağaça pazarı'nda bazı dükkân ve 10 bin akça'yı vakfederek kurduğu vakıftır (Mandeville, 1998). Takip eden yıllarda para vakıflarının kullanımı daha da yaygınlaşmış ve bu durum Osmanlı âlimleri arasında bir takım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Örneğin Molla Hüsrev, Ebussuud Efendi ve Sofyalı Bali Efendi gibi Osmanlı âlimleri para vakfı uygulamasına olumlu bakarken; Çivicizade ve Birgivi gibi âlimler ise olumsuzdurlar.

Osmanlı devletinde mali teşkilat; merkez maliyesi, tımar sistemi ve vakıflardan oluşmaktaydı (Tabakoğlu, 2002: 616). Vakıflar diğer iki teşkilata göre daha özerk bir yapıya sahiptirler. Bunun yanında vakıfların İslam tarihi içindeki önemi birçok malın Allah yolunda vakfedilip, toplumun hizmetine sunulduğudur (Gözübenli, 1994). Para vakıfları konusunu Osmanlı dönemi hukuk sistemi perspektifinde ele alan Okur (2005), çalışmasında; Ebussuud Efendi'ye atıf yaparak, ilgili dönemde paranın vakfedilebileceği ile ilgili teamüllere ve örfi kurallara dayalı olarak karar verildiğini, para vakıflarının geçerliliği ile bağlayıcılığının ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği ve toplumsal teamüllerin dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Dumlu (2015)'da aynı tartışmaları Ebussuud Efendi dönemi için 250-300 yıllık para vakfı uygulamalarından hareketle yeterli örfi kuralların olduğu biçiminde değerlendirmiştir. Osmanlı devleti, toplumun bazı sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının

karşılanmasını tamamen vakıflara bırakmış ve bu durum, para vakıflarının toplumsal faydalarını ön plana çıkararak, toplumsal kabul görmelerini sağlamış ve toplumsal teamüller nezdinde yaygınlaşmalarının önünü açmıştır. Para vakıf-ları Osmanlı dönemi girişimcileri, esnafları ve zanaatkârları için önemli bir finansman kaynağı haline gelmiştir (Bulut ve Korkut, 2016).

Para Vakıflarının Finansal Hizmetleri

Para vakıflarının finansal hizmetleri Çizakça (1993) tarafından üç başlıkta ele alınmıştır:

- a) Mudaraba
- b) Bidaa
- c) Murabaha

Mudaraba, kâr ya da zarar ortaklığı biçiminde ifade edilen sermayenin işletilmesidir (Kayahan ve Görkaş, 2009: 217). Bilindiği gibi sermaye kavramı, işletmeler için önemli olan hem sabit yatırım hem de çalışma sermayesi açısından önemlidir. Aslında para vakıfları daha çok işletme sermayesi finansmanında dikkate alınmaktadır. Ancak mudaraba gibi, sermaye ortaklığı biçiminde de rol alabilmektedirler. Ancak vakfın sürekliliğinin dikkate alınması ve işletme konusundaki temel sıkıntılar ya da çekinceler bu finans kullanımını sınırlandırmıştır.

Mudaraba uygulaması günümüz finansal sisteminde risk sermayesi ya da girişim sermayesi olarak da açıklanmaktadır. Bidaa'da asıl amaç ihtiyacı olan kimseye hayırdır, yani iyilik yapmaktır. Bu uygulamada para vakfı, finansman işlemini gerçekleştirirken mülkiyeti devretmemekte, kârı tamamen kendisine olması şartıyla bir kimseye işletmesi için fon kullandırmakta ve mütevellinin bu kullanımda her hangi bir kar beklentisi olmamaktadır. Ancak bu uygulama, yetim malları ve para vakıfları için uygulanan istisnaî bir durumdur. Murabaha uygulamasında ise, para vakfı elinde bulunan sermayeden önceden belirlenmiş bir oran üzerinden ihtiyaç sahiplerine fon kullandırmaktadır. Bu uygulama Osmanlı uleması arasında getiri, riba, rıbh ve faide olarak açıklanır

ve para vakıflarına ait tartışmaların birçoğu bu uygulama ile ortaya çıkmıştır. Okur (2005) çalışmasında, Ebussuud Efendi'ye atıf yaparak ilgili dönemde, her ne kadar paranın kullanım şekli tartışılmasa da usulüne uygun olarak ve devletin belirlemiş olduğu kar oranları çerçevesinde yapılan para vakfı fon kullandırma işlemlerinde sakınca olmadığını belirtmektedir. Bu noktada para vakıfları ile ilgili tartışmalar daha çok murabaha sistemi üzerine odaklanmış, bu yolla yapılan işlemlerin de muamele-i şer'iyye yoluyla yasallaştığı vurgulanmıştır. Hâlbuki toplumsal ihtiyaçları dikkate almadan işlemlerin eleştirilmesi, ilgili konularda bir çözümsüzlüğe neden olabilir. Çünkü ilgili dönemde gerek işletmelerin gerekse bireylerin parasal ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgili her hangi bir finansal hizmet yolu yoktur. Bu durum insanları ve kurumları yasal olmayan yollarla kaynak teminine itebilir, böylece hiç istenmeyen olaylarla da karşılaşılmasına neden olunabilir. Yukarıdaki açıklamalar dikkate alınarak, toplumsal teamülleri oluşmuş olan ve uygunluk verilen para vakıfları sayesinde ise;

- İlgili dönemde devletin belirlediği oranlarla ve kurallarla işlemlerin yapılmasıyla yasadışı işlemler yapanların önüne geçilmiş, bu durum piyasalarda rahatlama oluşturmuş ve makul fiyatlama da sağlanabilmiş,
- Bölgesel bir banka gibi çalışmaları nedeniyle doğrudan bölgesel ya da yerel finansman problemlerini çözebilmiş,
- Arz talep dikkate alındığında farklı getiri oranları oluşabilecekken, devletin belirlemiş olduğu tavan oranlar sayesinde piyasa dengesi daha makul oranlarda sağlanabilmiş (örneğin İstanbul'da en yüksek getiri oranı olan % 20 dikkate alınırken; Afyonkarahisar ilinde %15 olabilecektir. Bu durum bölgenin arz ve talep yapısına ve gelişmişlik durumuna göre hakkaniyet ölçüsünde farklılık gösterebilecektir),

- Bölgedeki sosyal sorumluluk anlamında projelerin finansman ihtiyaçları karşılanabilmiştir.

Osmanlı devleti bir vakıf devletidir ve vakıflar eliyle kamusal alandaki birçok hizmet karşılanmıştır. Örneğin para vakıfları vasıtasıyla başta eğitim ve din hizmetlerinde çalışanlara ve diğer birçok kişiye maaş ödenmiş, kurumsal ihtiyaçlar karşılanmış, öğrencilere burs verilmiş, belli vergiler (avarız) ödenmiş ve bazı sosyal yardımlar yapılmıştır (Koyunoğlu, 2008: 254). Ancak zaman içinde para vakıflarının sermayesinin korunmasında oluşan sıkıntılar, getiriden daha çok anaparanın korunması problemini ve de vakıfların devamlılığı konusundaki sıkıntıları ortaya çıkarmış ve para vakıflarının mal vakfına dönüşümü konusunda uygulamalara rastlanmıştır.

Özetle, para vakıflarının tarihi gelişim süreçlerine bakıldığında özellikle Kanuni döneminde oldukça yaygınlaştıkları, Evkaf Nezareti'nin kuruluşuyla birlikte ise merkezi bir sisteme alındıkları belirtilebilir. II. Meşrutiyet döneminde "Evkaf Bankası" adı altında birleştirilmek istenmiş ancak I. Dünya savaşının patlak vermesiyle birlikte bu girişim gerçekleşememiş, Cumhuriyet dönemiyle birlikte Şer'iyye ve Evkaf Vekâletine oradan da Evkaf Umum Müdürlüğü bünyesine alınmışlardır. Son olarak 1954 yılında kurulan Vakıflar Bankasının kuruluş sermayesinin önemli bir kısmının para vakıflarından sağlandığı belirtilebilir (Özcan, 2008: 128).

Para Vakıflarından Mal Vakfına Dönüşüm Konusunda Örnek Olay Analizi

Bu çalışmada Dr. Muharrem Bayar'ın kişisel arşivinden temin edilen, Afyonkarahisar ili Bolvadin ilçesi, H 19 Şaban 1288/23 Kanunevvel (1871 M) tarihli Calkzade Mehmet Ağa Odası para vakfı örneğinin para vakfından mal vakfına dönüşümü iki aşamalı olarak incelenmiş ve neden-sonuç ilişkisi perspektifinde genel değerlendirmelerde bulunulmuştur. Birinci aşamada Osmanlıca Transkripsiyonu verilmiş; ikinci aşamada ise günümüz Türkçesi sunularak yorumlanmıştır.

Cılkzade Mehmet Ağa Vakfiyesindeki İstibdal'ın Transkripsiyonu

Vâkıf-ı muma ileyh el-Hac Mehmed Ağa Vakfının tebdil ve tağyir ve ibdâl ve istibdâlini merraten ba'de uhra kendi yedinde komağla meclis-i şer'î meali ukudda bi't-tevliye takrir-i /1/ kelâm ve ta'bir-i ani'l-merâm edüp "vakfı mezkûrumun nukud-ı mevkufesi olan **on beş bin sekiz yüz kuruş** bilahare tahsili müteassir veya mümteni olur mülahazasıyla /2/ tarihi vakıfdan berü irbah olunmamış ve badelyevm irbah olursa mürur-ı eyyâm ve kürur-ı a'vâm ile külliye mahv u zâyî olacağı ağlebi ihtimal olmakla ben nukud-ı /3/ mezkûreyi elhaletü hazihi **yirmi bin kuruşu mütecaviz kıymetinde** bulunan kasaba-i mezbure çarşusunda vaki Bedestan Mevkii nam mahalde kain ba-tapu müstakillen /4/ malik olduğum bir taraftan oğlum İsmail Efendinin mülki dükkânıyla Toros-oğulları'nın hamamı ve arka tarafından Sarıhacıoğulları'nın hanı ahurları /5/ ve bir taraftan mezkur hanın kahvehane ve **otaları** ve Cılkzade Hacı Süleyman Ağanın mülki dükkânı ve taraf-ı rabii tarik-i âm ile mahdud **senede kırk/6/ para icarei zemin mukataalu** maa'l-müştemilat bir bab **ekmekçi ve helvacı dükkânım ile istibdâl etmek** min külli'l-vücuha vakf-ı mezkura evla ve enfa /7/ olduğunu beyan ve talep eylediğine ve filhakika dükkân-ı mahdud-ı mezkur ba marifeti şer'î ledeyi'l-keşf ve'l-muayene **elyevm yirmi bir bin altı yüz kuruş değerinde** /8/ olduğu ve nukud-ı mevkufe-i mezkure ile istibdali canibi vakf-ı mezkure menfaat idigü, İşbu Zeyli derkenarda mesturu'l-esami-i müslimin sikatü'l-kelimat /9/ ihbarlarıyla şer'an zâhir ve nümayan idigüne binaen Fetava-yı Ali Efendi'nin "nev'un fi istibdâli'l-vakfi ve ma yünasibuhu"da "Zeyd mütevellisi olduğu vakf-ı nukudun /10/ zayı' olmak ihtimali olmağla rey'i hâkimle vakfa nâfi' akara tebdile kâdir olur mu? El-cevab: Olur." deyu meselesi muktezasinca ba'de'r-rey ve'l-istibdâl /11/ mumailiyh el-Hac Mehmet Ağa yine meclis-i ma'kud-ı mezkurda, İşbu Vakfiyede muharrer evâni-i ma'lume-i mevkufe ve nukud-ı mezkure-i müstebdelenin irbahından hâsıl olacak rub'/12/ ve ribhinden yevmi on para ciheti nezaret ve yevmi on para ciheti tevliyet ve Çarşu Camii şerifinde beher gün vakti zuhurda tilaveti Kur'anı Azimüşşan etdirülüb /13/ yirmi para verile. Lala Sinan Paşa Camii'nde beher sene Ramazanı Şerifte otuz kıyye yağ işтира oluna ve kazai mezbura tabi Çoğı Karyesinde/14/ vaki cami şerifte kezalik beher sene Ramazanı Şerifte on iki kıyye yağ işтира oluna ve **vakıf otama** ayende ve revendeye yevmi beş kuruş ile /15/ it'âmı taam etdirile deyü şart

etmiştim. Halen şurut-ı mezkureden rücu eyledim ve **şöyle tebdili şart eyledim** ki salifü'z-zikir etmekçi ve helvacı /16/ dükkanı bi-cümleti't-tevabı' ve'l-levahık hasbema cera'l-adetü icarei mu'tada ile ahare icar olunub mezkur dükkân ile vakfiyede muharrer iki aded helvacı /17/ kazganlarının icarei mutadelerinden hasıl olacak rub u ribh ve fazla her ne mikdar olur ise dükkânı mezkurun mukaatası ve vergü-yi senevisi eda /18/ ve salifü'z-zikir vakıf misafirhane ile vakıf dükkânın ve misafirhanenin mefruşat vesair levazımının inde'l-icab tamir ve termimleri ve islah u tecdidleri/19/ ifa oluna ve beher sene Ramazanı Şerifte mezkur misafirhanede salât-ı teravihi eda edecek olan imam efendiye elli kuruş verilüb ol dahi /20/ mukabelesinde bir hatm-i şerif tilavet edüp sevabını ruhuma ve kaffe-i müminin ve müminat ervahına ihda eyleye ve ribh-i mezkurun mesarif-i mezküreden /21/ bâkisi mezkur misafirhanede gelüp beytutet edecek marrin ve aberin ve fukara-ı müsliminin it'âmı taamlarına harc u sarf oluna ve vakfiyede /22/ sair şurût u kuyudı mer'î ve muteber ola deyü şart ve tayin eyledim. Ve bade'l-yevm bu şart-ı sani ile amel oluna" dedikte gibbe't-tastikü's-şer'i /23/ ma vakaa bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-hâdi aşere min şehri muharremi'l-haram li-seneti semani aşrate ve selase mietin ve elf (11 muharrem 1318 h.)

Şahitlerin halleri: Bolvadin kasabasının Emrullah Mahallesinden Emrullahzade Hacı Eşref Usta b. Emrullah, Mahkemei Bidayet Azasından Hacı Hafızade Hacı Hasan Efendi b. Hacı İbrahim, Babalıkzade Hüseyin Efendi b. Ahmed, Eyübzade Hacı Hızır Ağa b.Hacı Ali, Kasab Kadırzade İzzet Efendi b.Kadir, Hacı Mahmudzade Hacı Bahaeddin Efendi b. Hacı Abdil, Bülbül Efendizade Adil Efendi b.Mehmed Efendi ve gayrihim. (Mühür)

Calkzade Mehmet Ağa Vakfiyesindeki İstibdal'in Günümüz

Türkçesi

Adı geçen vâkıf Hacı Mehmet Ağa, vakfının değişimi ve dönüşümü, değiştirilmesi ve dönüştürülmesini bir daha kendi yetkisinde (yed) koyarak yüce hukuk (şer'î) meclisinin toplantısında müteveli olarak söz alıp meramını şöyle açıkladı: Belirtilen vakfının vakıf parası (nukudı mevkufesi) olan on beş bin sekiz yüz kuruşu, vakfettikten daha sonra, **"tahsili zor ve imkânsız olur"** düşüncesiyle vakıf tarihinden beri kazanç elde edilememiştir (irbah olunmamış).

Bugünden sonra kazanç elde edilse, gün geçtikçe tamamen mahv ve zayi olacağı ihtimaliyle; ben,

-Vakfedilmiş Paraları, (Nukud-ı Mevkufe) halen yirmi bin kuruşu aşan kıymetinde bulunan Bedesten Mevki isimli yerde olan müstakil tapulu (ba-tapu müstakillen) malik olduğum, bir taraftan oğlum İsmail Efendi'nin mülk dükkânıyla Torosoğulları'nın hamamı ve arka tarafından Sarıhacıoğulları'nın hanı ahırları ve bir taraftan mezkûr hanın kahvehane ve odaları ve Cılkzade Hacı Süleyman Ağa'nın mülk dükkânı ve dördüncü tarafı (taraf-ı rabii) genel yol (tarik-i âm) ile sınırlı (mahdud) yıllık 40 para kira anlaşmalı müştemilatıyla birlikte, ekmekçi ve helvacı dükkânım (senede kırk para icare-i zemin mukataalu maalmüştemilat bir bab ekmekçi ve helvacı dükkânım) ile değiştirmenin (istibdal etmek) vakıf için her yönden en iyisi ve en yararlısı (evla ve enfa) olduğunu beyan ve talep eylediğine,

-Hakikatte belirtilen sınırlarıyla dükkânı, hukuk marifetiyle keşfi ve belirlenmesi yapıldığında bugün (elyevm) yirmi bir bin altı yüz kuruş değerinde olduğu ve belirtilen para vakfiyle değiştirilmesinin (istibdal) vakfın yararına olduğunu,

-İşbu ekin kenarında isimleri yazılı sözlerine güvenilir Müslümanların haber vermeleriyle hukuken (şer'an) açık ve meydanda olduğuna binaen,

- Şeyhülislam Zembilli Ali Efendi'nin *Fetvaları*'nda (*Fetava-yı Ali Efendi*) Vakfın, Uygun Olanla Değiştirilmesi bölümünde (nevn fi istibdali'l-vakfi ve ma yünasibuhu) "Zeyd mütevellisi olduğu vakf-ı nukudu **zayi olmak ihtimali olmağla** reyi hâkimle vakfa nâfi' akara tebdile kâdir olur mu? El-cevab: Olur." diye verdiği fetva gereğince, görüş ve değişiklik yapılması (istibdal) sonrasında;

Adı geçen Hacı Mehmet Ağa yine zikredilen karar meclisinde;

İşbu vakfiyede yazılı olan vakıf eşyaları ve paraların kazançlarından (irbahından) elde edilecek gelir ve kazançtan (rub' ve rıbhından) günlük 10 para kontrol görevine (ciheti nezaret) ve

günlük 10 para mütevellilik görevine (ciheti tevliyet) ve Çarşı Camii'nde her gün öğle vaktinde Kuran okutturulup 20 para verile,

-Lala Sinanpaşa Camii'nde her sene Ramazan-ı Şerifte otuz okka yağ satın alına ve adı geçen kazaya bağlı Çoğu Karyesi'nde bulunan Cami Şerifte keza her sene Ramazanda on iki okka yağ satın alına;

-'Vakıf Oda'ma gelen giden ve misafir kalanlara (âyende ve revendeye) günlük 5 kuruş ile yemek yedirile diye vakıf şartlarını belirlemiştim. Şimdi belirtilen o şartlardan rücu eyledim ve şart değişikliğini şöyle belirledim, dedi.

-Yukarıda zikredilen ekmekçi ve helvacı dükkânı, onlara ait olan bütün kısım ve ekleriyle birlikte, adet olduğu üzere mutad kira (ıcar) ile kiralanıp (ıcar olunub) adı geçen dükkan ile vakfiyede yazılı iki adet helvacı kazanlarının mutad kirasından hâsıl olacak gelir, kazanç ve fazlası (rub' ve ribih ve fazla) her ne miktar olur ise adı geçen dükkanın mukataası ve yıllık vergisinin edası,

-Yukarıda belirtilen vakıf misafirhanesi ile vakıf dükkânın ve misafirhanenin mefruşat ve sair levazımının gerektiği anda bakım, onarım ve yenilenmeleri yapıla (tamir ve termimleri ve ıslah ve tecdidleri ifa oluna),

-Her sene Ramazanı Şerifte adı geçen misafirhanede Teravih namazını (salat-ı teravih) kıldırarak (eda edecek olan) imam efendiye elli kuruş verilir ol dahi bunun karşılığında bir hatm-i şerif okuyup sevabını ruhuma ve erkek ve kadın bütün müminlerin ruhlarına hediye eyleye,

-Belirtilen kazancın belirtilen masraflardan kalanı, belirtilen misafirhaneye gelip ev edinecek (beytutet) yolcuların (marrin ve aberin) ve müslüman fakirlerin (fukara-ı müslimin) doyurulmasına harc ve sarf oluna,

-Vakfiyede diğer şartlar geçerli ola ve yürürlükte kala, diye şart ve tayin eyledim. "Bugünden sonra bu ikinci şart ile amel oluna" deyince, vakfiye tasdik edilip onaylandı, talebi üzerine yazıya geçirildi. Bugünün tarihi, 11 Muharrem 1318'dir.

Şahitlerin durumları: Bolvadin kasabasının Emrullah Mahallesinden Emrullahzade Hacı Eşref Usta b. Emrullah, Mahkemei Bidayet Azasından Hacı Hafizzade Hacı Hasan Efendi b. Hacı İbrahim, Babalıkzade Hüseyin Efendi b. Ahmed, Eyübzade Hacı Hızır Ağa b.Hacı Ali, Kasab Kadirzade İzzet Efendi b.Kadir, Hacı Mahmudzade Hacı Bahaeddin Efendi b. Hacı Abdil, Bülbül Efendizade Adil Efendi b.Mehmed Efendi ve gayrihim ve mühür.

Cılıkzade Mehmet Ağa Vakfiyesindeki İstibdal'in Yorumu ve Değerlendirilmesi

Para vakıflarının eleştirel açıdan en önemli problemlerinden birisi devamlılık ya da süreklilik olarak ifade edilebilen yönüdür. Örnek vakfiyename "tahsili zor ve zayi olur" biçimindeki açıklama ile finansı yapılacak vakıf etkinliklerinin azaltılmasından, ilgili dönemde para vakfının tam olarak işletilemediği anlaşılabilir. Bu noktada para vakfının ebediyeti, ana paranın korunmasına ve getirileriyle toplumsal hizmetleri gerçekleştirebilmesine bağlıdır. İlave olarak artan getiriler anaparaya ilave edilecektir. Böyle bir sistemin işleyişi, başlangıçtaki işlemlerin sağlıklı olmasına ve iyi bir denetim sistemine bağlıdır. Para vakıfları başlangıçta mali açıdan güvenilir kefil sistemini dikkate almıştı. Ancak açıklamalardan anlaşılacağı üzere bu durumun tam sağlanamadığı açıktır. Bunun nedenlerinin tespiti önemli görünmektedir. Çünkü günümüz ticari bankacılık ve katılım bankacılığı sistemi, bu durumu ipotek yaparak çözebilmektedir.

Para vakfi işlemlerinde vakıf sahibinin ya da mütevellî heyetinin vakfiye şartlarına uygun olarak işlemlerini yaptığı, ama anaparayı muhafaza kaygısıyla bağımsız hareket edemediği anlaşılmaktadır. Bu durum, para vakfi işlemlerinin güvenilirliğini artırdığı gibi risk kaygısını da hep canlı tuttuğunun açık bir delilidir.

Para vakfından elde edilecek getirilerin nerelerde ve nasıl kullanılacağı dönüşen mal vakfında da detaylı bir biçimde açıklanmıştır. Bu noktada vakıf gelirlerinin gerek dini gerekse toplumsal ihtiyaçlar dikkate alınarak oluştuğu belirtilebilir. Bunun

yanında ilgili dönemde ulaşım ve iletişim olanaklarının zayıf olduğu dikkate alındığında, ilgili bölgenin yol güzergâhında olmasına bağlı olarak yolcuların önemli oranda karşılıksız bir fayda sağlayacakları da açıklanabilir. Günümüzde böyle bir amaçla hizmet veren yerlerin olmadığı ya da yetersiz olduğu bilinmektedir. İlgili dönemde dini hizmetleri sağlayan kişilere yönelik de belli bir bedelin ödenmesi konusunda açık hüküm olması, yapılacak işlemlerin ciddiyetini ve yerine getirilmesi konusundaki mecburiyeti yansıtabilir.

Vakfa ait kiralanmış yerlerin yıllık bakım ve onarım işlerinin ilgili vakfiyenameye nasıl yapılacağı açıklanmıştır. Bu durum gayrimenkullerin faydalı ömürlerini artıracak gibi, etkin kullanımlarını da sağlayacaktır.

Vakfiyenameye açık bir biçimde yazılmasındaki güvenilirlik için şahitlerin ayrıntılı bir biçimde belirtilmesi, vakfın hukukî statü kazanmasında ve aktif hale gelmesinde geniş bir katılımcılığın yapıldığını gösterir.

Para vakıflarından mal vakıflarına yönelik dönüşümün temel nedeni, ilgili dönemde bölgede faaliyet gösteren insanların ve vakıf mütevellî heyetindeki kişilerin, vakfın işletilmesindeki zayıflıkları gösterilebilir. İlgili dönemde eğitim seviyesinin düşük olabileceği dikkate alınır, insanların vakfın ebediliğini sağlamaya odaklandıkları düşünülebilir. İlave olarak bu ebediliği nasıl sağlayabilecekleri konusundaki şüpheleri ve korkularının ise onları daha somut değerde olan gayrimenkul vakıflarına itmiştir. Bu vakıflardaki dönüşüm nakitten mala olmuştur. Böylece ana parayı korumaya aldığını düşünen mütevellî heyeti, gayri menkulden elde edilecek gelire odaklanmıştır. Bu gelirin harcanabileceği yerlerin net olması, arta kalan getirilerin nasıl değerlendirilebileceğinin de açıklanmış olması, ilgili mütevellînin hareket alanını hem kısıtlamakta hem de daha sorunsuz bir duruma getirmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Finans disiplini 1950'lerden sonra, ayrı bir disiplin olarak gelişmeye başlamıştır (Lyu, 2004:1). Bu gelişme sürecinde finans

disiplini üç ayrı alt bölüme odaklanmıştır. Birincisi işletmelerin “finansal yönetim”ine ilişkin olanıdır. Buradaki temel sorun, fonların nasıl elde edileceği ve nasıl kullanılacağıdır. Finansın ikinci bölümü “finansal piyasalar” ve “finansal kurumlar” üzerine yoğunlaşmıştır. Üçüncüsü ise “yatırımlar” ile ilgilenir. Bu üç bölüm, finans disiplini tamamlar. Para vakıfları da finansın temel alanı olan “para”ya ve paranın yönetiminde dayanak olan kurumlara dayanmaktadır (Kayahan ve Görkaş, 2016). Para vakıflarının işleyişi ise yatırım alanı ile ilgilidir. Para vakıflarının yöneticileri bu noktada tereddüde düşmekte ve kararlarında gecikmelere neden olabilmektedir. Finans, genel anlamda “para” (Aydın vd, 2004: 3) ve bu paranın yönetimini sağlayan bir bilim dalını ifade eder (Gitman, 1991: 5). Paranın temini ise, “finansman”dır. Bu iki kavramın sonucu olarak ortaya çıkan “finansal yönetim” ise, bireylerin ya da kurumların işletmelerini geliştirmek amacıyla ihtiyaç duydukları fonların sağlanması, korunması ve etkin olarak yönetilmesidir (Büker vd, 2008: 4). Para vakıflarında bu işleyiş sistemi iki açıdan çalışmamaktadır. Bunlar paranın korunması ve yönetilebilmesidir. Dolayısıyla para vakıfları ana paranın korunması ve yönetilebilmesi açısından eksikliklerini mal vakıflarına dönüşümle gidermeyi amaçlamışlardır. Bu çalışmada da Afyonkarahisar ili Bolvadin ilçesi, H 19 Şaban 1288/23 Kanunevvel (1871 M) tarihli Calkzade Mehmet Ağa Odası para vakfı örneği, günümüz Türkçesi üzerinden değerlendirilmiştir.

Kaynakça

- Aydın, N.; Coşkun, M.; Bakır, H.; Ceylan, A. ve Başar, M. (2004). *Finansal Yönetim*. Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, yayın no: 779, Eskişehir.
- Bulut, M. ve Korkut, C. (2016). *A Comparison between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Participation Banks and Modern Interest-free Financial Institutions*, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/76009>
- Büker, S.; Aşıkoğlu, R. ve Sevil, G. (2009). *Finansal Yönetim*. (Beşinci Baskı), Ankara. Sözkese Matbaacılık.

- Çizakça, M. (1993). *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*. İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayını, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi, İstanbul: İlimi Neşriyat.
- Döndüren, H. (2008). Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1): 1-24.
- Dumlu, E. (2015). XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi), *İLTED*, 2(44): 303-337.
- Gitman, L. J. (1991). *Principles of Managerial Finance*. Sixth Edition, Harper Collins, United State of America.
- Gözübenli, B. (1994). Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme. *Vakıf Haftası Dergisi*, (11): 51-72.
- Kayahan, C. ve Görkaş, İ. (2009). Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı, *MUFAD*, (44): 212-227.
- Kayahan, C. ve Görkaş, İ. (2016). Para Vakıfları Temelinde Osmanlı Finans Felsefesi: Sofyalı Bali Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Afro-Avrasya Özel Sayısı): 70-90.
- Koyunoğlu H.H. (2008). Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII., Sayı: 1.
- Kurt İ. (1996). *Para Vakıfları*. İslami İlimler Araştırma Vakfı, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi: 23, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Lyu, Y. D. (2004). *Financial Engineering and Computation*. Cambridge: Cambridge University Press..
- Mandaville, J. E. (1998): Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması. *Yaz Gündemi*, (çev. Fethi Gedikli).
- Okur, K. H. (2005). Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni Ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7-8): 33-58.
- Özcan, T. (2008). Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları, *Çerçeve*, İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği Dosyası, İstanbul.
- Özcan, T. (2003). Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği. *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, VII. Dizi, Sayı: 199, Ankara.

- Öztürk, N. (1995). XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerindeki Etkileri. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 8(1): 13-33.
- Tabakoğlu, A. (2002). Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi, *Genel Türk Tarihi 7*, Ed. Hasan Celal Güzel, Prof. Dr. Ali Birinci. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

PARA VAKIFLARINDAN KATILIM BANKALARINA TÜRKİYE'DE RİBA'DAN KAÇINMA ÇABALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

M. Kemalettin ÇONKAR

Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü
conkar@aku.edu.tr

Özet

İslam tarihi boyunca İslam toplumlarının ekonomik hayatta çözüm üretmekte en fazla zorlandıkları konunun riba meselesi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Riba'nın yasak olduğu hususu tartışılmazdır. Ancak Kur'an-ı Kerim'de riba yasaklanırken herhangi bir tanımlama yapılmamıştır. Buna mukabil riba yiyenler Kur'an'da çok şiddetli biçimde tehdit edilmektedir. Öte yandan riba ile ilgili çok sayıda hadis söz konusudur. Bu durumda riba'nın ne olup olmadığı; cahiliye riba'sının ne olduğu tartışmaları ve çok sayıda hadisin değerlendirilmesi çerçevesinde belirlenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, riba'dan kaçınmayı sağlayacak yöntemlerin geliştirilmesi hususu Müslümanların çözmek zorunda oldukları oldukça çetrefil bir sorun olarak 14 asır boyunca karşılıklarında durmuştur. Bu çalışmada, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi tarihinde ne gibi yöntem ve kuramlar denendiğini kısaca tanıtır bunlarla ilgili değerlendirme yapmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Riba, Faiz, Para Vakıfları, Katılım Bankaları, Çok Ortaklı Şirketler

Abstract

We can easily say that the most challenging problem of Islamic society in economic life is riba (which is commonly equated with interest) issue. Riba is indisputably prohibited and haram in Islam. However, there is no any definition or detailed explanations about "what is riba?" in the Qur'an. On the other hand, the people who charged the fee for borrowed money are threatened very severely in the Qur'an. In addition to the Qur'an verses, there are many hadiths about the riba. Within the framework of these two

sources Muslim scholars tried to define “what is really riba?”. Therefore, it has been important to develop methods to avoid from riba for 14 centuries. This is the most serious problem Muslim societies are facing in financial life. In this study, we will briefly explain what methods and institutions have been tried in our history (Ottoman and Republic period). Finally, we will discuss the riba-related methods and theories.

Keywords: Riba, Interest, Money Foundations, Participating Banks, Publicly Owned Companies

Giriş

14 asırlık islam tarihi boyunca islam toplumlarının ekonomik hayatında çözüm üretmekte zorlandıkları sorunların başında riba'nın ne olup ne olmadığı; riba'dan nasıl kaçınılacağı konusu gelmektedir. Halen de konuyla ilgilenen herkesi tam anlamıyla tatmin edecek bir noktaya ulaşamadığını söylemek durumundayız.

İslam'da riba'nın yasak olduğu hususunda herhangi bir tartışma yoktur. Ancak ribanın tam ne olduğu, hangi işlemlerin riba içerdiği konusunda tartışma bitmemektedir. Öncelikle, konuya (fıkıh âlimlerinin) yaklaşım tarzı aşağıdaki biçimde sınıflandırılabilir (Uludağ, 1988: 12-14):

i) Âlimlerin önemli bir kısmı bu konudaki dini geleneği aynen sürdürmekte; bir yandan her faizin riba olduğu kabulüyle faize kökten karşı durmakta, diğer yandan bu konudaki şer'i hileleri caiz, hatta sevap olarak görmektedirler. En önemli temsilcileri olarak Ö. Nasuhi Bilmen, Elmalı Hamdi Yazır, Kamil Miras belirtilebilir. Önde gelen başlıca tarikat şeyhleri de buraya dâhil edilebilir.

ii) Genellikle fıkıh ölçüsü ve çerçevesi içinde kalıp, bu sahadaki hükümleri faizin cevazı yönünde zorlayanlar. Fıkıhı esas alıp, ayet ve hadisleri bu yönde yorumlayarak faizin meşruluğu sonucuna ulaşanlar genellikle zaruret esasını göz önünde tutmaktadırlar.

iii) Fıkıhı bir tarafa bırakıp doğrudan ayet ve hadise dayanarak konuya yaklaşanlar. Yani hem riba ve faizi aynı şey sayıp reddetmekte hem de hileli yolları maskaralık sayıp şiddetle reddetmek-

tedirler. Mevdudi ve Seyyid Kutup bu grubun önde gelen temsilcileridir.

iv) Fıkıh ölçüleri içinde kalmayan, ayet ve hadislerden hareketle, bunları yeni yorum ve değerlendirmelere tabi tutarak faizin caiz, riba’nın haram olduğu kanaatine ulaşanlar; Ali Suavi, İzmirli İsmail hakkı, Muhammed Abduh, Reşid Rızza ve Fazlurrahman gibi âlimler de bu grubun önde gelenlerindedir.

İktisat, sanayi, ticaret ve hukuk alanında uzmanlaşmış, inançlı ilim ve fikir adamlarımızın riba ve faiz konusundaki çalışmaları ise gelenekçi din âlimlerinin riba ve faizi aynı kabul eden yaklaşımlarını esas almaktadır. Dolayısıyla yaptıkları çalışmalarda yeni bir bakış açısı üretmekten ziyade, peşinen benimsedikleri bu anlayışı doğrulamaya çalışan gerekçeler ve tespitler ortaya koymaya çalışmışlardır.

1970 sonrasında, başta Malezya olmak üzere bazı İslam ülkelerinde (i) maddesinde belirtilen anlayış çerçevesinde çeşitli ‘İslami finans araçları ve kurumları’ geliştirilmeye başlanmıştır. 1985’den itibaren önce finansal kurumlar ülkemize adapte edilmeye çalışılmış, son yıllarda da bazı finansal araçlar hayata geçirilmeye başlanmıştır. Son ismi ‘Katılım Bankaları’ olan faizsiz finans kurumlarının şu anda ülkemiz bankacılık piyasasındaki yeri ancak %5 civarındadır.

Biz bu çalışmamızda, Osmanlı Devleti’nin ilk yüzyılından bu yana ülkemizde riba’dan kaçınma amaçlı, (i) maddesindeki anlayış çerçevesindeki uygulamaları mercek altına yatırıp sonuçta da bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

1. İslamın Temel Kaynaklarına Göre Riba Yasası

1.1. Riba Kavramı

Riba, Arapça bir sözcüktür. Kökeninde mutlak çoğalma anlamı vardır. Ziyade ve fazlalık olarak da ifade edilebilir. Ancak kelimenin sözlük anlamı riba’yı açıklamaya yetmez. Çünkü her artış, örneğin ticarete meydana gelen artışlar yasaklanmamıştır. Riba kelimesi

Arapça'da belirlilik ifade eden 'el' takısıyla birlikte kullanılır. Bu ise Kur'an'ın indirildiği dönemde yürürlükte olan riba'yı belirtir (Mannan'dan aktaran, Güngör: 222). Ancak cahiliye riba'sı ne olup olmadığı hususu da tartışmalıdır. Bir kısım âlime göre borcun ilk verilmesi sırasındaki kat kat olmayan fazlalık değil, vade uzatma sırasındaki fazlalık riba iken; çoğunluğa göre ise ister başlangıçta ister vade uzatma sırasında, ister makul ister kat kat olsun her türlü fazlalık riba'dır (Bu konuda ayrıntılı bilgi için Uludağ, 1988: 36-52). Riba bir fıkıh terimi olarak, bedelli akitlerde taraflardan birisi lehine şart koşulan fazlalığı ifade eder (Döndüren, 1993: 379).

Ülkemizde âlim çoğunluğunun kabullendiği (i) maddesindeki anlayış çerçevesinde faiz kavramı da riba ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak Kur'anın yasakladığı 'riba' ile modern dünyada kullanılan 'faiz' kavramının aynı anlama gelip gelmediği, riba'nın bütün faiz çeşitlerini kapsayıp kapsamadığı tartışmalarını da dikkate alarak biz bu çalışmamızda, tüm bakış açılarını da kapsayıcı olması nedeniyle riba kavramını kullanmayı tercih edeceğiz.

1.2. Kuran-ı Kerim'de Ribanın Tedricen Yasaklanması

Kuran'da riba yasağı dört aşamada gerçekleşmiştir (Karaman vd., 2006: 670-671):

- Birinci aşama, riba'yı doğrudan yasaklamak yerine dolaylı olarak riba ile iştigal etmemeyi tavsiye eden Rum Suresinin 39. ayeti.
- İkinci aşama, yine riba'yı doğrudan yasaklamak yerine Yahudilerin bu yasağa uymadıkları için başlarına gelen musibetlerin anlatıldığı, mü'minlere aynı duruma düşmelerinin öğütlendiği Nisa Suresinin 160., 161. ayetleri.
- Üçüncü aşama riba'nın kesin bir dille yasaklandığı ilk grup ayetler olan Âli İmran Suresinin 130., 131., 132. ayetleri.
- Dördüncü aşama ise ribanın kesin olarak yasaklandığı son grup olan Bakara Suresinin 275-281. ayetleri.

Bu ayetlerde riba’nın ne olduğuyla ilgili açıklama bulunmamaktadır. Bunu; o dönemde riba uygulamasının biliniyor oluşuyla açıklayabiliriz (Uludağ, 1998: 39).

1.3. Hadislerde Riba

Riba ile ilgili çok sayıda hadis söz konusudur. Sünnet faizin kapsamını genişletmiş, bütün misli mallarda fazlalık ve nesie riba’sının gerçekleşme şartlarını belirlemiş ve bu arada kaide dışı riba çeşitleri de koymuştur (Döndüren, 1993: 384).

1.4. İcma’ya Göre Riba

Riba yasağı üzerinde görüş birliği vardır. Ancak riba’nın illeti, çeşitleri ve niteliği üzerinde görüş ayrılıklarının varlığı da bir gerçektir (Döndüren, 1993: 384).

2. Para Vakıfları

2.1. Tanımı, Ortaya Çıkışları Ve Tarihi Seyri

Para vakıfları, bir gayrimenkulün değil, belirli bir menkul malın vakfedilmesiyle oluşan vakıf türü olarak tanımlanabilir (Çizakca, 1993: 67). Osmanlılar Ebu Hanife’nin talebelerinden Züfer’in (Ö. 775) para, yiyecek, ölçü ya da tartı ile işlem gören malların vakfedilmesinin caiz olduğunu belirten görüşüne dayanarak para vakfı uygulamasına imkân sağlamışlardır.

Para vakıflarının işletilmesinde temel prensip; vakfedilen paranın mudaraba, bidaa veya muamele-i şer’iyye yöntemlerinden biriyle işletilip, gelirin vakıf amaçları doğrultusunda kullanılmasıdır (Alper ve Erdoğan, 2009: 90).

Gayrimenkul vakıflarına göre daha esnek bir yapı arz eden para vakıfları, başlangıçtaki faaliyet ve hizmet alanlarına yenilerini ekleyerek Osmanlı toplumunda önemli bir dayanışma, sosyal güvenlik ve finans kurumu olma niteliği kazanmışlardır.

Para vakıflarının Osmanlılarda toplumun hatta devletin ve ilgili kamu kuruluşlarının finansman ihtiyacının karşılanmasında önemli roller üstlenmiş olduklarını rahatlıkla ifade edebiliriz. Ayrıca

paranın nemalandırılması ile kullanıldığı alanlara bakıldığında, bu kurumların birçok kamu hizmetinin ifasını da üstlendiklerini görmekteyiz.

Uygulamanın tam ne zaman başladığı da çok net biçimde bilinmemektedir. Kaynaklarda II.Murat ve Fatih Fatih Sultan Mehmet'in saltanat yıllarında kurulan para vakıflarına rastlanılmaktadır. Ancak 16. yüzyılın başlarında iyice yaygınlaştıkları söylenebilir (Özcan, 2013: 11-12). 1545-1547 yılları arasında Rumeli Kazaskeri Çivizade'nin etkisiyle para vakıflarının yasaklanması üzerine, Sofyalı Bali Efendi'nin padişaha hitaben yazdığı mektuptaki ifadelerle bakıldığında ise, para vakıflarının ortaya çıkışının Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihlerine kadar uzandığı belirtilebilir (Özcan, 2013: 38- 44).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar önemini koruyan para vakıflarının; 18. yüzyıldaki vakıfların %31,7'sini, 19. yüzyıl vakıflarının ise %56,8'ini oluşturdukları belirlenmiştir (Ekinci, 2013). Yaklaşık 4000 civarındaki para vakfı 2 Mayıs 1920'de Şer'iyye ve Evkaf Vekâletine, 3 Mart 1924'te ise başbakanlığa bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aktarılmıştır. 11 Ocak 1954'de ise o tarihte kurulan Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.'nın sermayesine aktarılmıştır.

2.2. Fon İşletim Yöntemleri

Kuruluşu gerçekleştirilen vakfın sermayesi müteveli tarafından işletilmekte ve elde edilen gelir vakfın kuruluş amacına yönelik olarak vakfiyede öngörülen yerlere harcanmaktadır. Para vakıflarının sermayelerinin işletilmesinde teorik olarak üç yöntemden bahsedilebilir. Muamele-i şer'iyye, bidaa ve mudarebe. Ancak bunların içinde en yaygın olarak kullanılan yöntemin muamele-i şer'iyye olduğu anlaşılmaktadır.

Muamele-i Şer'iyye (Bey'ul İyne)

Riba'nın yasaklandığı ve alıp verenlerin şiddetle kınandığı, buna karşılık insanların karşılıksız borç vermek istemedikleri bir iktisadi

ortamda, özellikle kısa vadeli fon ihtiyacını karşılamak amacıyla icad edilmiş bir borçlanma yöntemidir. Bu işlemde riba işleminin neticesine birkaç alt işleme başvurmak suretiyle dolaylı olarak ulaşılmakta, böylece bir tarafın fon ihtiyacı karşılanırken, diğer taraf ta riba yasağı nedeniyle doğrudan ulaşamadığı gelir elde etme hedefine dolaylı yoldan ulaşmaktadır (Özcan, 2003: 54). Mesela %20 ile 100 lira borç almak isteyen kişi, borç para verecek olan kişinin malını bir yıl vadeli 120 liraya satın alır. Sonra o malı aynı kişiye peşin 100 liraya satar. Böylece 100 lira almış 1 yıl vadeli 120 lira borçlanmış olur (Bayındır, 2007: 226).

Bu yöntemin meşruluğu konusu âlimler arasında çok tartışılmıştır. Para vakıflarının bu yöntemi uygulaması bağlamında da özellikle 16. Yüzyılda önemli tartışmalar olmuştur. Tartışmaların önemli kısmı paranın vakfedilip edilemeyeceği üzerinde yoğunlaşmış olmakla birlikte, paranın bu yöntemle borç verilmesi hususu da tartışılmıştır. İbn-i Kemal, Ebusuud Efendi, Sofyalı Bali Efendi gibi âlimler uygulamayı destekleyen tarafta yer almışlardır. Hatta İbn-i Kemal bu işlemin riba’dan kaçış ve haramdan kurtuluşa vesile olduğu için güzel göründüğünü belirtmekte, ancak taraflardan birine zarar veriyorsa, fetvada caiz görülse bile diyaneten caiz olmayacağını belirtmektedir (Özcan, 2003: 55-56). Genel olarak bakıldığında Hanefiler ve Şafililer bu işlemi caiz görmüşler, Maliki ve Hambeliler ise uygun bulmamışlardır (Döndüren, 1993: 326).

Bidaa

Vakıf paralar açısından bidaa, vakıf paranın Allah rızası için belli bir süre işletilerek elde edilen karın tamamen vakfa verilmesi olarak ifade edilebilir (Döndüren, 1998: 65). Buna göre parayı işleten kişi bunu hayır amacıyla yapmış olacaktır. Uygulamada kabul gören bir yöntem olmadığı anlaşılmaktadır (Özcan, 2003:75).

Mudarebe

Bir tarafın emek, diğer tarafın sermaye koyarak oluşturduğu kâr ortaklığıdır. Kâr, iki taraf arasında anlaşılan oranda paylaşılır. Zarar durumunda sermaye sahibi zararı yüklenir, emek sahibi de emeği

karşılığında bir şey elde edemeyerek zarara uğramış olur. Bu ortaklık şeklinin istismara açık olması ve karşılıklı güven olmadan yürütülmesi mümkün olmadığından para vakıflarının işletilmesinde uygulama alanı bulamadığı görülmektedir (Özcan, 2003: 75). Ayrıca bu biçimde bir fon kullandırmanın proje bazlı finansman durumunda uygulanmasının daha mümkün olduğunu belirtmek gerekir.

2.3. Fon ve Gelirlerin Kullanımı

Para vakıflarının temel amacı, yukarıda belirtilen yöntemlerle elde edilen gelirlerin toplumun ihtiyaç duyduğu birçok hizmetlere sarfedilmesidir. Bu hizmetlerin başlıcaları; eğitim ve din hizmetlerinde çalışanların maaşlarının ödenmesi, öğrencilere burs verilmesi ve çeşitli sosyal yardımların yapılması olarak belirtilebilir (Koyunoğlu, 2008: 254). İlerleyen dönemlerde ise bu vakıfların işlevleri gittikçe genişlemiştir. Yeniçerilerin orta sandıkları, esnaf sandıkları, mahalle ve köylerde kurulan avarız vakıfları (geliri daha çok köy ve mahalle halkının başta vergiler olmak üzere ortak mükellefiyetlerinin karşılanması veya çeşitli ortak ihtiyaçlarının giderilmesi amaçlı vakıflar) gibi açılımlara da ulaşmış, sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası gibi işlevler de ifa etmişlerdir (Özcan, 2003: 77).

3. Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (Desiyab)

DESİYAB 1975 yılında 13 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası A.Ş. adı altında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının İlgili kuruluşu olarak kurulmuş, kuruluş işlem ve faaliyetleri 04.11.1983 gün ve 165 sayılı KHK ile yeniden düzenlenmiştir. Daha sonra 22.06.1988 gün ve 329 sayılı KHK ile ünvanı Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. olarak değiştirilmiştir. Yüksek Planlama Kurulu'nun 20.01.1989 tarih ve 89.T.2 sayılı kararı ile de T.C. Turizm Bankası A.Ş. tüm aktif ve pasifleriyle bu bankaya devredilmiştir. Son olarak 24.10.2018 tarih ve 30575 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan kanunla da ismi "Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş. olarak yenilenmiştir. Bu banka, yatırım ve

kalkınma bankacılığının gerektirdiği her türlü faaliyette bulunmanın yanında, konumuz açısından önemli olan iki ilave işlevle de yükümlü kalmıştır. Bunları şöyle belirtebiliriz (Çonkar, 1988: 243-244):

- Yurtiçi ve özellikle yurtdışında çalışanlarca girişilen yatırım teşebbüslerine yatırım ve işletme kredisi açma ve sermayelerine katılma yoluyla destek sağlama,
- Sermayelerine katıldığı yatırım teşebbüslerine ‘kar ortaklığı esaslı kredi’ verme.

Bu iki yükümlülüğten, bu bankanın kurulmasının temel iki amacının olduğunu anlayabiliriz:

- (i) O tarihte yurtdışındaki işçilerin kurduğu çok sayıdaki işçi şirketine teknik, finansal ve yönetsel destek vermek,
- ii) Ülkemizde faizsiz kredi uygulamasını başlatmak ve geliştirmek.

Banka içi dokümanlarda kar ortaklığı esaslı kredi; bir yatırım projesinin gerçekleştirilmesinde sermaye ortağı gibi katkı payı olmak üzere verilmiş, fakat sermaye ortağından farklı olarak daha önce işletmeden çekilen ve vadesi içinde faiz kazancı yerine hakkaniyet esasına uygun olarak gerçekleşecek proje karından, katkısı oranında kar ortaklığı payı verilen bir ödünç verme işlemidir (DESİYAB, 1977: 15).

Söz konusu dokümanda ayrıca ‘bu kredi türünün yaygın bir uygulamaya kavuşturulabilmesi için kullandırılmasında uyulacak ilkeler’ de açıklanmıştır.

Kar ortaklığı esaslı kredinin yeni bir finansman biçimi olması nedeniyle uygulanmasında çeşitli zorluklarla karşılaşıldı. Kurumlar vergisi, gelir vergisi ve vergi usul kanunu gibi bazı alanlarda düzenleme yapma gereği ortaya çıktı. Ayrıca faizsiz bankacılık yapılması ve yapılabileceği düşüncesinin arkasındaki siyasi iradenin o tarihte yeterince güçlü olmaması ve kısa süre sonra iktidardan ayrılması da eklendiğinde bu kredi biçiminin uygulaması

tam anlamıyla hayata geçirilemedi ve yaygınlaşamadı. Bu gerçekten hareketle ülkemizde faizsiz finansla ilgili esas kurumsal denemenin ancak 1985 yılında 'Özel Finansal Kurumları' nın kurulması ile başladığını belirtebiliriz.

4. Çok Ortaklı Şirketler

Türk Ticaret Kanunu'nda çok ortaklı şirketin tanımı bulunmamaktadır. Çünkü çok ortaklı şirket, bir şirket türü değildir. TTK'da bulunan tanımlamalardan birisinin almış olduğu şekildedir. Burada inceleyeceğimiz çok ortaklı şirketler kavramıyla; özellikle Ortadoğu ve Avrupa ülkelerindeki işçilerimizin tasarruflarıyla kurulan, daha sonra mahalli tasarrufların da katılımını sağlayarak halk girişimciliği hareketine öncülük eden kuruluşları kastediyoruz (Öz, 2013: 63-64). Bunların en tanınan örneklerinden biri YİMPAŞ'tır.

YİMPAŞ 1980 yılında Hicret ismiyle perakende mağazası olarak kurulmuş, 1982'de ise YİMPAŞ ismini alarak çok ortaklı şirkete dönüşmüştür. Bu şirketleri çalışmamıza dâhil etmemizin temel sebebi, söz konusu şirketlere ortakların (para yatıranlar demek daha doğru olabilir); hem kara, hem zarara ortak oldukları, böylece riba'dan kaçınıyor olduklarını varsaymalarınıdır.

Şirketlerin çok ortaklı olmalarının yolu halka açılmaktır. Halka açılma iki biçimde gerçekleşmektedir. Birincisi şirketin kuruluşu sırasında, ikincisi ise kuruluşun sonrasındaki sermaye artırımında halka açılmadır. Bu iki yöntemde SPK'dan izin alma ve SPK denetimi esastır. Bunların dışında bir de izinsiz halka arz faaliyeti söz konusudur. Bu yöntem, Sermaye Piyasası Kanunu çerçevesinde kurul kaydına alınmaksızın hisse senedi satışı ve ortak etme vaadiyle para toplanmasıdır. Çok ortaklı şirketlerin birçoğunun, özellikle burada örnek olarak aldığımız YİMPAŞ'ın bu yöntemle başvurdukları ve bundan dolayı haklarında sık sık davalar açıldığı iddia edilmektedir (TBMM, 10/16,262 esas numaralı ve 1061 Sayılı Araştırma Komisyonu Raporu, s.24-26).

Çok ortaklı bir şirketin sermaye artırma uygulaması SPK'nın izni ve denetimine tabidir. Fakat YİMPAŞ, SPK'dan izin almaksızın

sermaye artırımına gidebilmiştir. İlave olarak, ortaklardan sağlanacak olan tüm sermayenin SPK’da bu amaçla açılacak olan hesaba kaydedilmesi gerekirken, YİMPAŞ’ın açık bir kayıt olmaksızın kişilerden doğrudan sermaye toplayabildiğini görüyoruz.

Bu şirketler sermaye artırımının dışında, ortaklara ortaklık paylarını istedikleri anda geri ödeme, önceden oranı belirlenmiş kar dağıtımı gibi anonim şirket kavramı ve kar mantığıyla nasıl bağdaştığı pek anlaşılmayan ilginç uygulamalara imza atmışlardır (Öz, 2013: 64).

YİMPAŞ’ta ortaklık yönetim kurulunun onayı olmaksızın ve ortaklar pay defterine kaydı yapılmaksızın devredilemez. Ortaklık formel olmayan ve devlet garantisi sağlamayan bir belgeyle desteklenir. Yıl sonunda dağıtılması düşünülen kar oranı ortaklığın başlangıcında ilan edilir. Önceden ilan edilmiş olan kar oranı yıl sonunda gerçekleşmediği takdirde, ortakların baştan belirtilmiş oranda karı almakta ısrar edebileceği bir hukuki temel yoktur. Eğer kar, belirtilenden fazla olursa, ortaklar kendilerine baştan ilan edildiği kadar kar alabilir. Kar değil kayıp söz konusu olduğu takdirde, ortağa hiçbir şey ödenmez (Sarıoğlu, 2003: 77-78).

5. Katılım Bankaları (Özel Finans Kurumları)

5.1. Katılım Bankalarının Kuruluş Ve Gelişme Süreci

Ülkemizde Cumhuriyet dönemindeki riba’dan kaçınma çabaları içinde en profesyonel çabanın Özel Finans Kurumlarının kurulması olduğunu söyleyebiliriz. Kurulmalarına yol açan faktörleri, yukarıda diğer kurumsal çabaları tanıtırken bir nebze açıklamıştık. Burada kısaca toparlamak istersek şunları söyleyebiliriz:

i) Faizden kaçındığı için fonlarını altın, döviz ve gayrimenkul gibi alanlara yatırımların, bu fonlarını verimli yatırım alanlarına aktarmalarının sağlanması,

ii) Petrol fiyatlarının artmasıyla birlikte İslam Ülkelerinde oluşan petrodolarların ülkemize çekilmesi,

iii) Etkin çalışmayan klasik bankaların karşısına rakip kurumların çıkarılarak onların da etkinliklerinin artırılması.

Kuruluşların yasal alt yapısı sırasıyla şöyle olmuştur:

- 16.12.1983 gün ve 83/7506 sayılı 'Özel Finans Kurumları' kurulması hakkında Bakanlar Kurulu Kararnamesi,
- 25.12.1984 gün ve 18323 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 'Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Tebliği',
- 21.03.1985 gün ve 18348 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 'T.C: Merkez Bankası Tebliği'.

Bu yasal altyapıya dayanarak 1985 yılında ilk kurulan ise sermayeleri ağırlıklı olarak körfez kaynaklı olan Al Baraka Türk ÖFK A.Ş. ve Faisal Finans ÖFK A.Ş.'dir. Özel finans kurumlarını; 'cari ve katılma hesapları' adı altında topladıkları fonları, genel olarak murabaha, az bir kısmını ise 'kâr/zarar ortaklığı' ve 'finansal kiralama' yöntemleriyle kullandıran, faizsiz bankacılık yapma amaçlı kurumlar olarak tanımlayabiliriz.

19.10.2005 tarihinde 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile Özel Finans Kurumları ismi 'Katılım Bankaları' olarak değiştirildi. Bankacılık Kanunu'nda katılım bankası şu şekilde tarif edilmiştir. 'Bu kanuna göre özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar...' katılım bankaları olarak belirtilmiştir. 2005 yılındaki Bankalar Kanunu değişikliği ile yapılan düzenlemelerle katılım bankacılığı çok daha sağlam bir mevzuat zeminine kavuşturmuştur.

5.2. Katılım Bankalarının Fon Toplama Yöntemleri

Yasal düzenleme gereği, bu bankalar da asgari bir sermaye ile kurulmak durumundadır. Bu tutar yine yasal düzenlemelerle zaman zaman güncellenmektedir. Fakat müşterilerine kullandırdıkları fonların temel kaynağı, diğer bankalarda da olduğu gibi tasarruf sahiplerinden sağlanan fonlardır.

Fon toplama yöntem ve esasları da yine Bankacılık Kanunu ile düzenlenmiştir. Bu çerçevede, fonların toplandığı iki tür hesap söz konusudur: Cari hesaplar ve katılma hesapları. Bunların dışında,

doğrudan fon toplama faaliyeti olmamakla birlikte, uluslararası piyasadan sağlanan sendikasyon kredileri de ilave edilebilir (Canbaz, 2016: 187).

Cari Hesap

İstenildiğinde kısmen veya tamamen geri çekilebilme özelliği taşıyan ve karşılığında hesap sahibine herhangi bir getiri sağlamayan hesaplardır. Bu yönüyle cari hesaplar katılım bankaları için maliyetsiz kaynak niteliğindedir. Bu hesaplar genellikle ticari müşteriler tarafından gündelik nakit akışlarını yönetmek ve/veya diğer bankacılık hizmetlerini ücretsiz veya düşük ücretle elde etmek amacıyla açılır (Tunç, 2013: 191).

Katılma Hesapları

Tasarruflarını kar ve zararın paylaşılması esasına göre değerlendirmek, yatırıma ve ticari faaliyetlere aktarmak isteyen kişiler ve kurumlar, bu hesapları tercih ederler. Katılım bankalarına yatırılan fonların bu kurumlarca fon talep edenlere kullandırmasından doğacak kar veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahiplerine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anapara oranında aynen geri ödenmesinin garanti edilmediği fonlardan oluşan bir hesap türüdür. 1 ay, 3 ay, 6 ay, 1 yıl ve daha uzun vadeli, TL, USD, EURO ve altın üzerinden açılabilirler.

Her para birimi, havuz sisteminde vadelerine göre gruplandırılır. Her grubun kar/zarar tutarı tasarrufun vade tarihinde hesaplanır. Bu kar/zararın %20-25’i mudarip hissesi olarak bankaya kalır. Bu oran vadeye ve/veya hesabın büyüklüğüne göre belirlenir. Karın %75-80’i ise hesap sahibine aktarılır. Hesap sahiplerine ödenen kâr payı üzerinden, ticari banka faizlerinden olduğu gibi %15 gelir vergisi stopajı yapılır. Hesap açılma tarihinde hesap sahiplerine sabit bir ödeme taahhüdünde bulunulmaz. Kurumun uygun bulması halinde katılım hesabından vadesinden önce para çekilebilir. Bu durumda vade tarihinde hesapta kalan tutar üzerinden kâr payı hesaplanır.

Faizsiz bankacılık sistemindeki 'katılım hesap sahiplerine herhangi bir getiri garantisi verilmemesi, oluşacak riskin ve dolayısıyla zararın hesap sahibine aktarılması' ilkesinin bulunmasına karşın, katılma hesapları da aynen diğer bankalarda olduğu gibi kanunla 'Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu' kapsamına alınarak sigortalanmıştır.

Sendikasyon Kredileri

Sendikasyon kredisi, birden fazla bankanın, belli bir amaç için yine banka ve finansal kurumlara büyük tutarlarda sağladıkları uluslararası fonlardır. Bu yöntem, katılım bankalarının fon toplama faaliyetleri dışındaki bir kaynak sağlama yoludur. Bu fonlar murabaha yöntemiyle elde edilir. Dolayısıyla katılım bankalarının sağladığı bu sendikasyon kredilerine 'murabaha sendikasyon kredisi' ismi verilir (Canbaz, 2016: 189).

5.3. Fon Kullandırma Yöntemleri

Çağdaş Murabaha (Peşin Alım Taksitle Satım)

Sanayi, ticaret ve hizmet işletmelerinin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için ihtiyaç duyulan hammadde, yarı mamül, mamül, makine, teçhizat vb. elle tutulan gözle görülen malların üçüncü şahıslardan peşin satın alınıp, başvuran müşterilere belli bir kar ilavesiyle vadeli olarak satılması işlemidir. Bu işlemde; satın alınacak mal, peşin fiyatı, kalitesi ve satıcı işletme gibi hususlar müşteri (fon kullanıcı) tarafından belirlenmekte, satıcıya peşin ödemeyi ise katılım bankası yapmaktadır. Bu uygulamaya kurumsal murabaha uygulaması denmektedir.

Benzer uygulama, bireylere yönelik olarak da yapılabilir. Bireysel ihtiyaçlar için, gerçek kişi alıcıların doğrudan satıcıdan alacakları mal veya hizmet bedelinin katılım bankası tarafından satıcıya peşin olarak ödenip, mal veya hizmeti edinecek olan müşterinin, peşin ödemeye belirli bir kar ilavesiyle vadeli olarak borçlandırılması işlemine de bireysel murabaha uygulaması denir. Bu çerçevede en yaygın finansman alanları; konut, araç, mobilya, beyaz eşya, bilgisayar alımlarının finansmanı olarak görülmektedir.

Katılım bankalarının fon kullandırmada en yoğun olarak kullandığı yöntem murabaha olup, toplam fon kullandırma uygulaması içindeki payının %95’in üzerinde olduğu birçok kaynak tarafından ifade edilmektedir (Canbaz, 2016: 193).

Finansal Kiralama (Lesaing)

Bu yöntem, eski zamanlardan beri Anadolu’da kullanılan ve ‘icare’ olarak bilinen sistemin kurumsallaşmış halidir. Murabaha’dan sonra katılım bankalarınca ikinci sırada yoğun olarak kullanılan bir fon kullandırma yöntemidir.

Yöntem, bir yatırım malının (bina, makine, araç, bilgisayar gibi) mülkiyeti katılım bankasında kalarak, belirlenen kira karşılığında kullanım hakkının kiracıya verilmesidir. Genellikle kira süresi sonunda söz konusu malın mülkiyeti de müşteriye devredilir. Reel ekonomiyi finanse etme iddiasındaki katılım bankaları için fonksiyonlarına çok uygun bir fon kullandırma biçimidir.

Kar/Zarar Ortaklığı (Mudarebe-Müşaraka)

Bu işlemin esası, katılım bankasının fon talep eden bir müşterinin projesine veya belli bir parti malın alınıp satılması işlemine ortak olmasıdır. İki biçimde karşımıza çıkmaktadır:

i) Mudarebe (Emek-Sermaye Ortaklığı)

Bu yöntemde, bir taraf sermayesini diğer taraf ise emeğini ortaya koyarak bir ortaklık oluşturulur. Kar aralarında yaptıkları anlaşma çerçevesinde bölüşülür. Zararı ise sermayeyi koyan taraf üstlenir.

ii) Muşaraka (Sermaye-Sermaye Ortaklığı)

Her iki tarafın da belirli bir tutarda sermaye koyarak birlikte iş yapmak ve meydana gelecek kar ve zararı paylaşmak üzere oluşturdukları ortaklıktır. Emeğini koyan girişimciye ayrıca emeği için bir bedel de ödenir.

Katılım bankalarının felsefesine en uygun yöntemin bu olduğunda konuyla ilgili herkes ittifak etmektedir. Ancak

kullandırılan toplam fonlar içindeki payı %3'ü geçmemektedir (Tunç, 2013: 2016).

Proje Finansmanı

Belirli bir projenin uygulanmaya başlanmasında ve geliştirilmesinde geri dönülmez finansmanı içeren ve borcun geri ödenebilmesi için proje girişimcisinin kredibilitesinden ziyade projenin gelecekte sağlayacağı nakit akımları ve proje varlıklarının esas alındığı bir finansman türüdür (Canbaz, 2016: 197). Bu tür projelerin finansmanı, katılım hesaplarındaki fonlardan ziyade, yurtdışından temin edilen murabaha sendikasyon kredisi ile karşılanmaktadır.

Ortak Yatırımlar

Gelişme potansiyeli taşıyan şirketlerin sermayesine, taraflar arasında düzenlenecek sözleşme hükümleri çerçevesinde katılım bankasının iştirak etmesi veya belli bir yatırımın finansmanı amacıyla oluşturulacak fonlara katılmasıdır. Bu şekilde edinilecek ortaklık paylarının banka tarafından 7 yıl içinde elden çıkarılması gerekmektedir (Tunç, 2013: 219). Bankacılık kanunu bu alanda katılım bankasının yapılabilecek yatırım tutarını bankanın öz kaynağı ile ilişkilendirerek bir üst sınır koymuştur. Bu yöntem katılım bankalarının nadiren başvurduğu bir yöntemdir. Risk sermayesi finansmanına benzetilebilecek bir yöntemdir. Aslında katılım bankalarının bir risk sermayesi yatırım birimi oluşturarak bu fon kullandırmanın hacmini büyütme, misyonlarına çok uygun bir gelişme olabilir.

Gayrimakdi Krediler

Girişimcilere ticari veya sinai faaliyetlerinde bankanın kefil olmasıdır. Yurt içi işlemlerde 'teminat mektupları', yurtdışı işlemlerde ise 'akreditifler' en çok kullanılan gayrimakdi kredi türleridir. Bu işlemde katılım bankası bir komisyon karşılığında kendini yükümlülük altına sokmaktadır. Gayrimakdi kredi kullandırma katılım bankaları için hem gelir elde etme, hem de cari

hesap kaynaklarını artırma bakımından katkı sağlar. Müşteriye ise küçük bir ücret karşılığında işlerini yürütme ve genişletme imkânı verir (Tunç, 2013: 221).

Karz-ı Hasen

Güzel borç, faizsiz olarak verilen borç anlamına gelir. Karz-ı hasen’in iki biçimde verilmesi söz konusudur:

- Sosyal amaçlı karz-ı hasen,
- Üretim amaçlı karz-ı hasen.

Katılım bankaları halen bu yöntemi kurumsal bir işleyişe kavuşturamamışlardır.

6. Değerlendirme

Riba yasağı ve riba’nın ne olduğu konusu, başlangıçta da ifade ettiğimiz gibi, Müslüman toplumların iktisadi hayatında tam bir ortak görüşe ulaşamadığı, en çok tartıştığı konulardan biridir.

Bu bağlamda ilk işaret etmek istediğimiz husus, riba ve faiz kavramlarının birebir örtüşüp örtüşmediği konusudur. İslam âleminde ve ülkemizde ağırlıklı görüş, her ikisinin birebir örtüştüğü yönündendir. Bu nedenle çoğu yayında riba kavramı hiç gündeme gelmemekte, doğrudan faiz kavramı kullanılmaktadır. Hatta çoğu Kur’an meali ve tefsirinde bile doğrudan faiz kavramı kullanılmaktadır. Bununla birlikte gerek islam âleminde gerekse ülkemizde bu ikisini aynı kabul etmeyen, özellikle devletin denetiminde, kurumsal borç verme uygulamasındaki faizin riba ile aynı şey olmadığını, riba’nın haram ve fakat faizin caiz olduğu savunanlar da az değildir (Uludağ, 1988: 14). Biz de bu olgudan hareketle, çalışmamızda konuyu ‘riba’ kavramını kullanarak incelemeyi daha doğru bulduk.

Uygulamaya baktığımızda da özellikle kısa süreli fon ihtiyacının karşılanması hususunda kar zarar ortaklığı biçimindeki yöntemlerin işleminin pek mümkün olmadığı görülmektedir. Uygulanan çağdaş murabaha yönteminin ise hile-i şer’iyye çerçevesine dâhil edilmesi gayet kolaydır. Bu nedenle uygulamayı

caiz bulanlar kadar, göz ardı edilemeyecek sayıda karşı çıkanlar da her zaman olmuştur.

Bu genel değerlendirmeler ışığında yukarıda tanıtıma çalıştığımız riba'dan kaçınma amaçlı kurumsal uygulamalara ilişkin olarak kısa değerlendirmeler yapmaya çalışacağız.

6.1. Para Vakıfları

Para vakıfları ile ilgili olarak âlimler arasında iki konu tartışılmıştır. Bunlardan birincisi paranın vakfedilip edilemeyeceği, ikincisi ise bu kurumlarda paranın işletiliş biçimiyle ilgilidir. Konumuzla ilgili olan kısım ikinci tartışmadır.

Para vakıfları, paranın işletilişinde daha önce bahsettiğimiz yöntemlerden muamele-i şer'iyyeyi çok büyük ölçüde kullanmışlardır. Bu yöntemin fıkhi dayanağı bey'ul iyne denilen işlemidir. Bey'ul iyne, bir malı vadeli olarak satıp müşteriye teslim ettikten sonra, müşteriden o malı daha düşük bir fiyatla peşin olarak geri satın almaktır (Bayındır, 2007: 226). Bu uygulamaya Malikiler ve Hanbeliler karşı çıkmışlar, Şafiiler ve Hanefilerin ekseriyeti ise cevaz vermişlerdir (Döndüren, 1993: 326). Osmanlı döneminde para vakıflarıyla ilgili en yoğun tartışmalar 16. yüzyılda gerçekleşmiştir. Ebusuud Efendi, İbn-i Kemal, Sofyalı Bali Efendi gibi âlimler, muamele-i şer'iyyenin meşruluğuna hükmetmişlerdir. Hatta İbn-i Kemal bu işlemin riba'dan kurtulmaya vesile olduğu için güzel görüldüğünü söylemektedir (Özcan, 2003: 55-56). Sofyalı Bali Efendi ise 1545'de Rumeli Kazaskeri Çivizade'nin etkisiyle Kanuni tarafından çıkarılan para vakıflarının yasaklanması yolundaki fermanın kaldırılmasını temin etmek için Padişaha bir mektup yazmıştır. Mektubunda kötülüğe sebep olan şeyin kendisinin de de kötü olduğundan hareketle; şayet yasaklama devam edecek olursa dayandıkları vakıfların çoğunluğu para vakfı olan Rumeli'deki imaret, medrese ve camilerin hepsinin ahır haline geleceği, şehir ve kasabaların susuz kalacağı, özetle mevcut hayır ve hizmet kurumlarının hizmetlerinin engellenmiş olacağını belirterek, para

vakıfları uygulamasının sürdürülmesini savunmuştur. Neticede 1548’de yasağın kaldırılacağı anlaşılmaktadır (Özcan, 2003: 38-44).

Yukarıda aktarılanlardan anlaşılacağı üzere; günümüzde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de karz-ı hasen (güzel-faizsiz borç) biçiminde veya mudarebe (emek-sermaye ortaklığı) yoluyla kullandırılabilir fonlar; işyerlerinin özellikle planlama ile öngörülme-yen kısa vadeli, ani ortaya çıkan fon ihtiyaçlarını (çalışma sermayesi) karşılamak açısından çok yetersiz kalmaktadır. Bu ihtiyacı karşılamak bakımından en uygulanabilir yöntemin muamele-i şer’iyye oluşu, söz konusu yöntemin çok yaygın bir biçimde kullanılmasının temel gerekçesi olmuştur.

6.2. Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB)

Bu bankanın ülkemizde faizsiz kredi uygulamasını başlatmak ve geliştirmek amacı yönünde hiçbir şey yapamadığını belirtebiliriz. Bununla birlikte bazı gerekçeleri görme imkânı sağladığını da ifade edebiliriz. Öncelikle ‘faiz haramdır’, ‘borç verilen fonların bir fazlalıkla alınması faizdir’ gibi ifadeleri çoğu dindarın slogan halinde ifade etmesinin o tarihte reel bir karşılığının olmadığı görülmüş oldu. Bu gerçeğe hareketle:

- Yukarıdaki ifadeleri içselleştirmiş, iktisat ve finans alanlarında uzmanlaşmış yeterli sayıda yetişmiş elemana sahip olunması,
- Bu konuda İslam âleminde ve hatta kapitalist dünyada geliştirilen birikime de başvurulması,
- Ülkenin ekonomik atmosferinin de ideolojik bağnazlıkların etkisinden kurtarılmasının gerektiği, daha iyi anlaşılmış oldu.

Bundan sonra inceleyeceğimiz Özel Finans Kurumları (Katılım Bankaları) tecrübesinin, bu başarısız uygulamadan dersler çıkararak hayata geçirildiğini söyleyebiliriz.

6.3. Çok Ortaklı Şirketler

Bu tür şirketlerin ortaya çıkıp gelişmesinde, dini faktörün, başka bir ifadeyle İslam dinindeki riba (faiz) yasağının ciddi bir etkisi olduğu,

genel kabul gören bir değerlendirmedir. Dindar insanlar, faizin dinen yasak olduğu kabulüyle tasarruflarını faizle çalışan finans kurumlarında değerlendirmekten kaçınmışlar, o tarihlerde alternatif bir finans kurumunun bulunmaması dolayısıyla da bu şirketlerde ortak olmaya yönelmişlerdir.

Avrupa'da bulunan vatandaşlarımız ve bu şirketlerde ortak olanlara yönelik çalışmalarda dindarlığın bu yönelişteki etkisi açık biçimde görülmektedir. Bu yöndeki bir araştırmada, araştırmaya katılanların %95'inin kendini inançlı olarak tanımladığı görülmektedir (Küçükşen, 2012: 169).

Çoğu Avrupa'da işçi olan bu tasarrufçuların bu şirketlere yönelmesinde ikinci bir etkenin de vaad edilen kar oranları olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Şirketlere yeni ortaklar bulmak amacıyla Avrupalı işçilerimize ve yerli tasarruf sahiplerine yönelen temsilciler, adeta kar oranı vaadinde birbiriyle yarışıyorlardı. 1990'lı yıllarda yıl sonunda mark üzerinden %25, %30 oranında kar dağıtılacağı vaadiyle bavullarla para toplandı. Böylece bu şirketlere para yatıranlar, hem yüksek enflasyona karşı tasarruflarının değerini korumuş olacaklar hem de bankaların ödediği reel faizden daha yüksek getiri elde edeceklerdi. Yani hem haram olan faize bulaşmamış hem de garantili yüksek getiri elde etmiş olacaklardı.

Dağıtılacak kar oranının fonların işletmeye verilisi sırasında belirtilmesi ve neredeyse bu karın dağıtımının garanti gibi sunulması, banka mevduatlarına başlangıçta öngörülen faizden pek de farklılık arz etmiyordu. Bu nedenle çok ortaklı şirketlerin bu uygulaması belirli bir ölçüde tartışıldı. Bu deneyimden çıkarabileceğimiz başlıca sonuçları şöyle belirtebiliriz:

- Tasarrufçuların tasarruflarını karz-ı hasen (karşılıksız güzel borç) biçiminde işletmelere vermesini beklemek realiteye uygun düşmemekte. Karz-ı hasen'in ancak birbirlerini tanıyan iki kişi arasında ve sınırlı ölçüde gerçekleşebileceğini

söylemek (hele de yüksek enflasyon ortamında) hayatın gerçeklerine daha uygun olur.

- Tasarrufçu aynı zamanda yatırımcı demektir. Tasarruflarını, belli bir nema elde etmek üzere, kar edebileceğini düşündüğü kurumlara aktarma düşüncesindedir. Öyleyse, onların bu ihtiyacını karşılayabilecek ve riba (faiz) olarak nitelenmeyecek getiri sunabilecek yatırım araç ve kurumlarının geliştirilmesi gerekir.
- Çok ortaklıklı şirketlerin bu serüvenin sonunda karşılaştıkları başarısızlıkları ve sebep oldukları hayal kırıklıklarını da göz önünde tuttuğumuzda şu gerçeği de ifade etmek bir zorunluluk olmaktadır:

Tasarrufların doğru değerlendirilmesi, öncelikle hem işletme karlılığı hem de milli ekonomi açısından en verimli alanlara yönlendirilmesi gerekir. Bu ise ciddi fizibilite (yapılabilirlik) etüdü yapabilecek, işin gereğine uygun çalışma kuralları olan ve devletin sağlıklı biçimde denetlediği kurumlarla mümkün olabilir. Böylece hem ülkenin kıt kaynakları israf edilmeyerek rasyonel biçimde değerlendirilmiş, hem de tasarrufçuların hayal kırıklığına uğramaları önlenerek, gelecekte tasarruf isteklerinin daha da artması sağlanmış olur.

6.4. Katılım Bankaları

Gerek İslam âleminde gerekse ülkemizde riba’dan kaçınma çabalarının ulaştığı son kurumsal çözüm katılım bankalarıdır (Faizsiz Bankacılık- İslami Bankacılık). Bununla birlikte katılım bankalarının uygulamalarıyla ilgili olarak da birçok eleştiriler ortaya konulmaktadır.

En yoğun eleştiri ideal ile pratik farkıyla ilgilidir. Faizsizlik iddiasındaki bir finans kurumu için ideal fon kullandırma yöntemlerinin kar ve zarara katılım içeren yöntemler olmasına rağmen, bu mekanizmaların pratikte kullanım yoğunluğu, sistemin istisnası sayılacak görünümündedir. Bu husus konuyla ilgilenen herkesin muhakkak işaret ettiği bir olgudur. Bu yöndeki eleştirinin

diğer bir ifadesi, Türkiye'deki Katılım Bankalarının fon kullandırma uygulamasında çağdaş murabaha uygulamasının çok geniş bir hacme ulaşmasıdır (Örnek olarak: Polat, 2009: 103; Bulut ve Er, 2009: 21; Canbaz, 2016: 277). Murabaha uygulamasına karşı çıkanların başlıca itirazları şöyle sıralanabilir (Kardavi'den naklen Aktepe, 2010:).

- Burada faiz hilesi yapılmakta, alım-satım amaçlanmamaktadır.
- Hiçbir fakih bunun helal olduğunu söylememiştir.
- Burada iyne satışı söz konusudur ve o da haramdır.
- Burada bir satışta iki satış söz konusudur. Bu da yasaktır.
- Malik olunmayan bir şeyin satımı söz konusudur. Bu da yasaktır.
- Burada bağlayıcı vaad söz konusudur. Bu da uygun değildir.

Bu eleştirilenlerin tümünün geçersizliğiyle ilgili olarak Aktepenin kaynak olarak atf yaptığımız kitabının 78-84. sayfalarındaki izaha başvurulabilir. Burada sadece 'Hiçbir fakih bunun helal olduğunu söylememiştir.' İfadesi ile ilgili değerlendirmeyi özetlemenin yeterli olacağı düşüncesindeyiz. Çağdaş murabaha'da icra edilen işlemin caiz olduğu kanaatinde olan, gerek geçmişte gerekse çağdaş birçok âlim söz konusudur. Bunlar arasında birkaç örnek olarak Yusuf El Kardavi, Hayreddin Karaman, Hamdi Döndüren gibi isimleri sayabiliriz.

Yukarıdakilere ilave olarak, murabaha uygulamasına ilişkin başka bazı kuşklar da ileri sürülmekle birlikte, riba (faiz) duyarlılığına sahip kitlenin çoğunluğu nezdinde hem bu uygulama hem de katılım bankalarının fon toplama biçimi genel kabul görmüş durumdadır.

Katılım bankalarının murabaha'da uyguladığı kar oranlarının (vade farkı) faizli bankaların faiz oranlarına çok yakın oluşu da başka bir eleştiri konusudur. Bu hususta katılım bankalarının şu hususları dikkate alarak fon kullandırdıklarını göz önünde tutmak açıklayıcı olacaktır; yapılan işin veya satılan malın piyasadaki kar haddi, peşin ve vadeli alım satım fiyatı, iş yapılan müşterinin

pazarlık gücü (ölçeği, sağlamlığı, işin hacmi, müşterinin devamlılığı), enflasyon oranı, müşterinin yönelebileceği alternatif finansman kaynaklarının maliyeti, çalışılan sektörlerin durumu, tasarruf sahiplerinin beklentileri; ekonomideki beklentiler ve banka kredilerinin maliyeti (Canbaz, 2016: 227-228). Katılım bankalarının uyguladığı vade farkının piyasadaki vade farkı ve faiz oranlarından daha yüksek olduğunda bankadaki fonlar atılacak, daha düşük olması halinde katılım bankası tasarrufçuları tatmin edecek bir karlılığa ulaşamayacaktır. Bu durum dikkate alındığında söz konusu yakınlığın olayın doğası gereği olduğunu anlamak zor olmayacaktır.

Eleştirilere verilebilecek makul cevapların olması, yine de katılım bankacılığının temel felsefesinin kar-zarar ortaklığı ilkesine dayandığını unutturmamalıdır. Fon kullandırma işlemleri içinde çağdaş murabahanın oranının bugünkü düzeylerde kalması islami duyarlılığı olan kitleyi şu veya bu ölçüde rahatsız etmeye devam edecektir. Fonların şu andaki vade yapısı da katılım bankalarını, kısa vadeli faizsiz finansman aracı olarak murabahaya zorlamaktadır.

Bu mülahazalar göz önünde tutulduğunda, katılım bankalarının özellikle Amerika’da ciddi uygulama alanı bulan risk sermayesi ve kitle fonlaması gibi yöntemleri kendi bünyelerine adapte etmeleri gerektiğini belirtmek gerekir. Bu yöntemler hem tartışmasız faizsiz finansman teknikleridir hem de uzun vadeli yatırıma yönlendirilmiş fonların toplanmasına uygundur. Biz daha önceki bazı çalışmalarımızda bu önerileri yaptık (Çonkar, Çerçeve Dergisi, 1997; Çonkar ve Canbaz, 2018: 119-132; Canbaz ve Çonkar, 2018: 37-55).

Benzer öneriler Bulut ve Er’in yukarıda atıf yaptığımız çalışmalarında da bulunmaktadır. Yazarlar söz konusu çalışmalarında bu bağlamda iki finansal model önermektedirler: 1) Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Ortaklığı, 2) Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Fonları (Bulut ve Er, 2009: 61-67).

Ribadan kaçınma amaçlı biri uzun soluklu olmuş, diğersinin de uzun soluklu olacağı anlaşılan iki finansal kurum olan Osmanlı

dönemindeki para vakıfları ile Cumhuriyet dönemindeki katılım bankalarını göz önünde tuttuğumuzda katılım bankalarının para vakıflarına göre fon kullandırma uygulaması bakımından ribadan kaçınma amacına çok daha uygun kurumlar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Para vakıflarının uyguladığı muamele-i şer'iyeye, şeri hileye çok yakın bir uygulamadır. Hâlbuki katılım bankalarının uyguladığı çağdaş mudarebeye hile-i şer'iyeye demek mümkün olmadığı gibi, konuyla ilgili âlimlerin çoğunluğuna göre riba içermeyen bir uygulamadır.

Katılım bankalarını eleştirirken, onların faizli klasik mevduat bankalarının tam anlamıyla hâkim olduğu piyasada onlarla rekabet ederek kendilerine alan açmaya çalıştıklarını, tasarrufların belirli bir getiri beklentisiyle bu kurumlara fon yatırdıklarını, fon kullanacak olan müşterilerin ise mevduat bankalarından daha yüksek bir vade farkıyla karşılaştıklarında, faizsiz olduğunu iddia eden bir finans kurumunda fon maliyetinin daha yüksek oluşunu yadırgayarak eleştiri kervanına katılmaya meyilli olduğunu unutmadan daha insafli olmak gerektiği kanısındayız. Katılım bankalarının bankacılık sektörünün önemli bir aktörü haline gelecek kadar geliştiği, toplumda iş ve ticaret ahlakı seviyesinin yükseldiği bir ortamda faizsiz bankacılık ilkeleriyle daha bağdaşık hale gelebileceğini umut edebiliriz.

Sonuç

Ekonomi, toplumsal hayatın sağlıklı ve dengeli biçimde sürdürülebilmesi için kıt kaynakların en verimli biçimde kullanılarak ihtiyaçları karşılayacak ürünlerin üretilmesi, değişimi ve adil biçimde paylaşılması hedeflerine dönük bir bilim alanıdır. Ekonomik sistemin temel unsurları olan bireyler ve işletmelerin; üretim, yönetim, pazarlama gibi işleri yürütebilmeleri, gerekli finansal kaynakları en uygun koşullarla temin etmelerini gerektirir.

İslam toplumlarının ekonomik faaliyetleri etkin biçimde yürütme çabaları içinde çözüm geliştirmekte en çok zorlandıkları alan finans alanı olmuştur. Bilindiği gibi işletmelerin kurulup etkin

biçimde çalışabilmeleri için önce özkaynak sağlamaları gerekir. Daha sonra başvurulacak diğer kaynak ise yabancı kaynak, başka bir deyişle borçtur. Günümüz ekonomik siteminin özellikleri ve işleyişi; bir işletmeyi yeterli özkaynakla kurulup işe başlasa bile, çalışma sermayesi yönetimi ile ilgili olarak sık sık yabancı kaynağa başvurmak zorunda bırakılmaktadır.

Batı toplumları birkaç asırdır bu ihtiyacı banka sisteminden karşılamaktadır. İslam toplumları ise riba yasağı dolayısıyla yabancı kaynak (özellikle kısa vadeli borç) kullanımı ile ilgili olarak asırlar boyunca yeterli işlerlikte araçlar ve yöntemler geliştirememiştir.

Sorunu şöyle özetleyebiliriz: riba’nın yasak olduğu hususunda hiçbir tartışma yoktur. Ancak Kur’an-ı Kerim’de riba şiddetle yasaklanırken, riba’nın ne olduğu hususunda hiçbir tanımlama veya açıklama yer almamıştır. Tanımlamanın olmayışı, bizi o dönemde riba’nın bilinen bir işlem olduğu düşüncesine yöneltmektedir. Bu durumda cahiliye döneminde riba’nın ne olduğunu belirlemek gerekmektedir. Bu hususta da farklı görüşler söz konusudur. Bazı âlimler cahiliye riba’sının borcun vadesini uzatma sırasında istenilen fazlalık olduğunu savunurken, âlimlerin çoğunluğu ister başlangıçta ister vade uzatma sırasında, ister ölçülü, ister kat kat olsun ana paraya ilave olarak istenecek her fazlalığın riba olduğu görüşündedir.

Öte yandan riba ile ilgili çok sayıda hadis söz konusudur. Bir yandan riba’yı kesinlikle yasaklayan ayetin en son nazil olan ayetlerden olduğu söylenirken, öte yandan farklı zamanlarda ifade edilen riba ile ilgili çok sayıda hadisin olması da izaha muhtaç bir husus olarak görünmektedir. Bu durumda riba’nın ne olup ne olmadığı; cahiliye ribasının ne olduğu ve çok sayıda hadis esas alınarak belirlenmeye çalışılmıştır.

İşaret edilmesi gereken diğer bir husus, riba ve faiz kavramlarının birebir örtüşüp örtüşmediği konusudur. Bu konuda ağırlıklı görüş her ikisinin birebir örtüştüğü yönündedir. Bununla birlikte gerek İslam âleminde gerekse ülkemizde bu ikisini aynı kabul

etmeyen, özellikle devletin düzenleme ve denetimi çerçevesindeki kurumsal borç verme uygulamasındaki faizin riba ile aynı şey olmadığını, riba'nın haram ve fakat bu çerçevedeki faizin caiz olduğunu savunanlar da az değildir.

Ülkemizin tarihinde faizden kaçınma amacıyla geliştirilmiş kurumlar olarak öncelikle Osmanlı döneminde para vakıfları ve onun uygulamasını ele aldık. Cumhuriyet döneminde ise 1975 yılında kurulmuş olan Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası, 1980 sonrası yaygınlaşıp 2000'li yılların başlarında önemli ölçüde hayal kırıklığına yol açmış olan (en bilinen örneği YİMPAŞ) çok ortaklı şirketler ve son olarak da ilk örnekleri 1985 yılında kurulan, o zamanki adıyla Özel Finans Kurumları, yeni adıyla Katılım Bankaları incelenmiştir.

Para vakıfları neredeyse Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren görülen ve Cumhuriyet'in başlangıcında tasfiye edilen, büyük ölçüde bize has kurumlardır. Vakfedilen paranın muamele-i şer'iyye denilen bir yöntemle işletilerek nemalandırıldığı, elde edilen gelirlerin çeşitli sosyal hizmetler, eğitim ve sağlık kurumları gibi alanlarda kullanıldığı kurumlardır para vakıfları. Hem kısa vadeli fon ihtiyacı olanları tefecilerin eline düşmekten kurtarıcı bir işlev ifa etmişler, hem de özellikle Rumeli'deki yukarıda belirttiğimiz birçok hizmetin yürütülmesini sağlamışlardır. Ancak fon kullandırma uygulamasının hile-i şer'iyye niteliğinde olduğu yönünde ciddi eleştirilerle de karşılaşmışlardır.

Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası'nın iki özel amacından biri faizsiz kredi uygulaması yapmaktı. Ancak bu alanda ciddi bir uygulama yapamadı ve bu amaçtan 1978 yılında vazgeçildi.

Çok ortaklı şirketler, faizden kaçınmak ama tasarrufunu da faizsiz bir gelir sağlamak amacındaki çok sayıda tasarruflu (özellikle Avrupa'daki Türk işçilerden) olağanüstü tutarlarda fon topladılar. Ancak dağıtılacak karı fon toplarken ilan etmek gibi riba açısından tartışılabilir yöntemler kullandılar. Ticaret ve sanayi ile ilgilenen birer anonim şirket oldukları halde, bir bankanın

vadesiz mevduatıymişçasına ortakların ortaklık paylarını istedikleri anda geri ödeme taahhüdünde bulundular. Sonuç olarak, kar-zarar ortaklığı uygulaması alanında büyük bir hayal kırıklığına sebep olarak tarihe karıştılar.

1985’te Özel Finans Kurumları olarak yaşamına başlayan Katılım Bankaları ise İslam âleminin bazı ülkelerinde 1970’lerde başlayan İslam Bankacılığı tecrübesinin ülkemize uyarlanması olarak tanımlanabilir. İslam bankacılığının temel felsefesinin fon kullandırmada kar ve zarara ortaklık olduğu belirtilmektedir. Ancak kar ve zarara ortaklık biçiminde fon kullandırma daha ziyade uzun vadeli ve proje bazlı fon ihtiyaçlarının karşılanmasına daha uygundur. İş ve ticaret ahlaki düzeyinin yüksek olduğu bir ekonomik ortamda uygulanmaya daha uygundur. Yani yönetimi zordur. Öte yandan tasarrufçulardan toplanan fonlar büyük ölçüde kısa vadeli olmaktadır. Bütün bu nedenlerle katılım bankalarının fon kullandırmasında, kar-zarar ortaklığı biçimindeki araçlara pek fazla başvurulamamakta, fon kullandırmada büyük ağırlık kısa vadeli kullanıma uygun olan murabaha (peşin alış-vadeli kâr payı ilaveli satış) yönteminde toplanmaktadır. Bu yönetime ilişkin olarak ise, faiz hilesi olduğu, uygulanan vade farkı veya kâr payının banka kredi faiz oranlarıyla hemen hemen aynı olduğu gibi eleştiriler yoğun biçimde yapılmaktadır. Bu eleştirileri yapanlara, uygulamanın riba içermediği hususunda fıkıh âlimleri yeterli cevap vermektedir. Bizde burada ilave olarak eleştiri sahiplerine şu hususları da tekrar düşünerek konuya daha insafli yaklaşmalarını, başka bir ifade ile kısa vadeli fon ihtiyacı olanlara empati yaparak yaklaşmalarını tavsiye ediyoruz:

- Kısa vadeli fon ihtiyacını karşılamak için sizin önerdiğiniz, daha uygun ama işlerliği olan bir yöntem var mı?

- Murabaha ile karşılaştırıldığında çok daha riba’ya yakın duran muamele-i şer’iyye yöntemini uygulayan para vakıfları, başta Ebussuud Efendi olmak üzere toplumumuzun saygı ile andığı birçok Osmanlı âliminin onayıyla faaliyette bulunmuştur. Hatta,

İbn-i Kemal, insanların tefecilerin ellerine düşmesini engellediği için uygulamanın sevap olarak nitelenmesi gerektiğini söylemiştir.

Bu mülahazalarımıza karşın, katılım bankalarının kâr-zarar ortaklığı felsefesine uygun, bilinen ve gelişmiş batı ülkelerinde uygulanan yöntemleri uygulamaya geçirmek hususunda daha gayretli olmalarını da beklemek hakkımızdır. Bu bağlamda risk sermayesi finansmanı ve kitle fonlaması yöntemlerini uygulamaya geçirme yönünde çaba harcamalı ve düzenleme yapmalıdırlar.

Bir başka önerimiz de uzun vadeli yeni İslami finans araçlarının geliştirilmesi için, bu amaçla kurulmuş araştırma merkezlerine destek vermeleri yönündedir.

Belirttiğimiz öneriler yönünde çabalarını artırmaları durumunda, kendilerine yönelik eleştirilerin de azalacağı kanaatimizi belirterek çalışmamızı sonlandırıyoruz.

Kaynakça

- Aktepe, İ. E. (2010). *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Alper, D., Erdoğan, C. (2009). 16 ve 18. Yüzyıl Arasında Bursa Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri. *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 27(1), 85-99.
- Bayındır, A. (2007). *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Bulut, H. İ., Er, B. (2009). Katılım Bankacılığında İki Yeni Finansal Teknik Önerisi: Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Ortaklıkları ve Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Fonları. (Düz.) A. Yabanlı, *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı* (s. 11-75). İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Canbaz, M. (2016). *Katılım Bankacılığı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Canbaz, M. F., Çonkar, M. K. (2018). Girişimcilere Faizle Borçlanmaya Alternatif İslami Bir Yöntem: Kitle Fonlaması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 37-55.
- Çizakça, M. (1993). *Risk Sermayesi, Özel Finansal Kurumları ve Para Vakıfları*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayını.

- Çonkar, K. (1988). *Kalkınma Bankacılığı ve Türkiye'deki Uygulama*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Çonkar, M. K. (1997). Kar Ortaklığı Esaslı Kredi ve Risk Sermayesi Finansman Yöntemi. *Çerçeve Dergisi*, 5(20).
- Çonkar, M. K., Canbaz, M. F. (2018). Kitle Fonlaması Finansman Yöntemi: Türkiye'de Sistemin Geliştirilmesine Yönelik Öneriler. *Optimum: Journal of Economies and Management*, 5(2), 118-132.
- Döndüren, H. (1993). *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. İstanbul: Ahıska Yayınevi.
- Ekinci, A. (tarih yok). *Vakf-ı Nukudi*. www.paravakfi.blogspot.com.tr: www.paravakfi.blogspot.com.tr adresinden alındı
- Güngör, K. (2009). Bir Finansal Araç Olarak Katılım Bankacılığı: Tespitler-Teklifler. (Düz.) A. Yabanlı, *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı* (s. 207-271). içinde İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Koyunoğlu, H. (2008). Para Vakıfları, Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması. *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 253-304.
- Öz, S. (2013). *Şirketlerin Dini ve Toplumsal Temelleri*. (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Polat, A. (2009). Katılım Bankacılığı: Dünya Uygulamalarına İlişkin Sorunlar-Fırsatlar; Türkiye İçin Projeksiyonlar. (Düz.) A. Yabanlı, *Finansal Yenilikler ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı* (s. 77-120). İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Sarıoğlu, P. (2003). *Local Development, YİMPAŞ Case*. Ankara: ODTÜ, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- TBMM. (2003). *10/16, 262 esas numaralı ve 1061 Sayılı Araştırma Komisyonu Raporu*.
- Tunç, H. (2013). *Katılım Bankacılığı, Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması* (10. Baskı). İstanbul: Nesil Yayınları.
- Uludağ, S. (1988). *İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*. İstanbul: Dergah Yayınları.

TÜRKİYE'DE FİNANSAL ERİŞİM VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: EŞBÜTÜNLEŞME VE NEDENSELLİK ANALİZİ

Bekir KAYA

Öğr. Gör. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Sosyal Bilimler
Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü,
bekir.kaya@hbv.edu.tr

Özet

Bu çalışmanın amacı, 2010Q1-2018Q1 dönemine ilişkin üçer aylık verileri kullanarak, Türkiye'de finansal erişim ile ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkilerinin incelenmesidir. Çalışmada, değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin incelenmesi amacıyla ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Sınır testi sonuçları, Türkiye'de finansal erişim ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığına dair bulgular sağlamıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının belirlenmesinin ardından, değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri incelemek üzere VECM Granger nedensellik testi kullanılmıştır. VECM Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, finansal erişimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, arz takipli hipotezi destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Erişim, Ekonomik Büyüme, Eşbütünleşme Analizi, Granger Nedensellik Testi

Abstract

The aim of this study is to investigate the cointegration and causality relationships between financial inclusion and economic growth in Turkey using quarterly data for the period 2010Q1-2018Q1. In this study, Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds testing approach is employed to test the existence of cointegration relationship between the variables. The results of the bounds test show that there is a cointegration

relationship between financial inclusion and economic growth in Turkey. After determining the presence of the cointegration relationship, VECM Granger causality test is used to examine the causal relationships between variables. According to the results of the VECM Granger causality test, one-way causality relationship from financial inclusion to economic growth was determined. The findings of the study support the supply-leading hypothesis.

Keywords: Financial Inclusion, Economic Growth, Cointegration Analysis, Granger Causality Test

Giriş

Finansal erişim, bireylerin ve işletmelerin, işlem yapma, ödeme, tasarruf, kredi ve sigorta gereksinimlerini sürdürülebilir ve sorumlu bir yolla karşılamak için, kullanışlı ve uygun maliyetli finansal ürünlere ve hizmetlere erişebilmesidir.¹ Dünya Bankası verilerine göre, dünyada resmi bir finansal kurumda hesabı olan 15 yaş üstü yetişkinlerin oranı 2011 yılında %51, 2014 yılında %62, 2017 yılında %69 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum finansal erişimin dünyada her geçen gün arttığını göstermektedir. Türkiye’de ise bu oran 2011 yılında %58, 2014 yılında %57, 2017 yılında ise %69 düzeyindedir.² Türkiye Bankalar Birliği verilerine göre ise Türkiye’deki toplam mevduat hesap adedi³; 2011 yılında 112 milyon iken, 2014 yılında bu sayı 156 milyona, 2017 yılı sonunda ise 163 milyona yükselmiştir.⁴

¹ <http://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/overview#1>, 25.06.2018.

² <https://globalindex.worldbank.org/#GF-ReportChapters>, 25.06.2018.

³ Tasarruf mevduatı, resmi kuruluş mevduatı, ticari kuruluş mevduatı, bankalar arası mevduat, döviz tevdiat hesabı, diğer kuruluşlar mevduatı, kıymetli madenler depo hesapları toplamından oluşmaktadır.

⁴ <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>, 09.07.2018.

Finansal erişimin artan önemi son yıllarda araştırmacıların ilgisini bu yöne çekmiştir. Finansal erişim ile ilgili Türkiye ölçeğinde yapılan çalışmaların sayısının azlığı ve bu konunun güncelliği çalışmanın yapılmasındaki en önemli gerekçeyi oluşturmaktadır. Türkiye’de finansal erişim ile ekonomik büyüme arasındaki eşbütünlük ve nedensellik ilişkilerinin incelenmesinin amaçlandığı çalışmanın ikinci kısmında literatür incelemesine, üçüncü kısmında analizde kullanılan veri setine ve yöntemine, dördüncü kısmında yapılan analiz sonuçlarına ve son kısımda ulaşılan sonuçların değerlendirilmesine ve önerilere yer verilmiştir.

Literatür İncelemesi

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, araştırmacıların bazı çalışmalarda finansal erişimin belirleyicilerinin tespitine, bazı çalışmalarda ise finansal erişim ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesine yöneldiği görülmektedir. Fungacova vd. (2015), Chikalipah (2016), Soumare vd. (2016), Evans vd. (2016) çalışmalarında finansal erişimin belirleyicilerini tespit etmeye yönelmiştir. Sarma vd. (2011), Alter vd. (2015) finansal erişim ve kalkınma arasındaki ilişkiyi; Andrianaivo vd. (2011), Michael vd. (2014), Sharma (2016), Saab (2017), Okoye vd. (2017), Kim vd. (2018) ise finansal erişim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Çalışmalarda finansal erişim verileri için başvurulacak kaynaklardan biri Dünya Bankası tarafından oluşturulan veri tabanıdır⁵. Bu veri tabanı kullanıcılarına hesap sahipliği, ödeme, tasarruf, kredi ve finansal dayanıklılık konularında 200’den fazla gösterge sağlamaktadır.⁶ Bu veri tabanındaki finansal erişim verilerinin kullanıldığı çalışmalara Fungacova vd. (2015), Sharma (2016), Chikalipah (2016), Soumare vd. (2016), Saab (2017), Kim vd. (2018) örnek gösterilebilir. Bazı çalışmalarda ise, analizin

⁵ The Global Findex Database

⁶ <https://globalfindex.worldbank.org/>, 25.06.2018.

yapıldığı ülkelerin yetkili kurumları tarafından yayımlanan finansal erişim verileri kullanılmıştır. Michael vd. (2014) ve Okoye vd. (2017) tarafından yapılan çalışmalar buna örnek gösterilebilir.

Finansal erişim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda, ekonomik büyüme ve finansal erişim göstergesi olarak kullanılan değişkenler farklılaşmaktadır. Michael vd. (2014) gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH), Andrianaivo vd. (2011), Sharma (2016) kişi başı reel GSYH, Sarma vd. (2011), Kim vd. (2018) kişi başı GSYH, Saab (2017), Okoye vd. (2017) GSYH büyüme oranı ve Chikalipah (2016) reel GSYH büyüme oranı değişkenini ekonomik büyüme göstergesi olarak kullanmıştır. Kim vd. (2018) 100.000 kişi başı otomatik vezne makinesi sayısı (atm), 100.000 kişi başı banka şubesi sayısı, 1.000 kişi başı mevduat hesabı sayısı, 1.000 kişi başı kredi hesabı sayısı, hayat sigortası primi/GSYH oranı değişkenlerini finansal erişim göstergesi olarak kullanmıştır. Sharma (2016) tarafından yapılan çalışmada ise Kim vd. (2018)'in çalışmasına benzer değişkenler kullanılmakla birlikte farklı olarak mevduat/GSYH oranı ve kredi/GSYH oranı değişkenleri kullanılmıştır. Okoye vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada ise Sharma (2016)'nın çalışmasındakilere benzer oranlar finansal erişim göstergesi olarak kullanılmıştır.

Literatürdeki çalışmalar kapsamına göre sınıflandırıldığında ise, tek bir ülke bazında yapılabildiği gibi, birden fazla ülke verisinin aynı modeller içinde dikkate alındığı da görülmektedir. Fungacova vd. (2015), Sharma (2016), Okoye vd. (2017) çalışmalarında tek bir ülke ölçeğinde modellere yer verirken, Alter vd. (2015), Chikalipah (2016), Soumare (2016), Saab (2017) ve Kim vd. (2018) tarafından yapılan çalışmalarda birden fazla ülkenin verisi aynı model içerisinde dikkate alınmıştır.

Yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuçlar da farklılaşma göstermektedir. Andrianaivo vd. (2011), Michael vd. (2014), Sharma (2016), Kim vd. (2018) çalışmalarında finansal erişimin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi bulunduğu yönünde bir

sonuca ulaşırken; Okoye vd. (2017) Nijerya için gerçekleştirilen çalışmada finansal erişimin ekonomik büyümeyi desteklemediği sonucuna ulaşmıştır. Sarma vd. (2011) ise, kişi başı GSYH düzeyinin bir ülkedeki finansal erişim düzeyini açıklamada önemli bir faktör olduğu yönünde bir sonuca ulaşmıştır.

Türkiye ölçeğinde de finansal erişim ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Terzi (2015) çalışmasında Türkiye’de küçük ve orta büyüklükteki işletmeler ölçeğinde finansal erişimde yaşanan gelişmelere yer vermiştir. Yorulmaz (2013) tarafından yapılan çalışmada ise, Türkiye’de bölgesel finansal erişim endeksleri oluşturulmuştur. Bu endeksler ile finansal erişim ile bölgelerin gelişmişlik düzeyleri arasında aynı yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ozili (2018) tarafından yapılan çalışmada dijital finans ve dijital finansın finansal erişim, finansal istikrar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Dijital finansın gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerde olumlu etkileri olduğu gibi, çeşitli zorlukları da beraberinde getirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Veri ve Yöntem

Finansal erişim ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için kullanılan temel ampirik modeller denklem (1) (2) (3) ve (4)’te gösterilmektedir.

$$gsyh_t = \alpha + \beta atm_sayisi_t + \mu_t$$

(1)

$$gsyh_t = \alpha + \beta banka_karti_sayisi_t + \mu_t$$

(2)

$$gsyh_t = \alpha + \beta kredi_karti_sayisi_t + \mu_t$$

(3)

$$gsyh_t = \alpha + \beta pos_sayisi_t + \mu_t$$

(4)

Modellerde ekonomik büyümenin ölçüsü *gsyh*, finansal erişimin ölçüleri ise *atm_sayisi*, *banka_karti_sayisi*, *kredi_karti_sayisi* ve *pos_sayisi* değişkenleridir. μ_t ise hata terimini göstermektedir. *gsyh*, zincirlenmiş hacim endeksi bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim oranıdır. *gsyh* verileri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nden sağlanmıştır. Finansal erişim verilerinden *atm_sayisi* Türkiye'deki bankaların ATM sayısını, *banka_karti_sayisi* Türkiye'deki bankaların müşterilerine verdiği banka kartı sayısını, *kredi_karti_sayisi* Türkiye'deki bankaların müşterilerine verdiği kredi kartı sayısını, *pos_sayisi* ise Türkiye'deki bankaların satış noktası terminali sayısını ifade etmektedir. Finansal erişim verileri, bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim oranı olarak dikkate alınmıştır. Finansal erişim verileri Bankalararası Kart Merkezi A.Ş.'den sağlanmıştır. Analiz dönemi, 2010Q1 ile 2018Q1 arasındaki üç aylık dönemleri kapsamaktadır.

Çalışmada finansal erişim ile ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ilişkisini incelemek için Pesaran vd. (1999) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşımın tercih edilmesinin nedeni, diğer eşbütünleşme testlerine göre sahip olduğu avantajlardır. İlk olarak bu yöntem, eşbütünleşme ilişkisine bakılacak değişkenlerin tamamen I(0), tamamen I(1) veya karşılıklı olarak birbiriyle bütünleşmiş (aynı dereceden durağan) olup olmadıklarına bakılmaksızın uygulanabilmektedir (Pesaran vd. 2001). Öte yandan küçük örneklem büyüklüğüne sahip çalışmalara da uygulanabilmektedir (Narayan vd. 2004). Ayrıca değişkenlerin modele uygun gecikme uzunluğu ile dahil edilmesi içsellik ve otokorelasyon problemlerini ortadan kaldırmaktadır (Pesaran vd. 2001).

Finansal erişim ile ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tahmin etmek için kullanılan ARDL modelleri (5) (6) (7) (8) aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

$$\Delta gsyh_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^{q1} \theta_{1i} \Delta gsyh_{t-i} + \sum_{j=0}^{r1} \beta_{1j} \Delta atm_sayisi_{t-j} + \gamma_1 gsyh_{t-1} + \gamma_2 atm_sayisi_{t-1} + \mu_{1t} \quad (5)$$

$$\Delta gsyh_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^{q1} \theta_{1i} \Delta gsyh_{t-i} + \sum_{j=0}^{r1} \beta_{1j} \Delta banka_karti_sayisi_{t-j} + \gamma_1 gsyh_{t-1} + \gamma_2 banka_karti_sayisi_{t-1} + \mu_{1t} \quad (6)$$

$$\Delta gsyh_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^{q1} \theta_{1i} \Delta gsyh_{t-i} + \sum_{j=0}^{r1} \beta_{1j} \Delta kredi_karti_sayisi_{t-j} + \gamma_1 gsyh_{t-1} + \gamma_2 kredi_karti_sayisi_{t-1} + \mu_{1t} \quad (7)$$

$$\Delta gsyh_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^{q1} \theta_{1i} \Delta gsyh_{t-i} + \sum_{j=0}^{r1} \beta_{1j} \Delta pos_sayisi_{t-j} + \gamma_1 gsyh_{t-1} + \gamma_2 pos_sayisi_{t-1} + \mu_{1t} \quad (8)$$

(5) (6) (7) (8) nolu denklemlerde Δ birinci fark operatörünü; q ve r en uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. Ayrıca, θ_{1i} ve β_{1j} kısa dönem dinamikleri temsil etmekte, γ 'ların yer aldığı denklemlerin ikinci kısmı ise uzun dönem ilişkiye karşılık gelmektedir.

Oluşturulan denklemlerde değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin varlığı, ARDL sınır testi ile hesaplanan F istatistiği, Narayan (2005) tarafından oluşturulan kritik değerler ile karşılaştırılarak belirlenmektedir. Hesaplanan F istatistiğinin üst kritik değer üzerinde olması durumunda eşbütünlüşme ilişkisinin varlığı kabul edilirken, alt kritik değer altında kalması durumunda eşbütünlüşme ilişkisinin varlığı reddedilmektedir.

Değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin varlığı tespit edildikten sonra, (9) (10) (11) (12) nolu denklemlerde yer alan uzun dönem modeller, (13) (14) (15) (16) nolu denklemlerde yer alan kısa dönem modeller tahmin edilmektedir.

$$gshy_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^{q2} \theta_{2i} gshy_{t-i} + \sum_{j=0}^{r2} \beta_{2j} atm_sayisi_{t-j} + \mu_{2t} \quad (9)$$

$$gshy_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^{q2} \theta_{2i} gshy_{t-i} + \sum_{j=0}^{r2} \beta_{2j} banka_karti_sayisi_{t-j} + \mu_{2t} \quad (10)$$

$$gshy_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^{q2} \theta_{2i} gshy_{t-i} + \sum_{j=0}^{r2} \beta_{2j} kredi_karti_sayisi_{t-j} + \mu_{2t} \quad (11)$$

$$gshy_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^{q2} \theta_{2i} gshy_{t-i} + \sum_{j=0}^{r2} \beta_{2j} pos_sayisi_{t-j} + \mu_{2t} \quad (12)$$

$$\Delta gshy_t = \alpha_3 + \sum_{i=1}^{q3} \theta_{3i} \Delta gshy_{t-i} + \sum_{j=0}^{r3} \beta_{3j} \Delta atm_sayisi_{t-j} + \delta ECT_{t-1} + \mu_{3t} \quad (13)$$

$$\Delta gshy_t = \alpha_3 + \sum_{i=1}^{q3} \theta_{3i} \Delta gshy_{t-i} + \sum_{j=0}^{r3} \beta_{3j} \Delta banka_karti_sayisi_{t-j} + \delta ECT_{t-1} + \mu_{3t} \quad (14)$$

$$\Delta gshy_t = \alpha_3 + \sum_{i=1}^{q3} \theta_{3i} \Delta gshy_{t-i} + \sum_{j=0}^{r3} \beta_{3j} \Delta kredi_karti_sayisi_{t-j} + \delta ECT_{t-1} + \mu_{3t} \quad (15)$$

$$\Delta gshy_t = \alpha_3 + \sum_{i=1}^{q3} \theta_{3i} \Delta gshy_{t-i} + \sum_{j=0}^{r3} \beta_{3j} \Delta pos_sayisi_{t-j} + \delta ECT_{t-1} + \mu_{3t} \quad (16)$$

(13) (14) (15) (16) nolu denklemlerde δ hata düzeltme terimi (ECT) katsayısını ifade etmektedir. Negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir hata düzeltme terimi katsayısı, değişkenler arasında kurulan uzun dönem ilişkiyi teyit etmektedir ve kısa dönemde değişkenler arasında ortaya çıkan sapmaların uzun dönem denge düzeyine yakınsama hızını göstermektedir (Kaya vd. 2017).

Modellerin uygunluğunu kontrol ederken, otokorelasyon için Breusch-Godfrey Breusch (1978), Godfrey (1978a) LM testi, normallik için Jarque-Bera Jarque vd. (1980) testi, değişen varyans için Breusch-Pagan-Godfrey (BPG) Breusch vd. (1979), Godfrey (1978b) testi ve fonksiyonel biçim için Ramsey (1969) tarafından önerilen RESET testi yapılmıştır. Tanısal testlere ek olarak, tahmin edilen katsayıların istikrarlı olup olmadığını test etmek üzere, Brown vd. (1975) tarafından önerilen kümülatif toplam (cumulative sum - CUSUM) ve karelerin kümülatif toplamı (cumulative sum of squares - CUSUMSQ) testleri uygulanmıştır.

Eşbütünlük ilişkisinin varlığı, belirlenen değişkenler arasında en azından tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermektedir (Engle vd. 1987, Granger 1988). Nedensellik ilişkisinin belirlenmesi için vektör hata düzeltme modeline (VECM) dayalı Granger nedensellik testi uygulanmaktadır. VECM Granger nedensellik testi, değişkenler arasındaki uzun dönem, kısa dönem ve güçlü nedensellik ilişkilerini belirlemeye imkân sağlamaktadır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek için kurulan modeller denklem (17) (18) (19) (20)'de gösterilmektedir.

$$\Delta gsyh_t = \alpha_4 + \sum_{i=1}^{q4} \theta_{4i} \Delta gsyh_{t-i} + \sum_{j=0}^{r4} \beta_{4j} \Delta atm_sayisi_{t-j} + \delta_1 ECT_{t-1} + \mu_{4t} \quad (17)$$

$$\Delta gsyh_t = \alpha_4 + \sum_{i=1}^{q4} \theta_{4i} \Delta gsyh_{t-i} + \sum_{j=0}^{r4} \beta_{4j} \Delta banka_karti_sayisi_{t-j} + \delta_1 ECT_{t-1} + \mu_{4t} \quad (18)$$

$$\Delta gsyh_t = \alpha_4 + \sum_{i=1}^{q4} \theta_{4i} \Delta gsyh_{t-i} + \sum_{j=0}^{r4} \beta_{4j} \Delta kredi_karti_sayisi_{t-j} + \delta_1 ECT_{t-1} + \mu_{4t} \quad (19)$$

$$\Delta gsyh_t = \alpha_4 + \sum_{i=1}^{q4} \theta_{4i} \Delta gsyh_{t-i} + \sum_{j=0}^{r4} \beta_{4j} \Delta pos_sayisi_{t-j} + \delta_1 ECT_{t-1} + \mu_{4t} \quad (20)$$

(17) (18) (19) ve (20) nolu denklemlerde, Δ fark operatörü, μ_{4t} ortalaması sıfır, varyansı sabit, otokorelasyonsuz rassal hata terimi ve ECT_{t-1} gecikmeli hata düzeltme terimidir. ECT_{t-1} katsayısının (δ_i) t-istatistiğinin anlamlı olması, değişkenler arasında uzun dönemli nedenselliğin varlığını, gecikmeli bağımsız değişkenlere ait katsayıların F istatistiğinin anlamlı olması kısa dönem nedenselliğin varlığını göstermektedir (Öner-Kaya vd. 2017). Gecikmeli hata düzeltme terimi ve gecikmeli bağımsız değişkenlere ait katsayıların birlikte dikkate alınmasıyla ulaşılan F istatistiğinin anlamlı olması ise güçlü nedenselliğin varlığına işaret etmektedir.

Analiz Sonuçları

Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkini incelemek için öncelikle serilerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi gerekir. Çünkü serilerin I(2) düzeyinde durağan olması durumunda (Narayan 2005) tarafından sağlanan kritik değerler kullanılamamaktadır. Bu amaçla serilerin durağanlık sınaması için, Dickey vd. (1979, 1981) tarafından geliştirilen Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır. ADF birim kök testi sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	t-istatistiği (Düzye)		t-istatistiği (Birinci Fark)	
	Sabitli	Trend ve Sabitli	Sabitli	Trend ve Sabitli
<i>gsyh</i>	-2,885407*	-5,129702***	-4,984390***	-4,327453**
<i>atm_sayisi</i>	-0,193427	-2,203345	-3,579096**	-3,653557**

<i>banka_karti_sayisi</i>	-1,588149	-1,438683	-4,284696***	-4,117266**
<i>kredi_karti_sayisi</i>	-1,070650	-1,145931	-4,037644***	-3,997458**
<i>pos_sayisi</i>	0,119807	-1,911549	-6,573349***	-6,598621***

Not: *** %1 düzeyinde, ** %5 düzeyinde ve * %10 düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı göstermektedir.

Kaynak: Tablo, EViews (Versiyon 10) programı ile elde edilen veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 1'deki sonuçlara göre, *gsyh* değişkeni sabitli, sabitli ve trendli modelde $I(0)$ ve $I(1)$ 'dir. *atm_sayisi*, *banka_karti_sayisi*, *kredi_karti_sayisi* ve *pos_sayisi* değişkenleri ise sabitli, sabitli ve trendli modelde $I(1)$ 'dir. Bu sonuçlara göre değişkenlerin durağanlık seviyeleri farklı olmakla birlikte hiçbir değişken $I(2)$ olmadığından eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ARDL sınır testi yaklaşımı ile sorgulanabilmektedir. Bu amaçla oluşturulan modellere uygulanan ARDL sınır testi sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır. Modellerde uygun gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 2. ARDL Sınır Testi Sonuçları

ARDL Modeli 1		F-istatistiği	k	χ^2_{LM}	χ^2_{NORM}	χ^2_{HET}	χ^2_{RESET}
$F_{gsyh}(gsyh atm_sayisi)$	ARDL(1,3)	12,02874	1	0,544097 (0,6575)	1,051760 (0,5910)	0,557009 (0,7317)	0,051900 (0,8218)
Kritik Sınır Değerleri		(Narayan 2005)					
			I(0)	I(1)			
			6,027	6,76			
			4,09	4,663			
			3,303	3,797			
ARDL Modeli 2		F-istatistiği	k	χ^2_{LM}	χ^2_{NORM}	χ^2_{HET}	χ^2_{RESET}
$F_{gsyh}(gsyh banka_karti_sayisi)$	ARDL(4,1)	10,59162	1	1,598664 (0,2206)	0,343782 (0,8420)	1,107221 (0,3947)	0,306880 (0,5857)
Kritik Sınır Değerleri		(Narayan 2005)					
			I(0)	I(1)			
			7,593	8,35			
			5,377	5,963			
			4,427	4,957			

ARDL Modeli 3		F- istatistiği	k	χ^2_{LM}	χ^2_{NORM}	χ^2_{HET}	χ^2_{RESET}
$F_{gsyh}(gsyh kredi_karti_sayisi)$	ARDL(5,1)	8,041177	1	2,711550 (0,1170)	3,303532 (0,1917)	1,888746 (0,1218)	0,739141 (0,4012)
Kritik Sınır Değerleri		(Narayan 2005)					
			I(0)	I(1)			
%1			7,593	8,35			
%5			5,377	5,963			
%10			4,427	4,957			
ARDL Modeli 4		F- istatistiği	k	χ^2_{LM}	χ^2_{NORM}	χ^2_{HET}	χ^2_{RESET}
$F_{gsyh}(gsyh pos_sayisi)$	ARDL(4,1)	5,493356	1	2,604841 (0,1215)	0,611707 (0,7364)	1,230394 (0,3288)	0,049911 (0,8254)
Kritik Sınır Değerleri		(Narayan 2005)					
			I(0)	I(1)			
%1			6,027	6,76			
%5			4,09	4,663			
%10			3,303	3,797			

Not: χ^2_{LM} otokorelasyon testi; χ^2_{NORM} normal dağılım testi; χ^2_{HET} değişen varyans testi; χ^2_{RESET} model tanımlama testidir.

Tanısal testler için olasılık (p) değerleri parantez içinde belirtilmiştir.

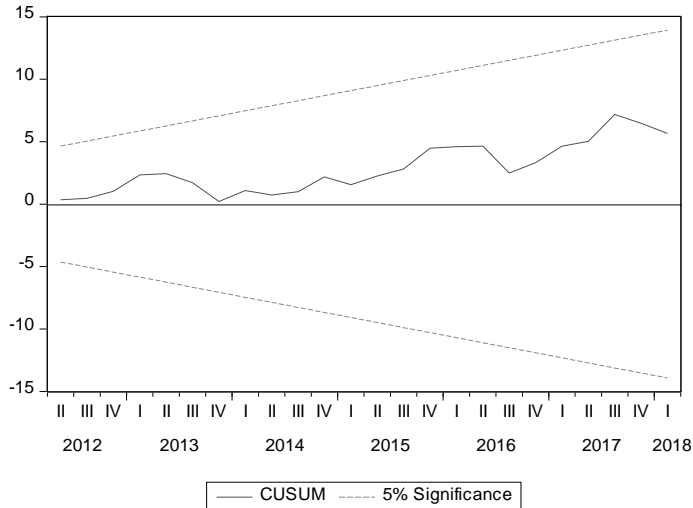
Kaynak: Tablo, EVIEWS (Versiyon 10) programı ile elde edilen veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

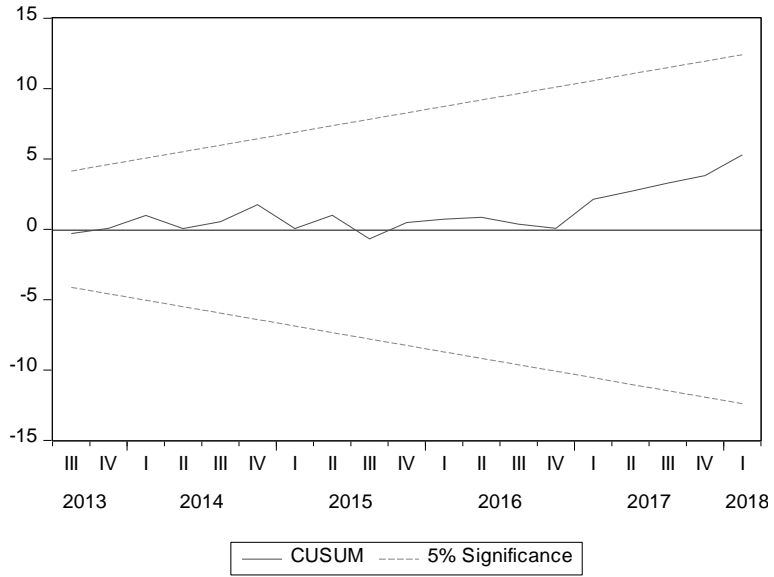
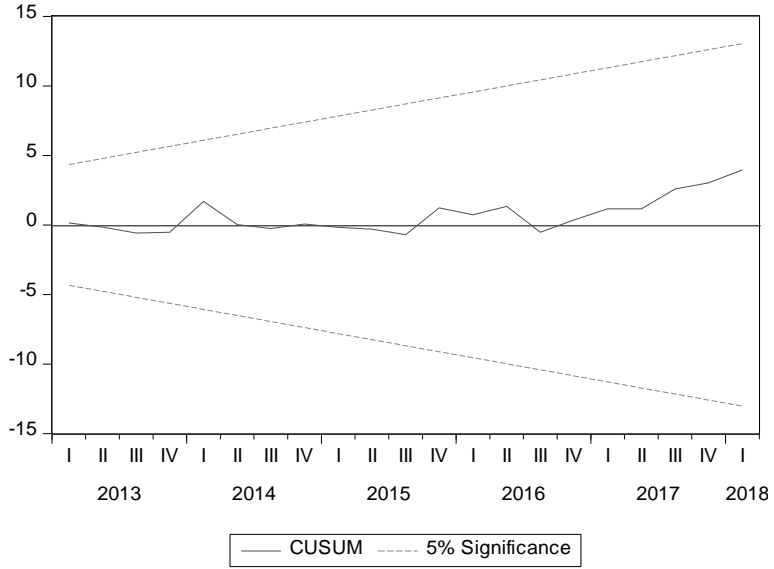
Tablo 2'deki sonuçlara göre, 1 ve 2 numaralı ARDL modellerinde, sırasıyla *gsyh* ve *atm_sayisi* değişkenleri ile *gsyh* ve *banka_karti_sayisi* değişkenleri arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığı F istatistiği %1 anlamlılık düzeyinde üst kritik değerin üzerinde olduğundan kabul edilmiştir. 3 ve 4 numaralı ARDL modellerinde ise *gsyh* ile sırasıyla *kredi_karti_sayisi* ve *pos_sayisi* değişkenleri arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığı %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmiştir. Ayrıca Tablo 2'de modellere ilişkin tanısal test sonuçlarına da yer verilmiştir. Tanısal test sonuçları, modellerin uygun şekilde belirlendiğini göstermektedir. Değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığının belirlenmesinin ardından tahmin edilen uzun dönem katsayılarına ilişkin sonuçlar Tablo 3'te yer almaktadır.

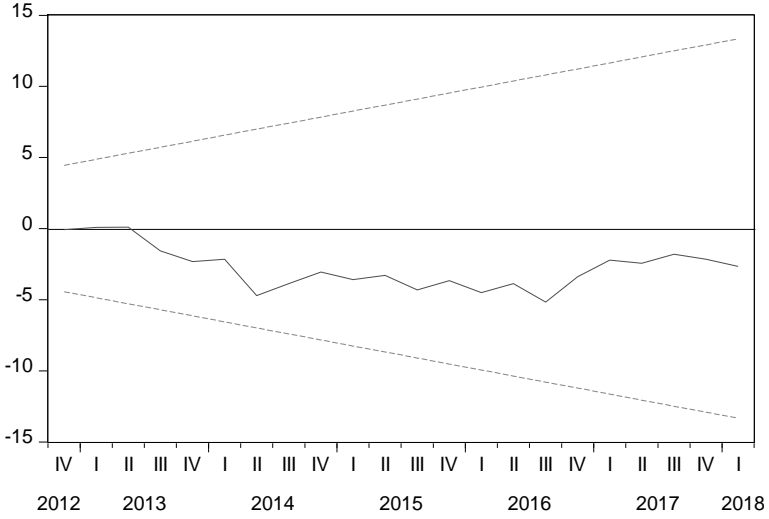
Tablo 3. Uzun Dönem Katsayıları

ARDL Modeli 1			ARDL Modeli 2		
Bağımlı Değişken: <i>gsyh</i>			Bağımlı Değişken: <i>gsyh</i>		
Bağımsız Değişken	Katsayı	t-istatistiği	Bağımsız Değişken	Katsayı	t-istatistiği
<i>atm_sayisi</i>	0,121243	2,088620**	<i>banka_karti_sayisi</i>	0,127131	1,734321*
c	0,061272	9,047439***	@trend	-0,001362	-3,948686***
χ^2_{LM}	0,544097 (0,6575)		χ^2_{LM}	1,598664 (0,2206)	
χ^2_{NORM}	1,051760 (0,5910)		χ^2_{NORM}	0,343782 (0,8420)	
χ^2_{HET}	0,557009 (0,7317)		χ^2_{HET}	1,107221 (0,3947)	
χ^2_{RESET}	2,409247 (0,1343)		χ^2_{RESET}	0,698230 (0,4133)	
ARDL Modeli 3			ARDL Modeli 4		
Bağımlı Değişken: <i>gsyh</i>			Bağımlı Değişken: <i>gsyh</i>		
Bağımsız Değişken	Katsayı	t-istatistiği	Bağımsız Değişken	Katsayı	t-istatistiği
<i>kredi_karti_sayisi</i>	0,142228	1,649282	<i>pos_sayisi</i>	0,137074	2,818840**
@trend	-0,001555	-4,896290***	c	0,068307	16,59100***
χ^2_{LM}	2,711550 (0,1170)		χ^2_{LM}	2,604841 (0,1215)	
χ^2_{NORM}	3,303532 (0,1917)		χ^2_{NORM}	0,611707 (0,7364)	
χ^2_{HET}	1,888746 (0,1218)		χ^2_{HET}	1,230394 (0,3288)	
χ^2_{RESET}	0,220769 (0,6441)		χ^2_{RESET}	0,311523 (0,5826)	

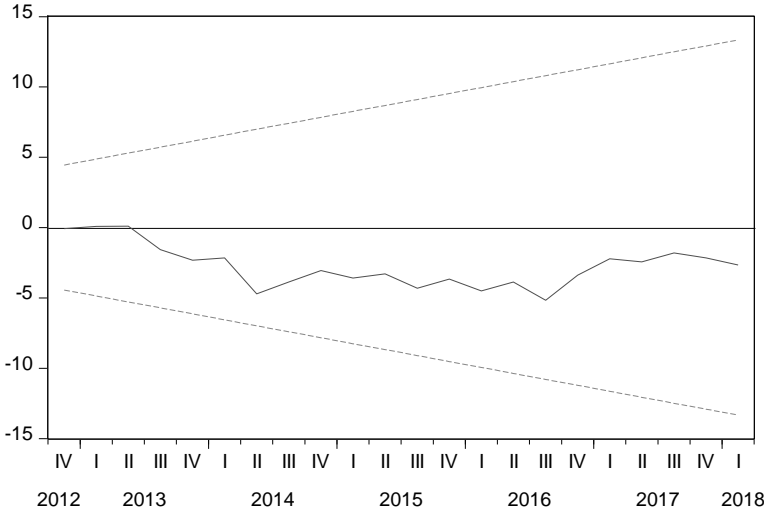
Şekil 1. CUSUM ve CUSUMSQ Testleri

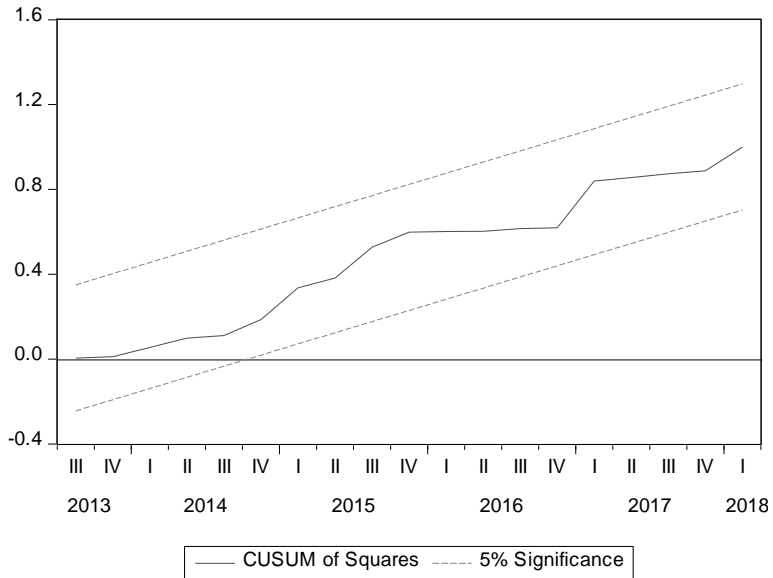
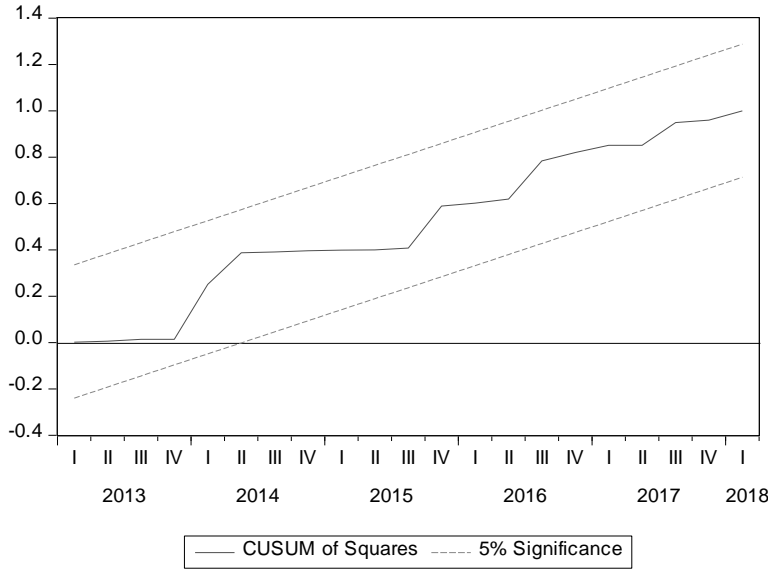

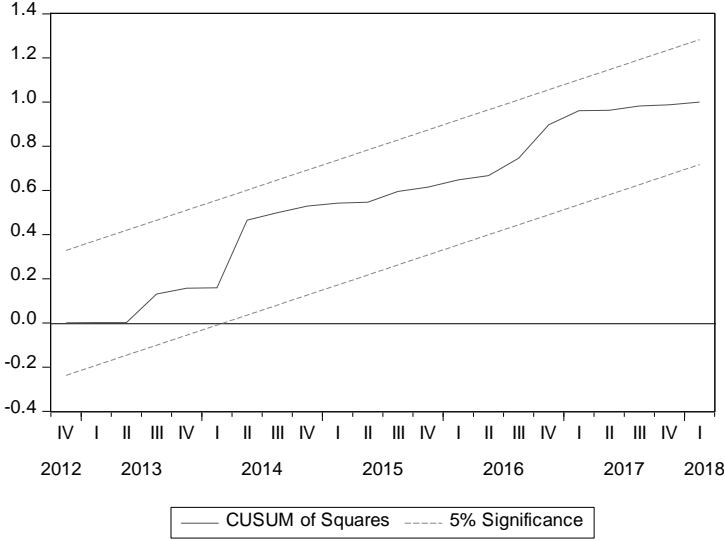

— CUSUM - - - 5% Significance

— CUSUM - - - 5% Significance

Not: *** %1 düzeyinde, ** %5 düzeyinde ve * %10 düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı göstermektedir. χ^2_{LM} otokorelasyon testi; χ^2_{NORM} normal dağılım testi; χ^2_{HET} değişen varyans testi; χ^2_{RESET} model tanımlama testidir. Tanısal testler için olasılık (p) değerleri parantez içinde belirtilmiştir.

Kaynak: Tablo, EViews (Versiyon 10) programı ile elde edilen veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

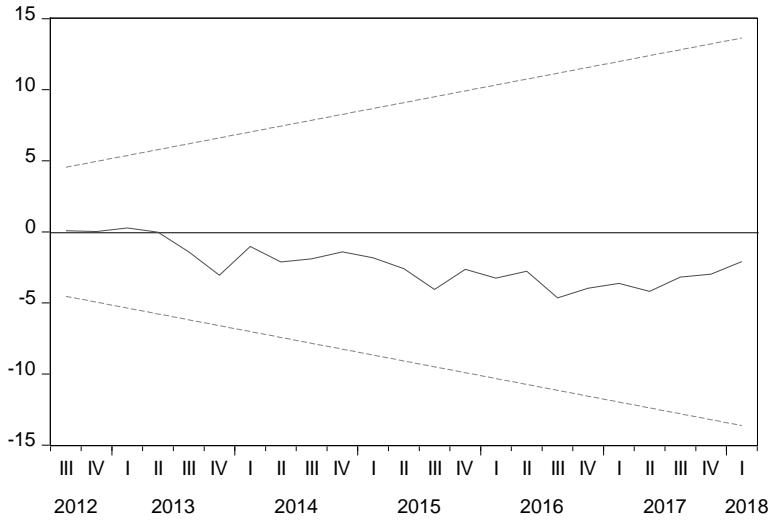
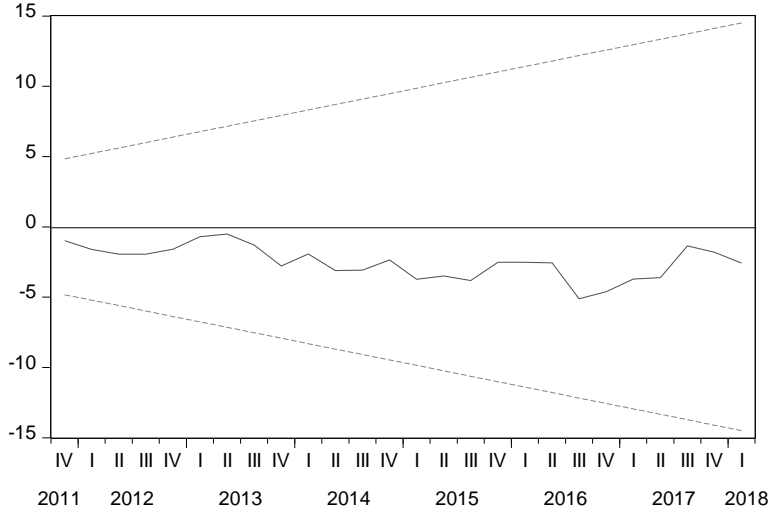
Tablo 3'teki sonuçlara göre ARDL Modeli 1'de *atm_sayisi* değişkenin katsayısı pozitif ve %5 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Bu sonuç uzun dönemde atm sayısındaki %1 artışın GSYH üzerinde %0,121 artışa neden olduğunu göstermektedir. ARDL Modeli 2'de *banka_karti_sayisi* değişkeninin katsayısı pozitif ve istatistiki olarak %10 düzeyinde anlamlıdır. Bu sonuç, uzun dönemde banka kartı sayısındaki %1'lik artışın GSYH üzerinde %0,127 düzeyinde bir artışa neden olduğunu göstermektedir. ARDL Modeli 3'te *kredi_karti_sayisi* değişkeninin katsayısı pozitif olmasına rağmen istatistiki olarak anlamlı değildir. ARDL Modeli 4'te ise, *pos_sayisi* değişkeninin katsayısı pozitif ve istatistiki olarak %5 düzeyinde anlamlıdır. Bu sonuç, uzun dönemde pos sayısındaki %1'lik artışın GSYH üzerinde %0,137 düzeyinde bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Modellere ilişkin yapılan tanısal test sonuçlarında modellerin uygunluğu teyit edilmektedir.

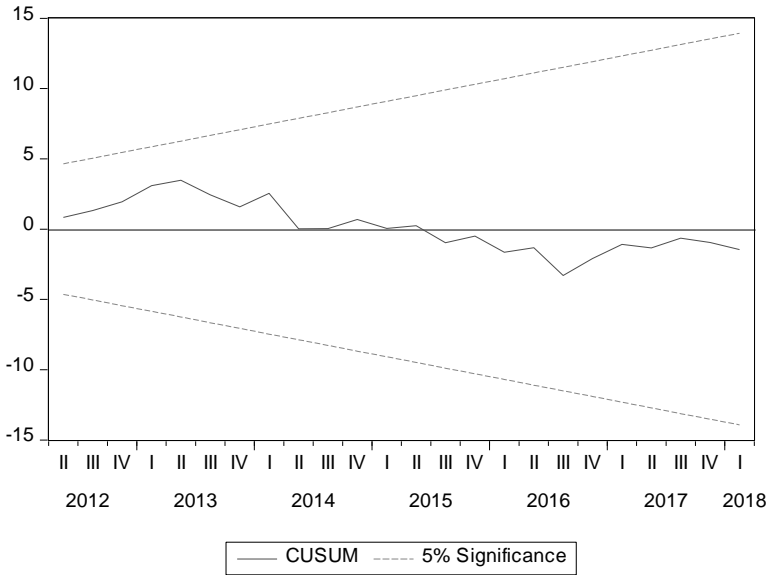
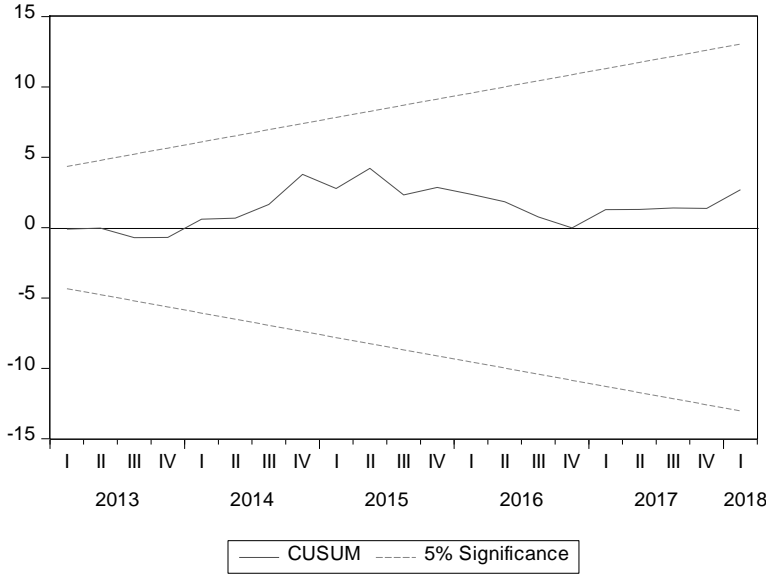
ARDL modelleri kısa dönem katsayılarına ilişkin sonuçlar ise, Tablo 4'te yer almaktadır.

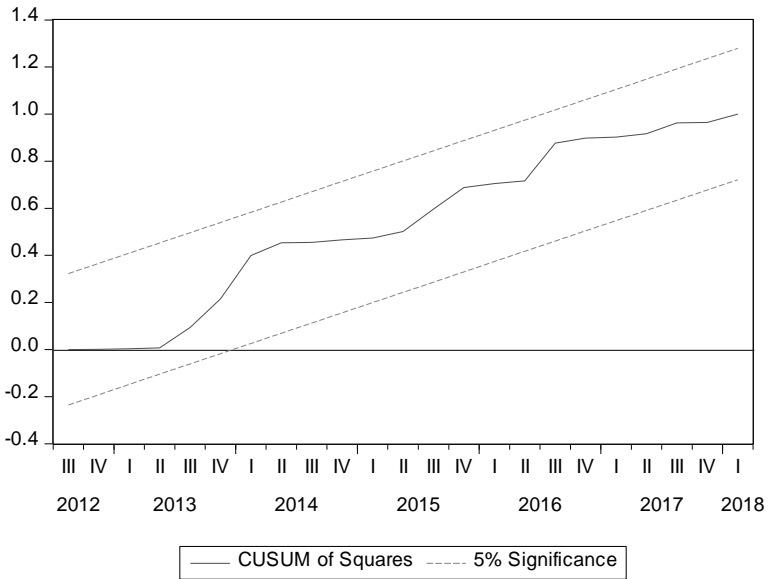
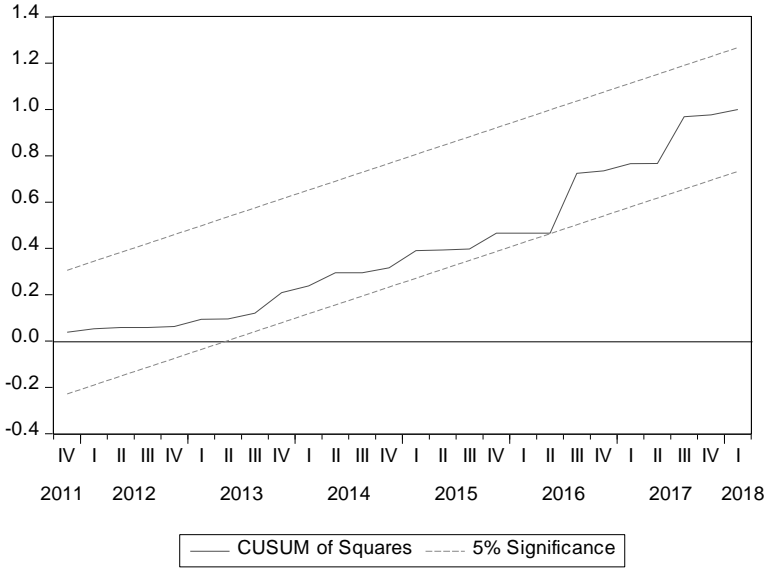
Tablo 4. Kısa Dönem Katsayıları

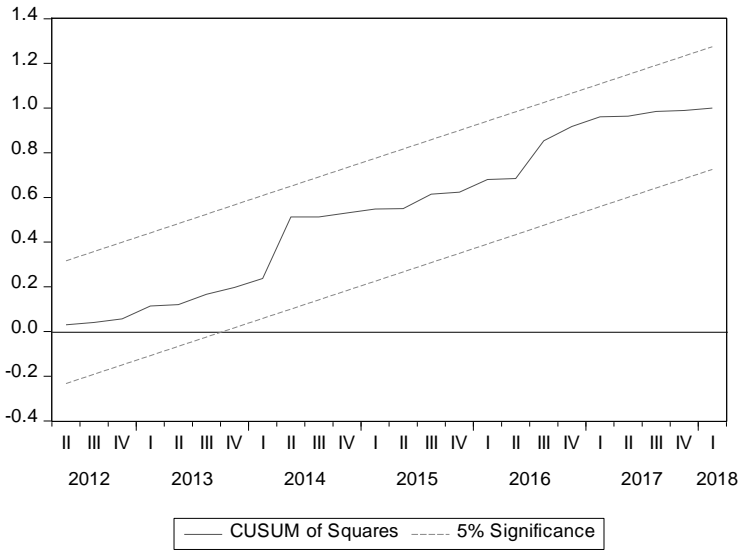
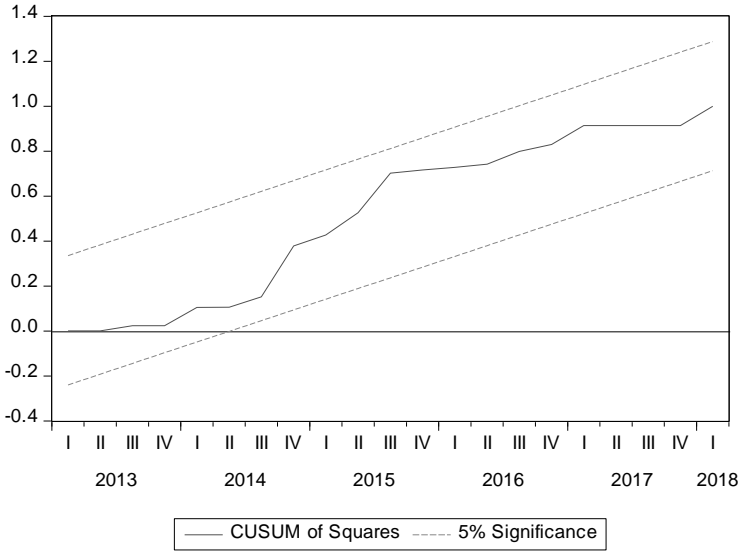
ARDL Modeli 1			ARDL Modeli 2		
Bağımlı Değişken: gsyh			Bağımlı Değişken: gsyh		
Bağımsız Değişken	Katsayı	t-istatistiği	Bağımsız Değişken	Katsayı	t-istatistiği
Δatm_sayisi	0,705997	3,605119***	c	0,112585	5,737550***
$\Delta atm_sayisi (-1)$	0,707614	3,553524***	$\Delta gsyh (-1)$	0,577490	2,971379**
$\Delta atm_sayisi (-2)$	0,537452	2,459132**	$\Delta gsyh (-2)$	0,807015	4,303759***
ECT(-1)	-1,101839	-6,252473***	$\Delta gsyh (-3)$	0,564569	3,237947***
			$\Delta banka_karti_sayisi$	0,496419	3,358900***
			ECT (-1)	-1,448873	-5,899241***
χ^2_{LM}	0,555420 (0,6497)		χ^2_{LM}	1,592569 (0,2202)	
χ^2_{NORM}	1,050327 (0,5914)		χ^2_{NORM}	0,382295 (0,8260)	
χ^2_{HET}	0,086620 (0,9858)		χ^2_{HET}	1,278261 (0,3071)	
χ^2_{RESET}	0,038428 (0,8462)		χ^2_{RESET}	0,273214 (0,6064)	
ARDL Modeli 3			ARDL Modeli 4		
Bağımlı Değişken: gsyh			Bağımlı Değişken: gsyh		
Bağımsız Değişken	Katsayı	t-istatistiği	Bağımsız Değişken	Katsayı	t-istatistiği
c	0,144939	5,076957***	$\Delta gsyh (-1)$	0,108004	0,514076
$\Delta gsyh (-1)$	0,659476	2,976628***	$\Delta gsyh (-2)$	0,451076	2,479565**
$\Delta gsyh (-2)$	0,726471	3,537254***	$\Delta gsyh (-3)$	0,563275	2,959473***
$\Delta gsyh (-3)$	0,716479	3,565727***	$\Delta pos_sayisi (-1)$	0,363193	2,539860**
$\Delta gsyh (-4)$	0,341941	1,992143*	ECT (-1)	-0,976471	-4,240078***
$\Delta kredi_karti_sayisi$	1,292749	5,126059***			
ECT (-1)	-1,657280	-5,163608***			
χ^2_{LM}	2,356356 (0,1404)		χ^2_{LM}	2,788984 (0,1085)	
χ^2_{NORM}	3,654046 (0,1608)		χ^2_{NORM}	0,612164 (0,7363)	
χ^2_{HET}	2,002411 (0,1108)		χ^2_{HET}	1,537351 (0,2174)	
χ^2_{RESET}	0,640898 (0,4328)		χ^2_{RESET}	0,028695 (0,8670)	

Şekil 2. CUSUM ve CUSUMSQ Testleri

Not: *** %1 düzeyinde, ** %5 düzeyinde ve * %10 düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı göstermektedir. χ^2_{LM} otokorelasyon testi; χ^2_{NORM} normal dağılım testi; χ^2_{HET} değişen varyans testi; χ^2_{RESET} model tanımlama testidir. Tanısal testler için olasılık (p) değerleri parantez içinde belirtilmiştir.

Kaynak: Tablo, EViews (Versiyon 10) programı ile elde edilen veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 4'teki sonuçlara göre ARDL Modeli 1'de *atm_sayisi* değişkeninin gecikmesiz ve gecikmeli kısa dönem katsayıları pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Modelin *ECT* katsayısının negatif ve istatistiki olarak anlamlı olması da değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığını doğrular niteliktedir. ARDL Modeli 2'de *gsyh* değişkeninin gecikmeli kısa dönem katsayıları ve *banka_karti_sayisi* değişkeninin gecikmesiz kısa dönem katsayısı pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Modelin *ECT* katsayısı da negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. ARDL Modeli 3'te *gsyh* değişkeninin gecikmeli kısa dönem katsayıları, *kredi_karti_sayisi* değişkeninin ise gecikmesiz kısa dönem katsayısı pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Modelin *ECT* katsayısı negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. ARDL Modeli 4'te *gsyh* değişkeninin gecikmeli kısa dönem katsayıları ve *pos_sayisi* değişkeninin gecikmeli kısa dönem katsayısı pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Modelin *ECT* katsayısı da negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Modellere ilişkin yapılan tanısalsal test sonuçlarında modellerin uygunluğu teyit edilmektedir.

Eşbütünleşme ilişkisinin belirlendiği değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini tespit etmek için VECM Granger nedensellik testi uygulanmıştır. VECM Granger nedensellik testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Gecikme	Kısa Dönem Granger Nedensellik F-istatistiği			
		Δatm_sayisi	$\Delta banka_kart_sayisi$	$\Delta kredi_kart_sayisi$	Δpos_sayisi
$\Delta gsyh$	3	1,515355	-	-	-
	5	-	2,026313	-	-
	1	-	-	0,887128	-
	4	-	-	-	3,359582**
Bağımlı Değişken	Gecikme	Uzun Dönem Granger Nedensellik t-istatistiği ECT_{t-1}			
		Δatm_sayisi	$\Delta banka_kart_sayisi$	$\Delta kredi_kart_sayisi$	Δpos_sayisi
$\Delta gsyh$	3	- 3,838142***	-	-	-

	5	-	-2,423432**	-	-
	1	-	-	-2,316011**	-
	4	-	-	-	2,943091***
Bağımlı Değişken	Gecikme	Güçlü Granger Nedensellik F-istatistiği			
		Δatm_sayisi	$\Delta banka_karti_sayisi$	$\Delta kredi_karti_sayisi$	Δpos_sayisi
$\Delta gsyh$	3	5,241783***	-	-	-
	5	-	1,914364	-	-
	1	-	-	2,683249*	-
	4	-	-	-	4,645427***

Not: *** %1 düzeyinde, ** %5 düzeyinde ve * %10 düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı göstermektedir.

Kaynak: Tablo, EViews (Versiyon 10) programı ile elde edilen veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 5'teki sonuçlara göre *atm_sayisi*, *banka_karti_sayisi*, *kredi_karti_sayisi* ve *pos_sayisi* değişkenlerinden *gsyh* değişkenine doğru uzun dönemde tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Kısa dönemde *pos_sayisi* değişkeninden *gsyh* değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, *atm_sayisi*, *banka_karti_sayisi* ve *kredi_karti_sayisi* değişkenlerinden *gsyh* değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Güçlü Granger nedensellik ilişkisi sonuçlarına bakıldığında ise, *atm_sayisi*, *kredi_karti_sayisi* ve *pos_sayisi* değişkenlerinden *gsyh* değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, *banka_karti_sayisi* değişkeninden *gsyh* değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, 2010Q1-2018Q1 dönemine ilişkin üçer aylık veriler kullanılarak Türkiye'de ekonomik büyüme ile finansal erişim arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, finansal erişim ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu belirlenmiştir. Beklentiye uygun bir şekilde, finansal erişimin ekonomik büyüme üzerinde

pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. VECM Granger nedensellik testleri sonucunda ise finansal erişimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bulunan bu sonuçlar literatürde yer alan çalışmalarla da uyumludur. Çünkü Sharma (2016) ve Kim vd. (2018) tarafından yapılan çalışmalarda, finansal erişimin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu yönünde bir sonuca ulaşılmıştır. Ayrıca ulaşılan bu sonuç finansal erişim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklarken kullanılan arz takipli hipotezi de desteklemektedir. Daha açık bir ifadeyle, finansal erişim ekonomik büyüme artışında önemli bir değişkendir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde finansal erişimdeki değişimin ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerindeki etkisinin belirlenmesinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alter, A. ve Yontcheva, B. (2015). Financial Inclusion and Development in the CEMAC. *IMF Working Paper*, WP/15/235.
- Andrianaivo, M. ve Kpodar, K. (2011). ICT, Financial Inclusion, and Growth: Evidence from African Countries. *IMF Working Paper*, WP/11/73.
- Breusch, T.S. (1978). Testing for Autocorrelation in Dynamic Linear Models. *Australian Economic Papers*, Volume: 17, s.334-355. Doi: 10.1111/j.1467-8454.1978.tb00635.x
- Breusch, T.S. ve Pagan A.R. (1979). A Simple Test for Heteroscedasticity and Random Coefficient Variation. *Econometrica*, Volume: 47, s.1287-1294. Doi:10.2307/1911963
- Brown, R.L., Durbin J. ve Evans J.M. (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships over Time. *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)*, Volume: 37, s.149-192.
- Chikalipah, S. (2016). What Determines Financial Inclusion in Sub-Saharan Africa?. *African Journal of Economic and Management Studies*, Vol. 8 Issue:1, pp. 8-18, doi: 10.1108/AJEMS-01-2016-0007.
- Dickey, D.A. ve Fuller W.A. (1979). Distributions of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, Volume: 74, s.427-431. Doi: 10.2307/2286348

- Dickey, D.A. ve Fuller W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, Volume: 49, s.1057-1072. doi: 10.2307/1912517
- Engle R.F. ve Granger C.W.J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, Volume: 55, s.251-276.
- Evans O. ve Adeoye B. (2016). Determinants of Financial Inclusion in Africa: A Dynamic Panel Data Approach. *University of Mauritius Research Journal*, Volume: 22.
- Fungacova, Z. ve Weill, L. (2015). Understanding Financial Inclusion in China. *China Economic Review*, 34, 196-206.
- Godfrey, L.G. (1978a). Testing Against General Autoregressive and Moving Average Error Models when the Regressors Include Lagged Dependent Variables. *Econometrica*, Volume: 46, s.1293-1301. Doi: 10.2307/1913829
- Godfrey, L.G. (1978b). Testing for Multiplicative Heteroscedasticity. *Journal of Econometrics*, Volume: 8, s.227-236. Doi: 10.1016/0304-4076(78)90031-3
- Granger, C.W.J. (1988). Some Recent Development in a Concept of Causality. *Journal of Econometrics*, Volume: 39, s. 199-211. Doi: 10.1016/0304-4076(88)90045-0
- Jarque, C.M. ve Bera A.K. (1980). Efficient Tests for Normality, Homoscedasticity and Serial Independence of Regression Residuals. *Economics Letters*, Volume: 6, s.255-259. Doi: 10.1016/0165-1765(80)90024-5
- Kaya B. ve Öner-Kaya E. (2017). "Terrorism and Economic Growth: An ARDL Bounds Testing Approach to Turkey", *Current Perspectives in Social Sciences*, Editör: H. Arslan, M. A. Icbay, Alina-Andreea Dragoescu, ISBN:978-83-943963-7-4, E-BWN: Bialystok, Poland.
- Kim, D. W., Yu, J. S. ve Hassan, M. K. (2018). Financial Inclusion and Economic Growth in OIC Countries. *Research in International Business and Finance*, 43, 1-14.
- Michael, O. B. ve Sharon, O. O. (2014). Financial System, Financial Inclusion and Economic Development in Nigeria. *International Journal of Management Sciences*, Vol. 2, No. 3, 139-148.
- Narayan, S. ve Narayan P.K. (2004). Determinants of Demand for Fiji's Exports: An Empirical Investigation. *The Developing Economies*, Volume: 42, s.95-112. Doi:10.1111/j.1746-1049.2004.tb01017.x

- Narayan, P.K. (2005). The Saving and Investment nexus for China: Evidence from Cointegration Tests. *Applied Economics*, Volume: 37, s.1979-1990. Doi:10.1080/00036840500278103
- Okoye, L. U., Adetiloye, K., Erin, O. ve Modebe, N. J. (2017). Financial Inclusion as a Strategy for Enhanced Economic Growth and Development. *Journal of Internet Banking and Commerce*, Vol. 22, No. S8, 1-14.
- Ozili, P. K. (2018). Impact of Digital Finance an Financial Inclusion and Stability. *Borsa İstanbul Review*, 1-12.
- Öner-Kaya, E. ve Kaya B. (2017). "Türkiye'de Sigorta ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: Sınır Testi Yaklaşımı", Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi Bildiri Kitabı, Detay Yayıncılık.
- Pesaran, M.H. ve Shin Y. (1999). Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis, in *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*, (Ed.) S. Strom, Chap. 11, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pesaran, M.H., Shin Y. ve Smith R.J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, Volume: 16, s.289-326. Doi: 10.1002/jae.616
- Ramsey, J.B. (1969). Tests for Specification Errors in Classical Linear Least-Squares Regression Analysis. *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)*, Volume: 31, s.350-371.
- Saab, G. (2017). Financial Inclusion and Growth. *The Business and Management Review*, Vol. 8, No. 4, 434-441.
- Sarma, M. ve Pais J. (2011). Financial Inclusion and Development. *Journal of International Development*, 23, 612-628, doi: 10.1002/jid.1698.
- Sharma, D. (2016). Nexus Between Financial Inclusion and Economic Growth Evidence from the Emerging Indian Economy. *Journal of Financial Economic Policy*, Vol. 8, No. 1, 13-36.
- Soumaré, I., Tchana, F. T. ve Kengne T. M. (2016). Analysis of the Determinants of Financial Inclusion in Central and West Africa. *Transnational Corporations Review*, 8:4, 231-249, doi: 10.1080/19186444.2016.1265763.
- Terzi, N. (2015). Financial Inclusion and Turkey. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, MCSER Publishing, Rome-Italy, Vol. 4, No. 1 S2, 269-276.
- Yorulmaz, R. (2013). Construction of a Regional Financial Inclusion Index in Turkey. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, Cilt. 7, Sayı. 1, 79-101.

<http://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/overview#1>,
25.06.2018.

<https://globalindex.worldbank.org/#GF-ReportChapters>, 25.06.2018

<https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>, 09.07.2018.

<https://globalindex.worldbank.org/>, 25.06.2018.

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yayın Şartları

Dergiye gönderilecek yazılar, işlediği konuya yeni bir boyut getirecek şekilde özgün ve daha önce hiçbir yayın organında yayınlanmamış olmalıdır.

Makaleler, dipnotlar dâhil 6.000-10.000 kelime; kitap tahlilleri ise 1500-2000 kelime arasında olmalıdır. Makaleler Microsoft Word programında Times New Roman karakterinde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalı; metin için 12 punto, dipnotlar için ise 10 punto kullanılmalıdır.

Dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanması Yayın Kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde sözkonusu yazı ivedilikle değerlendirilmek üzere iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara ise hakem adı bildirilmez. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması hâlinde, üçüncü bir hakeme gönderilir ve bu sonuca göre Yayın Kurulu tarafından yazıların yayımlanması hususunda karar verilir.

Dergide yayınlanan yazıların tüm telif hakları, TASAV tarafından belirlenecek telif ücretinin yazara ödenmesiyle birlikte TASAV'a geçmiş olur. Yazının tamamının başka bir yayın organında yayınlanması TASAV'ın iznine tâbidir.

Makalelerde, kullanılan kaynakların alfabetik olarak sıralandığı kaynakçanın, dipnotların ve diğer şekil şartlarının aşağıdaki yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Yazım Kuralları ve Biçimsel Şartlar

1. İmla: Dergiye gönderilen yazılar, Türk Dil Kurumu'nun Yazım Kılavuzu'na (kısaltmalar dâhil) uymak zorundadır. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.

2. Başlık: Başlık, içerikle uyumlu olarak en çok 10-15 sözcükten ibaret tamamen büyük harfle, koyu (bold) ve 12 punto olmalıdır. Ara başlıklar, bölüm başlıklar ve alt başlıklar sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde, 11 punto ile koyu yazılmalıdır.

3. Yazar adı ve adresi: Makale yazarı, ad ve soyadı ile unvanını yazı başlığının altına (*) işaretini belirterek yazılmalıdır. Bu işaret, dipnotta gösterilecek, makale yazarının kurumu ve unvanı yazılacaktır. Herhangi bir kurumda görev yapmayan yazarlar, konumuna uygun sıfatları kullanılmalıdır: Araştırmacı, yazar vb.

4. Özet ve anahtar sözcükler: Makalelere Türkçe özet ve anahtar kelimeler ile İngilizce özet (*abstract*) ve İngilizce anahtar kelimeler (*keywords*) eklenmelidir. Özetler 100 kelimeyi aşmamalı, anahtar kelimeler beş adetle sınırlandırılmalıdır.

5. Ana metin: Yazılar, Times New Roman tipi ile 12 punto büyüklüğünde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalıdır. Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

6. Sayfa Numarası: Yazılara sayfanın sonunda düz sayılarla (1,2...) numara verilmelidir.

7. Kaynak gösterme: Metin içinde yapılan göndermeler soyadı, basım yılı, gerektiğinde sayfa numarası parantez içinde belirtilmelidir: (Özbay 2010), (Özbay 2010: 163). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden çok eserine gönderme yapılmışsa (Altın 2010a Altın 2010b); birden çok kaynağa gönderme yapılmışsa (Erkin 2008, Canbel 2009) şeklinde belirtilmelidir. Birden çok yazar adı yazılmalı ve “vd” kısaltması kullanılmalıdır: (Koçak vd. 2005) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılmalı, sayfa altında ve numaralandırılarak gösterilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve indirme tarihi belirtilmelidir:

8. Kaynakça: Yararlanılan kaynaklar, yazının sonunda “Kaynakça” bölümünde, APA 6.0 stili kullanılarak 10 punto alfabetik sıra ile verilmelidir. Örnek olarak:

Tek yazarlı kitap:

Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Çeviri kitap:

Hoy, W. K. ve Miskel, C. G. (2010). *Eğitim Yönetimi*. (çev. S. Turan), Ankara: Nobel.

İki yazarlı kitap:

Kıran, Z. ve Kıran, E. (2001). *Dil Bilimine Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Üç yazarlı kitap:

Andıç, F., Andıç, S. ve Koçak, M. (2010). *İbn Haldun: Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceleri*. Ankara: Kadim Yayınları.

Üçten çok yazarlı kitap:

Korkmaz, Zeynel vd. (2001). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınları.

Derleme kitap içinde bölüm:

Altan, S. (2013). “Osmanlı’ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin’de Osmanlı Algısı ve Milliyetçilik”. *Türkiye’de Çin’i Düşünmek*. S.Esenbel, İ. Togan ve A. Atlı (Der.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 90-115.

Birden çok baskısı olan kitap

Hacıb, Y. H. (2017). *Kutadgu Bilig*. (çev. A. Çakan), 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Birden çok ciltli kitap:

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Cilt 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Tek yazarlı makale:

Sarıkaya, Y. (2014). Ağustos 2008 Savaşı Sonrasında Gürcistan Dış Politikası. *Karadeniz Araştırmaları*, (31): 1-16.

Yayımlanmamış tez:

Aydın, G. (2008). *Orhan Türkoğan'ın Devlet Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik kaynak:

Duman, B. (2017). ABD Irak'ı İran'a kaptırmak istemiyor. *Al Jazeera Türkiye*, 9 Mart 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-iraki-irana-kaptirmak-istemiyor> (erişim: 10.04.2017).

